O.M. Tsarenko
O.O. Nesvetov
M.O. Kadatskiy

Bases of Ecology and Enviroment Economy

Sumy
«University Book»
2004

О.М. Царенко
О.О. Несвєтов
М.О. Калацький

Основи екології та економіка природокористування

Навчальний посібник
2-ге видання, стереотипне

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Суми
«Університетська книга»
2004

УЧБОВИЙ
АБОНЕМЕНТ

65.9(4УКР)/28-273

УДК 504+332](042.4)
ББК 65.04я73
Ц18

Друкується за рішенням Методичної ради СумДАУ
Серія заснована у 2000 році

Рецензенти:
Є.В. Мішенін, доктор економічних наук, професор;
А.В. Чупіс, доктор економічних наук, професор

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.
Лист № 14/18.2-56 від 30.01.01

Царенко О.М., Несвєтов О.О., Кадацький М.О.
Ц18 Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник. – 2-ге вид., стер. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 400 с.

ISBN 966-680-122-1

У навчальному посібнику, підготовленому вченими кафедри економіки природокористування СНАУ відповідно до програми дисципліни «Основи екології та економіка природокористування», розглядаються питання екології навколишнього природного середовища та економіки природокористування. Наведено основні терміни та поняття, що стосуються екології, впливу людини на стан навколишнього природного середовища, економічних та фінансово-кредитних механізмів регулювання відносин у сфері охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів. Теоретичні положення підкріплені фактичними розрахунками.

Для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації, аспірантів, викладачів.

Сумський національний аграрний університет
БІБЛІОТЕКА
ISBN 966-680-122-1

ББК 65.04я73

© Царенко О.М., Несвєтов О.О., Кадацький М.О., 2004
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2004

ЗМІСТ

Передмова 9
Тема 1. Екологічні проблеми сучасності 11
Вступ 11
Основні терміни і поняття 12
В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу 21

Тема 2. Загальна характеристика природних ресурсів та природничих комплексів 24
Визначення природних ресурсів. Їх класифікація 24
Водні ресурси (гідросфера) 26
Атмосфера 27
Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ 28
Земельні ресурси 29

Тема 3. Економіка природокористування як наука та екологічна політика держави 33
Завдання, предмет і метод економіки природокористування 33
Державна політика в галузі охорони природи 36
Сутність природоохоронної діяльності 42
Причини загострення екологічної ситуації 43

Тема 4. Загальна рівновага. Зовнішні ефекти та еколого-економічне моделювання 50
Еколого-економічна рівновага і умови життя людини 50
Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства 51
Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку 54

Тема 5. Організація управління у сфері охорони навколишнього природного середовища 58
Цілі та завдання управління в галузі природокористування 58
Законодавчі функції управління 59
Виконавчі функції управління 60
Контроль за станом навколишнього природного середовища 61
Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища 62

Тема 6. Програмно-цільові форми і методи охорони навколишнього середовища 70
Цілі і завдання розробки програм у галузі охорони навколишнього природного середовища 70

Пріоритети екологічної безпеки 75
Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності 76

Тема 7. Економічна ефективність природоохоронних заходів 80
Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів 80
Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності 81
Чистий економічний ефект природоохоронних заходів 83
Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві 84

Тема 8. Теорія економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля 87
Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища 87
Класифікація економічних збитків 89
Методи визначення економічних збитків 90
Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі 94

Тема 9. Економічний механізм охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів 97
Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища 97
Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища 100
Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів ... 101
Принципи визначення плати за використання природних ресурсів 103

Тема 10. Фінансово-кредитний механізм охорони навколишнього середовища 107
Організація системи фінансування природоохоронних заходів 107
Екологічне оподаткування 109
Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності 111
Ліцензування 114

Тема 11. Ліцензування, страхування та система екологічної сертифікації 114
Ліцензування 114
Екологічне страхування 116
Екологічна сертифікація 127

Тема 12. Екологічна безпека, експертиза та екологічна оцінка проектів 130
Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки 130
Екологічна експертиза 132

Тема 13. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища 136
Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства 136
Структура екологічного законодавства України 138
Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України 142
Відповідальність за порушення природоохоронного законодавства 144

Тема 14. Концептуальні засади природокористування 147
Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище 147
Процес зростання 149
Збільшення виробничих потужностей 150
Технічний прогрес 151
Потенційні чинники, що гальмують процес зростання 152

Тема 15. Міжнародний досвід і співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 158
Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах 158
Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля 162
Міжнародне співробітництво 169

Тема 16. Поняття про ринок екологічних товарів та спеціальних екологічних послуг 173
Екологізація виробництва сільгосппродукції 173
Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією 175
Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції 177
Вітчизняний та міжнародний досвід 180

Практикум з економіки природокористування 182

Тестові завдання для контролю знань 188

Додаток 1. Конституція України (витяг) 203

Додаток 2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 209

Додаток 3. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» ... 256

Додаток 4. Закон України «Про екологічну експертизу» 268

Додаток 5. Земельний кодекс України (витяг) 275

Додаток 6. Водний кодекс (витяг) 286

Додаток 7. Лісовий кодекс (витяг) 299

Додаток 8. Кодекс України «Про надра» (витяг) 309

Додаток 9. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 303 «Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» 317

Додаток 10. Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища 330

Додаток 11. Про такси для обчислення розміру шкоди 339

Додаток 12. Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України 349

Додаток 13. Базові нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин 355

Додаток 14. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря 363

Додаток 15. Всемирная хартия природы (01.01.82 г.) 381

Список рекомендованої та додаткової літератури 387

Предметний покажчик 397

ПЕРЕДМОВА

У наш час проблеми раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища є чи не найактуальнішими. Науково-технічна революція надто ускладнила взаємовідносини суспільства з навколишнім середовищем. Широкомасштабний і до кінця не передбачуваний вплив людини на всі без винятку складові частини біосфери саме тепер, здається, досяг свого критичного рівня. Адже зв'язки між окремими компонентами біосфери формувалися впродовж тисячоліть. Людина, застосовуючи різноманітні технічні засоби, за значно коротший проміжок часу різко змінила плин природних процесів.

Вичерпність багатьох природних ресурсів створює певні труднощі в забезпеченні людства матеріальними благами, забруднення навколишнього природного середовища призводить до порушення нормальних умов існування живих організмів, до зростання економічних збитків та до виникнення інших негативних наслідків, вимагає перегляду відносин між людиною та довкіллям. Як тут не пригадати крилатий вислів І.В. Мічуріна: «Ми не можемо чекати милостей від природи...», який нині сприймається зовсім з іншим емоційним забарвленням, ніж на початку XX сторіччя.

З метою розв'язання суперечностей, що виникли між суспільством і природою в умовах прискореного руйнування біосфери нашої планети, необхідно побудувати господарську діяльність на принципах, які б передбачали узгодження соціальних і економічних потреб людини, а також спроможності біосфери задовольнити ці потреби без загрози для свого власного існування. Саме шляхи вирішення цих і багатьох інших питань та проблем, пов'язаних зі стосунками між людьми, між суспільством і навколишнім природним середовищем у процесі господарської діяльності вивчає дисципліна «Основи екології та економіка природокористування». Ця дисципліна є комплексною і тісно пов'язана з такими предметами, як біологія, екологія, економічна теорія, економіка сільського господарства, економіка промисловості, соціологія, медицина, географія.

Пропонований посібник спирається на теоретико-методологічну спадщину провідних економістів-екологів, таких, як О.Ф. Балацький, І.Я. Блєхцин, П.П. Борщевський, В.М. Герасимович, О.О. Голуб, О.В. Голубєв, К.Г. Гофман, О.О. Гусєв, Б.М. Данилишин, Р.О. Іванух, О.С. Карнаухова, О.Л. Кашенко, В.Я. Лємешев, О.О. Мінц, Л.Г. Мельник, П.Г. Олдак, Б.І. Пасхавер, М.Ф. Реймерс, П.П. Руснак, В. Г. Сахаєв, С.Г. Струмілін, С.О. Суспіцин, Ю.В. Сухотін, Н.П. Федоренко, С.К. Харічков, Т.С. Хачатуров, О.М. Царенко, А.В. Чупіс, С.С. Шаталін, В.Я. Шевчук, і на сучасні наукові погляди на проблеми охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Навчальний посібник підготовлений на кафедрі економіки природокористування в АПК Сумського національного аграрного університету. Автори сподіваються, що їх праця сприятиме формуванню в студентів екологічного світогляду, який відповідатиме новому етапу ринкових перетворень, більш повному засвоєнню нових знань, спрямованих на гармонізацію відносин між суспільством і навколишнім природним середовищем.

Тема 1

Екологічні проблеми сучасності

- **Вступ**
- **Основні терміни і поняття**
- **Сучасні масштаби впливу людини на навколишнє середовище та актуальність охорони природи і раціонального використання природних ресурсів**
- **В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу**

Вступ

Виникнення нових дисциплін, таких, як соціоекологія, промислова екологія, екологічний менеджмент, екоаудит, і посилення уваги до природокористування є об'єктивним і закономірним явищем, оскільки людство вже стоїть на порозі екологічної кризи. Сьогодні, здійснюючи перші кроки у розв'язанні екологічних проблем, ми тільки починаємо спиратись на наукові засади. Гальмує цей процес екологічна необізнаність спеціалістів, низький рівень екологічної свідомості, особливо це відчутно в сільському господарстві.

Оволодіння знаннями з економіки природокористування передбачає підготовку як з технічних і технологічних дисциплін (рослинництво, тваринництво, механізація сільського господарства), так і з економічних (основи економічної теорії, економіка сільського господарства, економічний аналіз, менеджмент, організація діяльності сільськогосподарських підприємств).

З метою поглибленого вивчення студентами особливостей ефективного управління та організації виробничого процесу з урахуванням екологічної складової, надбання навичок еколого-економічного аналізу та практичного застосування економічних важелів регулювання охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів в університеті створено кафедру економіки природокористування в АПК. Наукові працівники і викладачі кафедри сподіваються, що їх навчально-викладацька робота сприятиме правильному розумінню сучасних екологічних проблем, формуванню в студентів нового

типу еколого-економічного мислення і світогляду. Це певною мірою допоможе студентам як фахівцям агропромислового комплексу у подальшій роботі, а можливо, і дасть поштовх для майбутнього професійного і фахового самовдосконалення.

Основні терміни і поняття

Природа – у широкому розумінні це існуючий світ в усій різноманітності його форм і проявів, біотичного (живого) і абіотичного (неживого) компонентів. Щоб зберегти цей дар для нинішнього та прийдешніх поколінь, слід знати, як з ним поводитись.

Економіка природокористування – міждисциплінарна наука, спрямована на отримання і практичне використання нових знань у галузі регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів. Це гуманітарна дисципліна. Отже, об'єктом її дослідження є відносини між людьми і природою.

Економіка (з грец. *oikos* – дім, господарство, *nomos* – вчення, закон) – це наука або мистецтво ведення домашнього господарства. У повсякденному вжитку використовується у декількох значеннях:

- сукупність виробничих відносин певної соціально-економічної формації, економічна основа суспільства;
- народне господарство даної країни або його структурна одиниця, відповідна галузь чи вид виробництва;
- наукова дисципліна, економічна теорія.

Екологія – це наука про відносини тварин і рослин, які утворюють спільність між собою і навколишнім середовищем. Термін «екологія» запропонував у 1869 році Ернест Геккель (1834–1919), німецький біолог, представник наукового природничого матеріалізму, прихильник і пропагандист вчення Чарльза Дарвіна.

Під ***навколишнім середовищем*** розуміють цілісну систему взаємопов'язаних природних і антропогенних об'єктів і явищ, під впливом і при безпосередньому використанні яких відбувається праця, побутова діяльність, відпочинок людей. Поняття «навколишнє середовище» включає соціальні, природні і штучно створені фізичні, хімічні та біологічні фактори, тобто все те, що впливає на життя і діяльність людини. Складовою частиною навколишнього середовища є природне середовище.

Перед сучасним суспільством стоїть завдання не тільки зберегти природу, а й запобігти негативним наслідкам господарської діяльності людини в майбутньому. Для цього потрібне вивчення різноманітних процесів, які постійно відбуваються в навколишньому природному середовищі.

Основою для розуміння цих процесів є вчення про біосферу Землі. Поняття «*біосфера*» з'явилось у другій половині XIX ст. і в буквальному розумінні означало вчення про життя живих істот на Землі. Засновником сучасних уявлень про біосферу є радянський природознавець *В.І. Вернадський* (1863–1945), перший президент АН УРСР. Він розглядав біосферу як єдину термодинамічну оболонку, де зосереджене життя і здійснюється постійна взаємодія всього живого з неорганічними умовами середовища. Загальна маса живої речовини Землі, за розрахунками В.І. Вернадського, становить сотні більйонів тонн і включає 500 тис. видів рослин та близько 2 млн. видів тварин. Основою біологічної рівноваги і стійкості біосфери є кругообіг речовини і перетворення енергії. Елементарною первісною структурною одиницею біосфери є *біогеоценоз.* Під цим поняттям розуміють ділянку біосфери, через яку неможливо провести жодної істотної грунтово-геохімічної межі, тобто це однорідні за топографічними, мікрокліматичними та біотичними умовами ділянки біосфери. До складу біогеоценозу входять такі компоненти:

- рослинний світ (фітоценоз);
- тваринний світ (зооценоз);
- мікроорганізми (мікробіоценоз);
- ґрунти і ґрунтові води;
- ґрунтовий покрив разом із живими організмами (едафотоп).

Біосфера – сфера активного життя на земній кулі. У біосфері живі організми і середовище їх існування органічно пов'язані одне з одним й утворюють цілісну динамічну систему. Біосфера поєднує нижню частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери.

Літосфера – зовнішня оболонка Землі, містить земну кору і частину верхньої мантії.

Моніторинг – постійне спостереження, аналіз і прогноз змін стану навколишнього середовища, як правило, у зв'язку з господарською діяльністю людини.

Розрізняють три головні ступеня моніторингу:

- глобальний (біосферний);
- регіональний (біосистемний), або природно-господарський;
- локальний (біоекологічний), або санітарно-гігієнічний.

Це один із головних елементів системи управління середовищем. Моніторинг вимагає серйозного обґрунтування складу показників, місця, періодичності і засобів здійснення аналізу та прогнозу, узагальнення, зберігання і передачі інформації.

Природокористування – задоволення потреб суспільства в елементах природи. Може бути прямим і непрямим. *Прямим* називається безпосереднє використання природних ресурсів як джерел сировини, енергії і простору. *Непрямим* – використання природних ресурсів, як правило, без їх вилучення (наприклад, використання водних ресурсів для потреб гідроенергетики та водного транспорту і риборозведення, рекреаційне використання територій тощо). Воно може бути *загальним* – для задоволення життєво необхідних потреб людини, безоплатно, без закріплення за окремими особами і надання спеціальних дозволів; а також *спеціальним* – надання в користування, володіння або оренду природних ресурсів на підставі спеціальних дозволів, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності.

Сучасну екологію прийнято поділяти на факторіальну, популяційну і біогеоценологію.

Факторіальна екологія досліджує сукупність екологічних факторів, які діють на ізольовану особину, і реакцію – відповідь особини на їх дію.

Екологічними факторами називають елементи середовища, які істотно впливають на живі організми. Вони поділяються на три великі групи:

- *абіотичні* (фактори неживого середовища) – кліматичні, едафічні, топографічні, гідрофізичні, гідрохімічні фактори. Серед кліматичних факторів важливу роль відіграють температура, вологість і світло; до едафічних факторів відносять сукупність фізичних і хімічних властивостей ґрунту; до гідрохімічних і гідрофізичних – усі фактори, пов'язані з водою;
- *біотичні* (пов'язані з впливом живих істот) – до них відносять всю суму взаємних впливів живих істот (бактерії, рослини, тварини);
- *антропогенні* (пов'язані з діяльністю людини) – відносять усі форми діяльності людського суспільства. Окремо розглядають *техногенні* фактори, що пов'язані з використанням технічних засобів виробництва в усіх галузях народного господарства.

Популяційна екологія вивчає формування структури і динаміки природних угруповань особин одного виду – популяцій. Вона досліджує коливання чисельності різних видів і встановлює причини цих коливань, окремі представники популяції не є предме-

том дослідження. Цей підхід ґрунтується на здатності популяції регулювати свою чисельність унаслідок впливу різних факторів навколишнього середовища. Вчення про популяції дало змогу перейти до вивчення більш складних угруповань – *біогеоценозів*.

Біогеоценологія – наука про взаємовідносини між живими істотами, представниками рослинного і тваринного світу, що належать до різних популяцій одного угруповання, а також між цими живими істотами і навколишнім природним середовищем.

Сучасні масштаби впливу людини на навколишнє середовище та актуальність охорони природи і раціонального використання природних ресурсів

Власне *економіка природокористування* як наукова дисципліна сформувалась лише в останні десятиріччя. Проте вже утворилися наукові школи, де проводиться пошук шляхів вирішення найактуальніших проблем охорони природи і раціонального використання природних ресурсів, розробляється методика і методологія еколого-економічних досліджень. Зокрема, у Сумах (О.Ф. Балацький, А.В. Чупіс, Л.Г. Мельник), Києві (В.Г. Сахаєв, П.П. Борщевський, М.Ф. Реймерс та ін.), в Одесі (С.К. Харічков, В.М.Степанов), а також у Житомирі, Дніпропетровську, Донецьку, Луганську, Львові.

Як і кожна економічна наука, вона має *об'єктом* свого вивчення виробничі та життєві відносини між людьми, у даному випадку відносини, що виникають в процесі взаємодії між суспільством і природним середовищем. У третьому тисячолітті – у період бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, виникнення новітніх технологій – людство постало перед загрозою свого фізичного винищення. Надбанням сучасної цивілізації стали значний приріст населення планети, інтенсифікація використання (а практично хижацьке винищення) природних ресурсів планети, викиди і скиди екологічно небезпечних відходів виробництва, порушення екологічного балансу Землі, більше того – забруднюється навіть навколоземний простір. Людство перебуває на межі глобальної планетарної катастрофи. Екологічні проблеми виникли і виникають далі з причини нераціональної взаємодії навколишнього середовища і людини та її господарської діяльності, що посилює *антропогенне* і *техногенне* навантаження на довкілля. Зміни, які породжуються діяльністю людини, дуже часто перевищують екологічні можливості території, обумовлені природно-ресурсним потенціалом та здатністю живої природи

до самовідновлення. Антропогенне навантаження на природне середовище має комплексний, всеохоплюючий характер.

Якщо взяти до уваги, наприклад, проблему забруднення атмосферного повітря, то вона має декілька аспектів – негативний вплив як на саму атмосферу (зміна хімічного складу, температури, вологості тощо), так і вплив на її фізико-хімічні властивості, а саме не передбачуваний наперед склад, неконтрольоване збільшення оксидів вуглецю, метану, фреонів та інших отруйних речовин і газів, що викликають кислотні дощі, руйнацію озонового шару та парниковий ефект. На жаль, на сьогодні людство синтезувало вже понад 3000 нових небезпечних домішок і хімічних речовин при створенні необхідних для себе засобів виробництва та предметів першої необхідності. Значна частина цих речовин має штучне походження і не може бути залученою в біологічні цикли, а відтак – і знешкодженою природним шляхом. До найбільш значних джерел забруднення належать автомобільний транспорт, електростанції, підприємства важкої металургії, нафто- та газопереробної, хімічної, лісової промисловості.

Велика кількість шкідливих речовин потрапляє в атмосферу з вихлопними газами автомобілів, причому такі викиди постійно зростають. Якщо в Україні ця цифра складає близько 28–32% загального рівня забруднення, то в США вона перевищує 60%. Підраховано, що лише один автомобіль за рік викидає в атмосферу близько 700 кг оксиду вуглецю, 200 кг вуглеводнів, що не згоріли та 40 кг оксиду азоту. Помноживши ці цифри на кількість автомобілів в усьому світі (а їх близько 400 млн.), можна визначити, яку величезну шкоду завдає один лише автомобільний транспорт навколишньому середовищу.

Не менш вражаючими є показники забруднення атмосфери підприємствами енергетичного комплексу. Практично половина вугілля, що видобувається на шахтах України, має у своєму складі понад 2,5% сірки. У результаті видобутку і використання цього вугілля в атмосферу потрапляє близько $75 \cdot 10^6$ т оксиду сірки, $53 \cdot 10^6$ оксиду і двоокису азоту, $304 \cdot 10^6$ оксиду вуглецю, $88 \cdot 10^6$ т вуглеводнів. Слід зазначити, що вплив господарської діяльності людини на стан навколишнього середовища звичайно визначається рівнем техніки і технології, забезпеченістю і станом природоохоронного обладнання. Характерним показником є збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу за останні роки при незначному рості обсягів виробництва. Це можна простежити на прикладі Сумської області (табл. 1).

Таблиця 1. **Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних (автотранспорт) джерел забруднення по Сумській області**

	1997	1998	1999	2000	2001
Загальна кількість викидів в атмосферу по області (тис. т),	75,6	67,3	60,2	80,9	85,7
у тому числі:					
- від стаціонарних джерел забруднення	29,4	25,1	24,8	26,1	30,5
- від автотранспорту	46,2	42,2	35,4	54,8	55,2

Проте зростання обсягів виробництва відбувається значно нижчими темпами, ніж надходження забруднюючих речовин (рис. 1). У той час, коли обсяги виробництва зросли лише на 5–7%, обсяги забруднення збільшились на 42% (2001 рік – порівнянно з 1999 роком). А це свідчить про погіршення ефективності роботи наявного природоохоронного обладнання, послаблення контролю за його роботою і може призвести (і призводить) до виникнення аварійних й інших надзвичайних ситуацій.

Не кращий стан справ і в галузі споживання водних ресурсів. На сьогодні в багатьох регіонах великою проблемою є дефіцит свіжої питної води. Вода потрібна практично кожній галузі народного господарства – комунально-побутовій, промисловості і особливо сільському господарству. З розвитком промисловості і бурхливим науково-технічним прогресом значно зросло споживання прісної води, паралельно з цим різко збільшились і обсяги

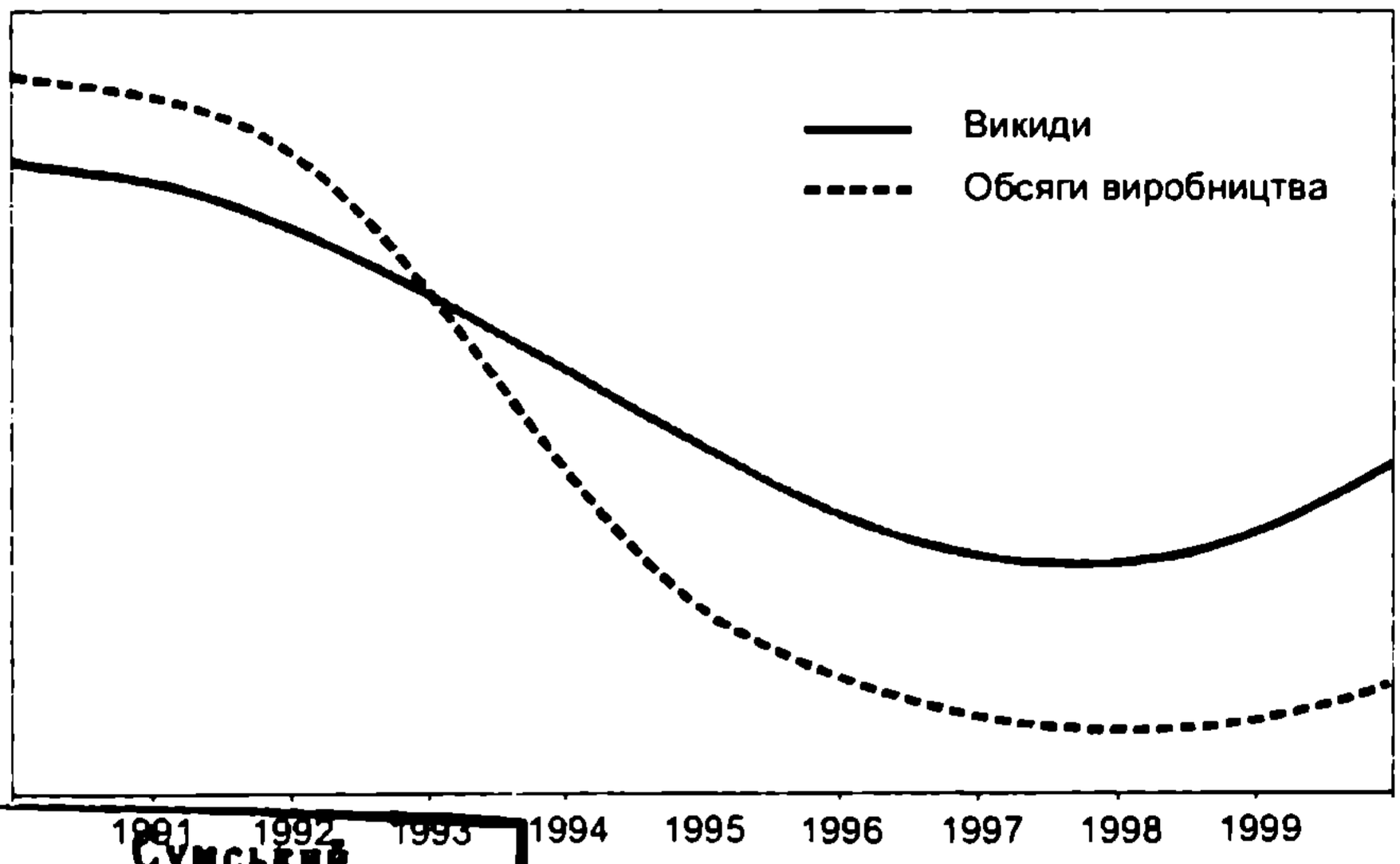

Рис. 1. Динаміка надходження забруднюючих речовин і валового виробництва продукції в умовах економічної кризи

Сумський національний аграрний університет
БІБЛІОТЕКА

скидів у природні водоймища. Лише за останні 20 років обсяги скидів у водні ресурси в Україні зросли у 4,5 рази. Велика кількість забруднених стоків взагалі не проходить навіть попередньої очистки, ефективність роботи очисних споруд незадовільна.

Виходячи з цього, можна дійти лише одного висновку: становище водного басейну України критичне. Найбільшими джерелами забруднення водних об'єктів Сумської області є підприємства комунально-побутового водопостачання та великі промислові підприємства. Слід зазначити, що нормативно очищені води теж мають у своєму складі забруднюючі речовини, тому для доведення їх до належного стану на кожний кубометр необхідно до 6-12 кубометрів свіжої води. Перспективним напрямком є використання недостатньо очищених вод (що не містять шкідливих речовин) для зрошення у сільському господарстві або для повторно-послідовного використання на промислові потреби.

На показники роботи водоохоронних комплексів впливають обсяги державних капіталовкладень, що виділяються на ці цілі. Якість будівництва та експлуатації водоохоронних комплексів також залежить від рівня проектного рішення. Але, на жаль, слід враховувати й ті обставини, що навіть ці вимоги будівельними організаціями не виконуються, про що свідчить сучасний стан навколишнього середовища

Останніх кілька десятиліть значною проблемою для людства стає дефіцит деревини, що викликало бум у лісопереробній галузі. Ліси винищуються швидкими темпами і на значних територіях. І хоча ліси здатні до самовідновлення, на цей процес потрібно багато часу (десятки років). Існує ще одна проблема – досить часто на вирубках замість цінних порід дерев починають рости малоцінні породи або кущі, що призводить до знецінення лісових масивів. Крім безпосереднього винищення лісів людиною, реальним є також фактор опосередкованого негативного впливу на цей природний ресурс, а саме забруднення атмосферного повітря і води. Лісові насадження деградують, перестають бути повноцінними учасниками природного процесу відновлення стану довкілля. Збільшення кількості надзвичайних подій, таких, як зсуви ґрунтів (особливо у гірських районах), тільки підкреслюють значення лісів. Одне доросле дерево здатне утримувати до 500 м^3 ґрунтових вод. Зрозуміло, до чого може призвести знищення гірських лісів.

На фоні загальної деградації природного середовища все частіше стали виникати *екологічні катастрофи*, які теж, як правило, спричинені декількома факторами

- **стихійними природними явищами, які можуть бути спровоковані людською діяльністю (зсуви під час повені в Карпатах у 1999 році виникли не лише внаслідок надмірної кількості опадів, а й через вирубування лісу на схилах гір);**
- **неправильними технологічними рішеннями, як це сталося під час аварії на Чорнобильській АЕС;**
- **свідомим руйнуванням природного середовища під час воєнних дій або актів диверсії.**

Загальна кількість і частота локальних екологічних катастроф у світі упродовж другої половини XX ст. швидко збільшувались. За десятиліття з 1960 по 1970 р. їх було 14, а за десятиліття з 1980 по 1990 р. великих катастроф зареєстровано вже 70. Тільки в 1989 р. у світі сталося 1773 великі аварії з викидами в навколишнє середовище нафти та різних токсичних речовин. Почали реєструвати техногенні землетруси, що виникають унаслідок виймання гірських порід, видобутку нафти, газу, спорудження водосховищ, закачування промислових стічних вод у пласти гірничих порід або відкачування таких вод. Однак головна небезпека для людства полягає не в окремих екологічних катастрофах, якими б трагічними не були їх наслідки, а в поступовій деградації природного середовища під впливом виробничої діяльності людини. Саме вона спричиняє такі серйозні планетарні явища, як *глобальне потепління*, кислотні дощі, втрата біологічної різноманітності.

Потепління клімату зумовлюється переважно парниковим ефектом, який на 46% спричинений виробництвом енергії шляхом спалювання викопного палива, що супроводжується викидами в атмосферу вуглекислого газу, на 24% забрудненням атмосфери іншими хімічними речовинами, на 18% вирубуванням лісів, на 9% інтенсифікацією сільського господарства, на 3% спалюванням сміття. Потепління клімату може спричинити зміни погоди і, насамперед, позначитись на сільськогосподарському виробництві. Виникає потреба у зміні агротехніки, районуванні сортів культурних рослин, порід тварин і взагалі в реорганізації бази сільського господарства. Якщо країнам, розміщеним у помірному поясі потепління може бути вигідним (хоча це й спірне питання), то в країнах, розташованих у тропіках і субтропіках, потепління клімату може викликати таке негативне явище, як спустелювання. Проте внаслідок антропогенного (і природного) забруднення атмосфери можуть виникнути процеси, пов'язані з глобальним похолоданням, як це, можливо, мало місце у льодяниковому періоді (рис. 2.)

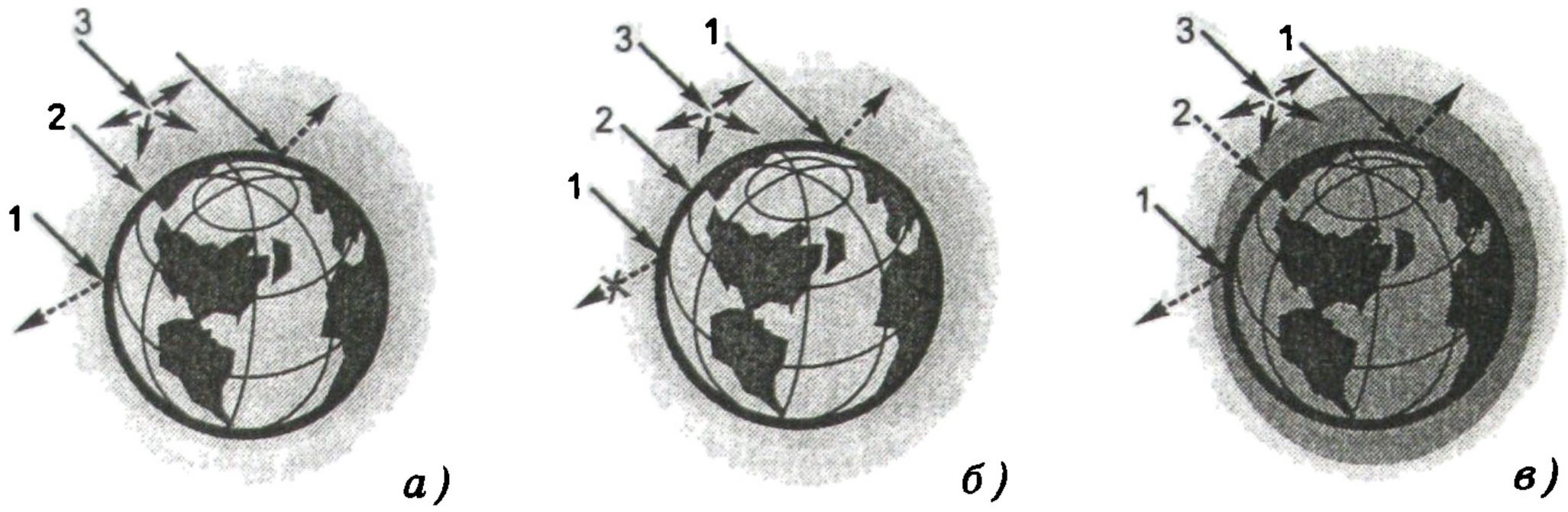

Єдиним джерелом енергії на Землі є сонячна енергія. Певна її частина (1) відбивається від поверхні Землі за межі атмосфери, друга частина (2) залишається на поверхні, наступна (3) – розсіюється в атмосфері *(а)*. Унаслідок викидів так званих «парникових» газів верхній шар атмосфери стає напівпрозорим, і та частка сонячної енергії, що відбивалась за межі атмосфери залишається, що й призводить до глобального потепління *(б)*. Але при забрудненні повітря сажею та пилом на Землю може взагалі не потрапляти частина сонячної енергії, що призведе до глобального похолодання.

Рис. 2. **Схема можливих глобальних змін клімату**

Спустелювання у світі зазнало 4616 млн. га земель, площі спустошених земель далі збільшуються. Темп цих процесів упродовж XX сторіччя був особливо високим: щорічно за його рахунок територія пустель світу зростала на 60000 км^2. Спустелювання – це виснаження аридних і напіваридних екосистем під впливом діяльності людини та посух. Воно полягає у значній деградації природних біомів і втраті родючості ґрунтів. Території, які зазнали спустелювання, вже не здатні до самовідновлення.

Не менш небезпечним проявом екологічної кризи стали *кислотні дощі*, які нині випадають повсюдно. Виникаючи внаслідок спалювання пального, що містить сірку, формуючись над районами з розвинутою промисловістю, вони завдають великої шкоди лісам Європи. Від таких опадів насамперед починають засихати хвойні дерева віком понад 60 років. Високою кислотністю відрізняються опади в Західній Європі. Типовими вони стали і для України. Так, у Черкаській області опади підкиснені азотною кислотою, у Сумській – сірчаною та плавиковою. Під впливом кислотних дощів відбувається швидке підкиснення води у річках, озерах, ставках та інших водоймах. Під впливом кислотних дощів збільшилась кислотність ґрунтів. В Україні за останні 30 років площа кислих ґрунтів зросла на 30% , при цьому підвищується міграція свинцю, цинку, нікелю, міді, що завдає збитків сільському господарству і природній рослинності. Кислі ґрунти потребують меліорації, вапнування, що збільшує вартість сільськогосподарської продукції.

В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу

Народився у Петербурзі 12 березня 1863 р. У 1868 р. родина Вернадських переїхала до Харкова. Майбутній вчений навчався спочатку в Харкові, а з третього класу – у Петербурзькій класичній гімназії, що вважалася однією з найкращих у Росії. Тут добре викладали іноземні мови, історію, філософію. У подальшому Вернадський самостійно вивчив декілька європейських мов. Він читав наукову літературу (і не тільки наукову) 15 мовами, і навіть свої статті писав французькою, англійською, німецькою. Інтерес до історії і філософії він зберіг на все життя. Видається дивним, що в цей час майбутній вчений-геолог, еколог порівняно мало уваги приділяв вивченню Землі. Перша його наукова праця була присвячена слов'янській історії.

Вищу освіту В.І. Вернадський здобув на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету. У нього з'явилися можливості повною мірою виявити самостійність, відчути безмежність істинної науки, на відміну від обмеженого спрощеного світу навчальних посібників.

Серед професорського складу університету в той час були Менделєєв, Докучаєв, Сєченов, Бутлеров, Іностранцев, Воєйков. Усі вони займалися активною науковою діяльністю, доповідали студентам про свої дослідження, про нові пошуки, про майбутні можливі досягнення. У ці роки на формування наукового і громадського світогляду В.І. Вернадського мали значний вплив В.В. Докучаєв і Л.М. Толстой.

Життєвий шлях Вернадського сповнений багатьма подіями: він мандрував, зустрічався з цікавими особистостями, брав активну участь у суспільному житті. Та все ж головним завжди залишалась напружена духовна діяльність, роздуми, пізнання природи.

Ще навчаючись в університеті, Вернадський брав участь в експедиціях по вивченню ґрунтів Нижньогородської губернії під керівництвом В.В. Докучаєва. Саме в цей час Докучаєв розпочав комплексні дослідження ґрунту як особливого природного тіла, що має свою власну історію. Найрізноманітніші живі організми працюють над створенням ґрунту і збереженням його структури. Людина за останні тисячоліття також приєдналася до цієї роботи, проте як споживач. Наслідки нам вже відомі.

Одна з перших дослідницьких робіт Вернадського була присвячена ховрахам. З'ясувалося, що з урахуванням простору степів

обсяги ґрунту, переміщеного цими тваринами, сягають геологічних масштабів, а коли зважити на те, що їхня невпинна праця триває вже тисячі років! У 21 рік (1884) В.І. Вернадський виступив зі своєю першою науковою доповіддю в університетському науково-літературному товаристві. Ця доповідь цікава саме тим, що в ній присутні деякі важливі ідеї про біосферу.

1886 р. – одруження з Наталією Єгорівною Старицькою. Вона була високоосвіченою людиною, добрим товаришем, дружиною, помічником. Познайомившись ще на заняттях наукового гуртка, вони обговорювали можливість залишити Росію, оскільки були обурені монархією, непереборними наслідками кріпацтва, соціальною нерівністю. У цей час В.І. Вернадським було зроблено запис у щоденнику «Инстинкты лиц, в руки которых попала власть, разнузданы, и нам остается только сокрушаться до времени над гибелью того, что установлено работой поколений». У тому ж році В.І. Вернадського було залишено наглядачем мінералогічного кабінету Московського університету.

1887 р. – народжується син Георгій (пізніше він став професором російської історії Йєльського університету в США). Тим часом В.І. Вернадський від'їжджає до закордонного відрядження (Італія, Німеччина, Франція, Англія, Швейцарія), його обирають членом-кореспондентом Британської асоціації наук. Після повернення до Росії бере участь в експедиції по Полтавській губернії, яку очолював геолог, ґрунтознавець В.В. Докучаєв. Стає приват-доцентом кафедри мінералогії Московського університету. Захищає магістерську дисертацію, читає лекції.

1897 р. – захист докторської дисертації.

1898 р. – народження дочки Ніни (вона в подальшому стане психіатром).

1906 р. – обрання членом Державної Ради Московського університету.

1911 р. – антидемократичні дії уряду викликали протест вченого і переїзд до Петербургу.

1915 р. – за ініціативою В.І. Вернадського створюється КЕПС (Комісія по вивченню виробничих сил природи).

1916 р. – В.І. Вернадського обрано головою вченої ради при Міністерстві землеробства.

1917 р. – хвороба легенів змушує переїхати до Києва, де він бере активну участь у створенні Української академії наук та обирається першим її президентом.

1921 р. – Москва, директор Радієвого інституту.

1923 – 1926 рр. – Сорбонна (Париж), викладацька і наукова діяльність.

1926 р. – опубліковано монографію «Біосфера».

1928 р. – засновує біогеохімічну лабораторію.

1943 р. – в евакуації помирає дружина (56 років спільного життя).

1944 р. – повернення до Москви, крововилив у мозок.

Помер 6 січня 1945 р. у віці 82 років.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає взаємозв'язок економіки і екології?
2. Поясніть значення терміну «екологія».
3. Що таке економіка?
4. Поясніть терміни «біосфера» та «ноосфера».
5. Що таке моніторинг?
6. Чому природні ресурси є одним із найважливіших факторів виробництва?
7. Що ви розумієте під забрудненням навколишнього середовища?
8. Перелічіть типи та види забруднення навколишнього середовища.
9. Наведіть приклади порушення стану навколишнього природного середовища.
10. Поясніть поняття «антропогенний вплив» і «техногенне навантаження».
11. Наведіть приклади глобальних, регіональних і локальних змін у стані навколишнього природного середовища, що відбуваються під впливом діяльності людини. Використовуйте власний досвід.

Теми для дискусій

- Роль науково-технічного прогресу та його вплив на стан навколишнього середовища (на прикладі аграрного сектору економіки).

Тема 2

Загальна характеристика природних ресурсів та природничих комплексів

- **Визначення природних ресурсів. Їх класифікація**
- **Водні ресурси (гідросфера)**
- **Атмосфера**
- **Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ**
- **Земельні ресурси**

Визначення природних ресурсів. Їх класифікація

Природні ресурси – найважливіші компоненти навколишнього середовища, які використовуються в процесі виробництва з метою забезпечення матеріальних і культурних (духовних) потреб суспільства. Це частина усієї сукупності умов існування людини. Головною особливістю природних ресурсів з економічної точки зору є можливість їхнього використання у виробничому процесі та обмеженість (фізичні запаси наявних ресурсів) або обмеження, що пов'язані з рівнем сучасного розвитку техніки і технології. Схема класифікації природних ресурсів наведена на рис. 3.

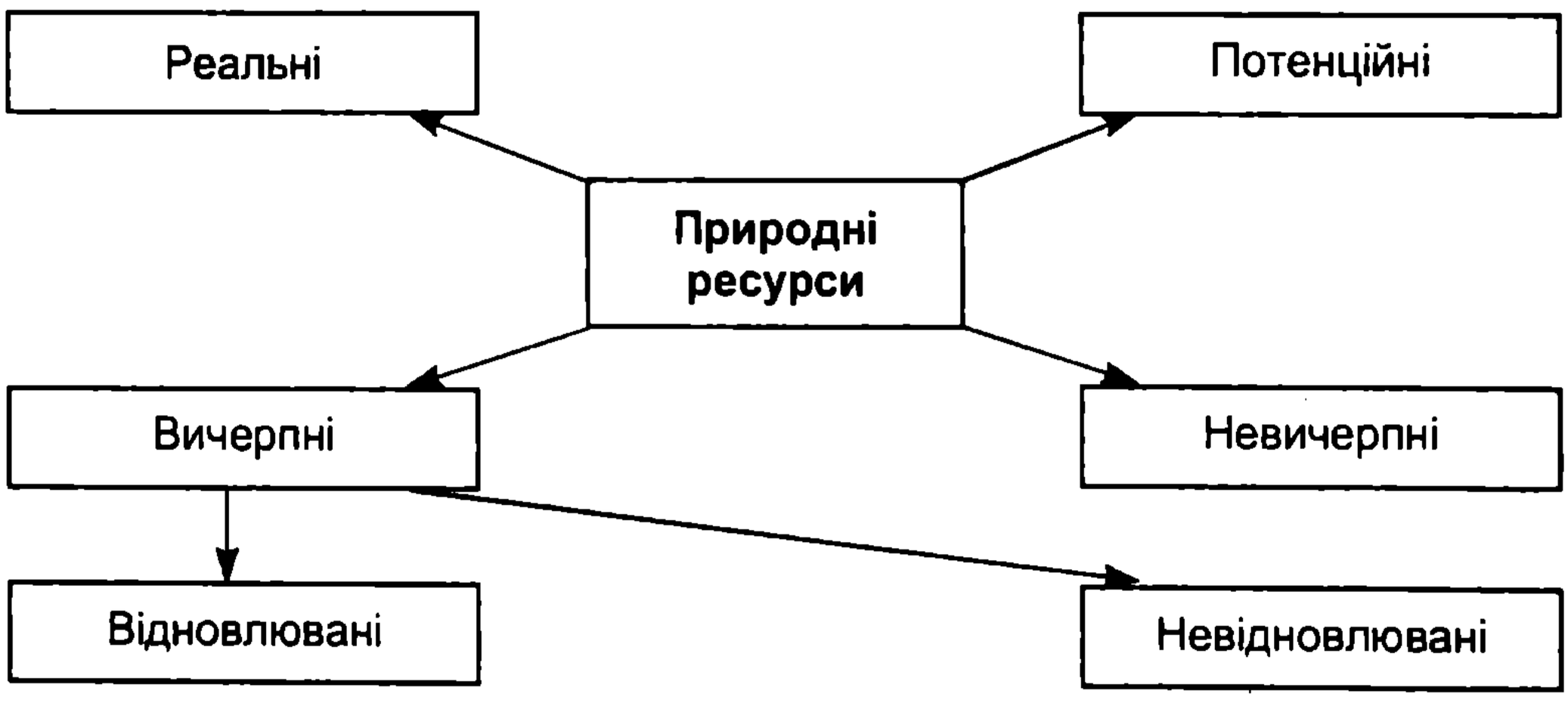

Рис. 3. **Класифікація природних ресурсів**

До природних можуть бути віднесені такі ресурси:

- сонячна радіація;
- внутрішнє земне тепло;
- водні, земельні;
- ресурси рослинного і тваринного світу;
- мінеральні;
- космічні;
- інформаційні;
- оздоровчі (санаторії, бази відпочинку), бальнеологічні та ін.

Також виділяють ресурсне значення навколишнього природного середовища не за окремими його компонентами, а у комплексі. Наприклад, асиміляційний потенціал території (здатність поглинути і без помітних негативних наслідків знешкодити певну кількість забруднюючих речовин за визначений проміжок часу).

Невідновлювані ресурси характеризуються обмеженими запасами, використати їх можна лише один раз (вугілля, нафта, газ, різні руди і т.д.).

Відновлювані ресурси – ґрунт, рослинний і тваринний світ, деякі мінеральні ресурси, наприклад, кам'яна сіль.

До *невичерпних* природних ресурсів належать водні ресурси, кисень атмосферного повітря, сонячна радіація, ресурси космосу. Вони невичерпні як фізичне тіло. Однак такі ресурси, як вода і повітря, зазнають впливу технічного прогресу, а при сильному забрудненні можливе якісне виснаження цих видів ресурсів, що зумовлює їх перехід до категорії обмежених (уявіть собі мандрівників, що знаходяться посеред солоного океану з обмеженими запасами прісної води).

Реальні ресурси – це ті, які використовуються у виробництві на певному рівні розвитку продуктивних сил суспільства.

Потенційні – це ресурси, що хоч і потрібні суспільству, але не можуть бути залучені з якихось причин. Наприклад, ресурси прісної води у льодовиках Антарктики, ліси у високогірних районах та ін. Потенційні ресурси можуть переходити в реальні (так, морська вода після опріснювання може використовуватись для задоволення побутових потреб, наприклад на підводних човнах).

Основою природної класифікації є належність ресурсів до того чи іншого компоненту географічної оболонки (копалини, водні, ґрунтові, атмосферні тощо). Основа економічної класифікації – поділ ресурсів за характером використання в основних секторах матеріального виробництва або в невиробничій сфері.

Виробнича сфера – промисловість, сільське господарство, зв'язок, транспорт, будівництво. *Невиробнича сфера* – рекреація, відпочинок, спорт, естетичне виховання, тобто ресурси для задоволення різноманітних потреб людини.

Водні ресурси (гідросфера)

Гідросфера (водні ресурси) – її називають ще водною оболонкою Землі – сукупність усіх водних об'єктів земної кулі: океанів, морів, рік, озер, водосховищ, боліт, підземних вод, льодовиків і снігового покриву. Сюди можна залучити також атмосферну і ґрунтову вологу, воду, яка входить до складу живих організмів.

Загальні ресурси гідросфери за різними оцінками складають понад 1,4 млрд. км^3, при цьому від 94 до 96,5% – це води Світового океану. Запаси прісної води на нашій планеті приблизно 35 млн. км^3, але й вона зосереджена головним чином у малодоступних льодовиках і підземних горизонтах. Льодовикові покрови – 71,7 тис. км^3. Запаси води гірських льодовиків – близько 2,4 тис км^3, а Арктики – 9 тис. км^3. Проте як їх використати? Доступних для використання прісних вод суші на Землі залишається менше одного відсотка, а якщо врахувати її нерівномірне розповсюдження (понад 75% земельних угідь знаходяться в зоні недостатнього зволоження), то стає зрозумілим, чому багато регіонів на планеті потерпає від водного дефіциту.

Ще один фактор, який впливає на рівень водозабезпечення, – забруднення вод стоками промислових підприємств, комуналь-

Таблиця 2. Основні показники водопостачання та водовідведення промисловими підприємствами Сумської області (млн. м^3)

	Роки				
	1997	1998	1999	2000	2001
Потреби свіжої води, всього, у т.ч.:	183,3	137,8	134,8	127,5	114,1
- для потреб виробництва	45,9	43,5	43,2	42,4	34,6
- для господарсько-питних потреб	63,8	53,5	52,6	55,9	50,1
Відведення (скид) стічних вод, у т.ч.:	93,3	90,0	88,7	84,1	76,5
- забруднених, із них:	17,4	15,4	15,8	14,5	13,5
- без очистки	0,4	0,5	0,4	0,041	0,168
- нормативно очищених	49,5	49,6	47,8	46,4	37,7
Обсяги обігового та послідовного використання води	338,9	247,9	249,5	187,6	206,6

Таблиця 3. **Забір та використання води в цілому по області та по галузях господарства за 2001 рік (млн. м³)**

Галузь народного господарства	Всього	Використано
Всього по регіону	114,1	98,66
Промисловість, у т.ч.:	30,69	29,8
- енергетика	3,73	2,69
- нафтодобувна	2,45	0,69
- газова	0,608	0,266
- чорна металургія	0,029	0,020
- хімічна і нафтохімічна	12,91	12,48
Сільське господарство	22,76	22,73
Транспорт	1,35	1,4
Будівництво	0,229	0,255
Житлово-комунальне та побудове обслуговування	59,07	44,46

ного і сільського господарства. Саме забруднення поверхневих та підземних вод призводить до таких негативних змін, що стає неможливим використання водних ресурсів і людина змушена шукати інші джерела водопостачання. Як наслідок – водні ресурси переходять з категорії невичерпних до обмежених.

Сумська область не належить до регіонів, де відчувається нестача водних ресурсів. Негативні зрушення у водному балансі територій відбувались, насамперед, унаслідок осушення торф'яних боліт. За останні роки показники водопостачання та відведення стічних вод характеризуються даними, які наведено в табл. 2, 3.

Водні ресурси – це придатна для використання вода. Вони складаються з двох основних частин:

- підземної, яка є постійною;
- поверхневого стоку, який дуже змінюється і для користування потребує додаткового регулювання.

Атмосфера

Атмосфера – газова оболонка, що оточує Землю. Атмосферою вважають ділянку навколо Землі, в якій газове середовище обертається разом із Землею. Атмосфера забезпечує можливість життя на Землі і суттєво впливає на життя людини.

Склад атмосфери над поверхнею Землі:

- азот – 78,1%,
- кисень – 20,8%,
- аргон і незначні долі вуглекислого газу, водню, гелію і інших домішок – 0,9%.

На висоті 20 км від Землі – водяний пар. На висоті 20–25 км – шар озону, який оберігає живі організми від шкідливого короткохвильового випромінювання. Вище 100 км – легкі гази (іоносфера). Залежно від температури її підрозділяють на тропосферу, стратосферу, мезосферу, термосферу. Близько 80% атмосфери зосереджено в тропосфері.

Негативний антропогенний вплив господарської діяльності людини полягає в забрудненні – газові та димові викиди промислових підприємств, автотранспорту.

Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ

Значну частину природних багатств становлять *рослинні ресурси.* Загальний потенціал флори досягає 100 тис. видів рослин. Найбільше господарське значення має ліс. Площа Землі, що вкрита лісом, становить 769,8 млн. га.

Зелені насадження називають легенями нашої планети: 1 га лісу поглинає щороку 6,5 т вуглекислого газу і виділяє 5 т кисню. Річна норма кисню для однієї людини – 406 кг, його може дати 0,3 га насаджень.

Ліси – важливий найефективніший засіб підтримання природного стану біосфери і незамінний фактор естетичного, культурного та соціального значення. Їх водоохоронні, гідрологічні, ґрунтозахисні та інші корисні функції сприяють захисту ґрунтів від водної і вітрової ерозії, а річок – від висихання та замулення. У результаті позитивного впливу лісу на гідрометеорологічні процеси пом'якшується клімат. Надзвичайно важливе значення мають окремі ділянки, природні території, такі, як болота, хвойні ліси, степові природні території, субтропічні і тропічні ліси.

Тваринний та рослинний світ створюють неповторність *біологічного різноманіття.* Вони є джерелом отримання нової «інформації» для науки, техніки і технологій, особливо в сільському господарстві. Разом із корисними функціями (забезпечення сировинними ресурсами, підтримання фундаментальних процесів, постачання продуктів харчування, побічної продукції тощо)

вони є своєрідним видом ресурсу. Це перш за все генетична різноманітність живих істот, у тому числі й окремих особин одного біологічного виду, а також їх кількісний та якісний склад, видова і популяційна різноманітність живої природи.

Разом із чистим повітрям, свіжою водою, привабливими ландшафтами біологічні ресурси є *суспільним благами*, створюють добробут і кращі умови існування та життєдіяльності людини. Ресурси біологічної різноманітності є новим джерелом отримання продуктів харчування, лікарських препаратів, енергії, сировиною для хімічної промисловості.

Земельні ресурси

Загальна площа території нашої держави становить 60,3 млн. га. Земельні (ґрунтові) ресурси України характеризуються високородючими чорноземами, які є найкращими в Європі. Структура земельних ресурсів Сумської області за даними Обласного державного управління Мінекобезпеки України наведена в табл. 4. За останні роки склалася стійка тенденція до зменшення площ сільськогосподарських угідь.

Земля є одночасно предметом і засобом праці, базисом для розміщення продуктивних сил, основою для відтворення економічного зростання. Найважливішим компонентом земель є *ґрунт* – верхній родючий шар. Він є відтворюваним природним

Таблиця 4. Земельний фонд Сумської області станом на 01.01.2000, тис. га

Основні види угідь	Площа	% до загальної площі
Площа території області, всього	2383,2	100
Сільськогосподарські угіддя,	1709,2	72,0
із них:		
- рілля	1246,7	52,0
- багаторічні насадження	24,5	1,3
- сіножаті	266,8	11,0
- пасовища	170,5	7,0
Ліси та інші лісовкривні площі	450,7	19,0
Забудовані землі	83,8	4,0
Відкриті заболочені землі	61,7	3,0
Території, вкриті поверхневими водами	30,6	1,3

ресурсом, але для його природного відновлення потрібні сотні років. Тому дуже важливо запобігати *деградації ґрунтів* (процесу втрати родючості), підтримуючи, а по можливості, і збільшуючи природну родючість.

Природний потенціал землі як природного ресурсу можна примножувати при зваженому підході до її використання. Земельні угіддя можна перетворювати в ріллю шляхом розорювання цілинних земель, зрошення азидних територій, осушення боліт, рекультивації порушених ділянок тощо. Проте можна й необхідно збільшувати ефективність використання наявних земельних ресурсів при загальному зменшенні антропогенного навантаження, скороченні площ, що знаходяться в обробітку, у першу чергу за рахунок вилучення із сільськогосподарського обороту погіршених та екологонебезпечних угідь. Обов'язковою умовою *екологізації сільськогосподарського виробництва* є еволюційний перехід до *адаптивної системи землеробства*, тобто застосування прогресивних форм і методів користування земельними ресурсами, що максимально відповідають умовам навколишнього природного середовища. Цей процес у подальшому має перетворитись на *біологізацію виробництва* – поступову заміну енерго- та ресурсоємних технологій на нові технології, які відтворюватимуть природні процеси.

Загострення екологічних проблем у сільському господарстві спричинюють:

- надзвичайно висока інтенсивність ведення сільськогосподарських робіт;
- використання потужних сільгоспмашин;
- збільшення доз і дисбаланс внесення міндобрив;
- неконтрольоване використання отрутохімікатів в умовах низької культури виробництва.

Проявом негативного впливу антропогенної діяльності на стан земельних ресурсів є *ерозія* – руйнування родючого шару. Звичайно деякі види ерозії відбуваються під впливом природних чинників, але господарська діяльність – це чинник, який суттєво прискорює ці процеси.

Водна ерозія – розмив ґрунту під дією атмосферних опадів. Щороку розмивається 1,5 млрд. т кращої землі, що призводить до втрат понад 75 т гумусу. На відтворення 1 т гумусу потрібно до 1 тис. грн.

Вітрова ерозія – винос ґрунту з поверхні землі внаслідок атмосферних процесів – вітру, пересушення.

Дефіяція – механічний винос ґрунту, у тому числі з сільськогосподарською продукцією, на робочих органах сільськогосподарської техніки.

Основні види *забруднення* (пошкодження), які призводять до зміни якості земель:

- механічне;
- хімічне;
- радіоактивне;
- біологічне;
- промислові відходи та викиди і скиди;
- забруднення стічними водами;
- вплив атмосферних опадів (наприклад, кислотних дощів).

Заходи, спрямовані на *охорону земельних ресурсів,* – створення полезахисних смуг, терасування схилів, рекультивація, щілювання, залуження та залісення екологонебезпечних угідь, будівництво протиерозійних споруд та ін.

Аналогічні до аграрного сектору проблеми використання земельних ресурсів виникають у лісовому господарстві. А от для транспорту, промисловості, будівництва земельні ресурси відіграють роль просторового базису або територій для розміщення відходів. Проте разом із біологічними ресурсами, природними умовами, ландшафтами вони створюють неповторні естетичні комплекси, *рекреаційні ресурси* і можуть служити для задоволення нематеріальних (духовних, естетичних, оздоровчих) потреб суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що таке природні ресурси?
2. Наведіть відомі вам класифікації природних ресурсів.
3. Дайте характеристику замінних і незамінних, вичерпних і невичерпних природних ресурсів.
4. Охарактеризуйте відновлювані і невідновлювані ресурси, природні ресурси і природні умови.
5. Дайте характеристику водних ресурсів і особливостей їх використання.
6. Які особливості використання водних ресурсів у промисловості, сільському, рибному та комунальному господарстві, для потреб гідроенергетики?
7. Використання атмосфери як природного ресурсу.
8. Що таке біологічна різноманітність? Чому ми відносимо її до біологічних ресурсів?

9. Охарактеризуйте роль і значення земельних ресурсів.
10. Які чинники виникнення і розвитку ерозії ґрунтів?
11. Які ви знаєте напрями боротьби з деградацією ґрунтів? Наведіть приклади.
12. Дайте характеристику інших видів природних ресурсів (бальнеологічних, мінеральних, рекреаційних тощо) та назвіть особливості їхнього використання людиною.

Теми для дискусій

- Права власності і використання природних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.
- Проблеми сталого розвитку економіки і охорона навколишнього природного середовища. Комплексний підхід до їх вирішення.

Тема 3

Економіка природокористування як наука та екологічна політика держави

- **Завдання, предмет і метод економіки природокористування**
- **Державна політика в галузі охорони природи**
- **Сутність природоохоронної діяльності**
- **Причини загострення екологічної ситуації**

Завдання, предмет і метод економіки природокористування

На нашу думку, людство у своєму ставленні до природи пройшло через три основні періоди розвитку та наблизилось до четвертого. Спочатку людина була частиною природи, яка мало чим відрізнялась у ставленні до «мами» від інших «синів» та «дочок». Це був період пасивного використання дарів природи. Але з часом природа змінюється, змінюється і людина. Щедрот потроху меншає, тому людині довелось активізувати свою діяльність і розпочати процес завоювання природи. У цей час їй спадає хибна думка, що вона все може, що вона – вінець природи. Але зухвалість ніколи не буває безкарною. Починається зворотна реакція. Матінка-природа «віддячує» людині за недбале ставлення до неї: брудна вода, повітря, земля скорочують життя та наповнюють його непотрібними стражданнями, а отже, позбавляють будь-якого сенсу. Епідемії хвороб різної етіології є яскравим доказом цього. І тільки після гірких уроків матінки-природи людина розпочинає пошуки гармонійного співіснування з Природою. Наступний етап у розумінні значення навколишнього природного середовища – це усвідомлення безсумнівного пріоритету екологічних вимог над економічними. Цей шлях нам треба пройти як єдиний, що забезпечить збереження життя на Землі.

Отже, якщо говорити про екологічні пріоритети, то спочатку треба знати, що ж це за дефініція – «екологія».

З одного боку, екологія – це комплексна наука, яка досліджує середовище існування живих істот, з іншого – це спеціальна галузь знань, що досліджує певну сукупність предметів та явищ з погляду суб'єктів та об'єктів, які обираються як центральні.

Економіка природокористування – це міждисциплінарна наука, спрямована на отримання і практичне використання нових знань у галузі регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів; наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів, про організацію дієвої системи охорони навколишнього середовища.

Конституція України (ст. 16) зобов'язує державу забезпечити екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу. У ст. 3 задекларовано, що людина, її життя та здоров'я «... визначається ... найвищою соціальною цінністю», тому гарантується (ст. 50) право на безпечне для її життя і здоров'я довкілля. Проте кожний громадянин України має не лише права. Він зобов'язаний (ст. 68) не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні ним збитки.

Отже, людина на даному етапі розвитку шукає гармонійного розв'язання економічних та екологічних питань, тобто, усвідомлюючи своє місце в природі, своєю діяльністю вона зміщує, перебудовує окремі фрагменти природного середовища, користується природними умовами, природними ресурсами на свій розсуд.

Перш ніж перейти до дефініції «природокористування», визначимо, що слід розуміти під природними ресурсами, природними умовами тощо. Слід розрізняти схожі на перший погляд поняття – природні ресурси та природні умови.

Природні ресурси – це тіла та сили природи, які можуть бути використані як предмети споживання або як засоби виробництва і суспільна корисність яких змінюється під впливом людини.

Природні умови – це елементи та властивості природи, які не потребують для свого використання в господарських цілях ніяких трудових витрат.

Термін «природокористування» можна визначити як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів для його збереження. Справедливе й таке визначення: *природокористування* – це використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Об'єкт природокористування – це комплекс взаємовідносин між природою та суспільством, можливості його соціально-еко-

номічного розвитку на базі використання існуючих природних умов і природно-ресурсного потенціалу.

Предметом природокористування є оптимізація відносин між природою та суспільством з метою збереження та відновлення середовища існування людини.

Таким чином, визначені всі основні поняття, що будуть формуватися при вивченні курсу «Економіка природокористування».

Економіка природокористування завдяки синтезу багатьох наук вивчає взаємозв'язки між екосистемами та економічними системами в найширшому розумінні.

Основними завданнями економіки природокористування є:

- дослідження економічних закономірностей використання суспільством (обмежених) природних ресурсів з метою задоволення своїх (необмежених) потреб;
- розробка методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості;
- створення економічних механізмів управління раціональним використанням природних ресурсів і охороною навколишнього середовища;
- розробка методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, використання нової техніки та технологій, проектів, господарських рішень тощо;
- визначення перспектив розвитку виробництва з урахуванням екологічних факторів;
- прогноз змін стану навколишнього природного середовища;
- комплексне використання сировини і вторинних ресурсів.

Предмет економіки природокористування дослідження механізму суспільних відносин з приводу охорони навколишнього середовища і залучення природних ресурсів в процес виробничо-господарської діяльності людини.

Отже, економіка природокористування здатна забезпечити раціональне природокористування як при використанні природних умов та ресурсів, так і при їх відтворенні чи при охороні навколишнього середовища.

Взагалі слід розрізняти три види природокористування:

- вилучення, безпосереднє використання природних ресурсів;
- забруднення компонентів навколишнього природного середовища, опосередковане використання природних ресурсів або зміна їх стану;
- компенсаційна діяльність, спрямована на відтворення та раціональне використання ресурсів і запобігання забрудненню.

Як уже зазначалося, антропогенна діяльність змінює якість навколишнього природного середовища (НПС). На наш погляд, якість НПС визначається його спроможністю виконувати певні функції. Насамперед це:

- середовище існування та життєдіяльності людини;
- джерело природних ресурсів;
- місце для розселення та розміщення продуктивних сил;
- зберігання генофонду.

На якість НПС значною мірою впливає його забруднення.

Існує два підходи до визначення поняття «забруднення». З одного боку, забруднення – це потрапляння будь-яких речовин у компоненти НПС, з іншого – здатність спричиняти забруднення властива лише тим речовинам, які можуть викликати негативні наслідки.

Методи економіки природокористування. Кожна наука користується певними прийомами дослідження, що становлять її метод або дають змогу розкрити його. Слово «метод» означає «шлях дослідження, вчення». У широкому розумінні слова методом називають шляхи, способи і засоби пізнання дійсності, сукупність взаємопов'язаних принципів і способів дослідження процесів, явищ і предметів у природі та суспільстві. Основні методи дослідження:

- спостереження;
- аналіз і синтез;
- експеримент;
- моделювання;
- прогнозування;
- пізнання;
- практика.

Отже, *методом економіки природокористування* є комплексне і взаємопов'язане дослідження еколого-економічної ситуації з метою виявлення взаємовідносин природи і людини, впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища за допомогою опрацювання інформації різними науковими способами.

Державна політика в галузі охорони природи

Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до ст. 16 Конституції

України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду є обов'язком держави.

Державна політика у сфері екології, як і в будь-якій іншій сфері, має базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо у перехідний період, повинна бути еластичною, тобто швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватись до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави.

Основні напрями втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачається здійснювати у двох напрямах:

1) складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, води, повітря, рослинності тощо);
2) складання і затвердження комплексу еколого-економічних показників державного контролю за станом довкілля та діяльністю господарчих структур.

Важливим кроком до зміцнення природоохоронної сфери стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, в якій стверджується, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16), кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50) і кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66). Також у цій сфері Україна має такі закони та акти: «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про тваринний світ»; «Про природно-заповідний фонд»; «Про охорону атмосферного повітря»; «Лісовий кодекс України»; «Водний кодекс України»; «Земельний кодекс України»; «Кодекс України про надра».

Планується також підготувати проекти законів України про рекреаційні зони, курортні, лікувально-оздоровчі зони і зони з особливими умовами природокористування; проекти нормативно-правових актів, які затверджує Кабінет Міністрів України, а саме: Правила відшкодування збитків, завданих порушеннями екологічного законодавства, Положення про екологічний контроль, Положення про екологічний аудит, Положення про екологічне ліцензування.

Формує, забезпечує та реалізує державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України (Мінекобезпеки), тобто саме це Міністерство здійснює нормативно-правове регулювання, комплексне управління та екологічний контроль щодо охорони, використання і відтворення.

Наукові дослідження щодо вивчення і розробки заходів по збереженню біологічного різноманіття здійснюють фахівці наукових інститутів та центрів, насамперед Національної академії наук (НАН): Інститутів ботаніки, зоології, гідробіології, географії, біології південних морів, екології Карпат, молекулярної біології, мікробіології, клітинної біології та генетичної інженерії, Ради по вивченню продуктивних сил, Центрального ботанічного саду, Донецького ботанічного саду та інших; інститутів Української академії аграрних наук (УААН): землеустрою, рослинництва, землеробства, агроекології, ветеринарної медицини, розведення і генетики тварин, птахівництва, селекційно-генетичний, виноградu і вина та ін.; факультети і кафедри екологічного профілю навчальних закладів тощо. Ряд питань, пов'язаних із науковими дослідженнями і управлінням у цій сфері, вирішують наукові центри, лабораторії і інститути при центральних органах виконавчої влади, зокрема Український науково-дослідний інститут екологічних проблем та Український науковий центр екології моря при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Державне регулювання у цій сфері не може існувати без ефективної системи нагляду за станом середовища, тобто без системи постійно діючого моніторингу.

Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонуван-

ня екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Створення і функціонування Державної системи екологічного моніторингу довкілля повинно сприяти здійсненню державної екологічної політики, яка передбачає:

- екологічно раціональне використання природного та соціально-економічного потенціалу держави, збереження сприятливого середовища життєдіяльності суспільства;
- соціально-екологічне та економічно раціональне вирішення проблем, які виникають у результаті забруднення довкілля, небезпечних природних явищ, техногенних аварій та катастроф;
- розвиток міжнародного співробітництва щодо збереження біорізноманіття природи, охорони озонового шару атмосфери, запобігання антропогенній зміні клімату, захисту лісів і лісовідновлення, транскордонного забруднення довкілля, відновлення природного стану Дніпра, Дунаю, Чорного і Азовського морів.

Державна система екомоніторингу довкілля є інтегрованою інформаційною системою, що здійснює збирання, збереження та обробку екологічної інформації для відомчої та комплексної оцінки і прогнозу стану природних середовищ, біоти та умов життєдіяльності, вироблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних соціальних, економічних та екологічних рішень на всіх рівнях державної виконавчої влади, удосконалення відповідних законодавчих актів, а також виконання зобов'язань України з міжнародних екологічних угод, програм, проектів і заходів.

Екологічний моніторинг довкілля здійснюється за довгостроковою державною програмою, яка визначає спільні, узгоджені за цілями, завданнями, територіями та об'єктами, часом (періодичністю) і засобами виконання дії відомчих органів державної виконавчої влади, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності.

Суб'єктами державної системи екологічного моніторингу довкілля, відповідальними за обов'язкове здійснення державної програми екомоніторингу довкілля, є міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які згідно зі своєю компетенцією отримують і обробляють дані про стан довкілля і виробляють відповідні рішення щодо нормалізації або поліпшення екологічної ситуації, раціонального використання і забезпечення якості природних ресурсів.

Об'єктами інформації в Державній системі екомоніторингу довкілля України є процеси відомчої екологічної діяльності та їх інтеграція на локальному, адміністративно-територіальному і державному рівнях, які відповідно охоплюють:

- території промислово-міських агломерацій, санітарно-захисних зон великих підприємств, у тому числі АЕС, великих водоймищ, природоохоронних зон та інших спеціально визначених просторових одиниць;
- територію Автономної Республіки Крим та території областей України;
- території промислово-економічних регіонів, басейнів великих річок та України в цілому.

Територія країни за ступенем екологічної безпеки поділяється на зони, для яких встановлюються нормативи, що дозволяють чи забороняють види виробничої, господарської та іншої діяльності, які враховують екологічні, соціальні та економічні умови.

Аналізуючи цю велику сукупність проблем, можна дійти важливих висновків щодо екологічної ситуації в нашій державі, виявити чинники та особливості життєдіяльності та природокористування.

«Базовими» недоліками України на сучасному етапі є складні, багатогранні фактори, які здійснюють комплексний, тотальний вплив на всі галузі економіки, діють у різних сферах, на різних рівнях господарювання, і тому вони потребують особливої уваги, особливих рішень, тобто системного розв'язку з боку держави. Цими факторами є:

- макроекономічна політика, яка змушує суб'єктів господарювання до екстенсивного використання природних ресурсів;
- інвестиційна політика, орієнтована на розвиток ресурсомістких секторів економіки;
- помилкова секторальна політика (паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство, лісове господарство та ін.);
- нестабільне законодавство;
- відсутність прав власності на природні ресурси;
- відсутність еколого-збалансованної довгострокової економічної стратегії;
- на регіональному і локальному рівнях брак прямого та непрямого ефекту від охорони довкілля (економічного і соціального), «глобальних прибутків»;
- інфляція, економічна криза і нестабільність економіки заважають здійсненню довготривалих проектів, до яких належить більшість екологічних проектів;

- природно-ресурсні особливості експорту;
- наявність значного стимулу до отримання значних й швидких прибутків від продажу природних ресурсів (ліс, руди);
- відсутність екологічного мислення, екологічної свідомості.

Для розв'язання цих питань 12 травня 1997 року Кабінет Міністрів України постановою № 439 затвердив Концепцію (стратегію) збереження біологічного різноманіття України, для втілення якої розроблено Національну програму дій на 1998–2015 роки. Основними завданнями діяльності в цій сфері є збереження, поліпшення стану та відновлення природних і порушених екосистем, середовищ існування окремих біологічних видів й компонентів ландшафтів; сприяння переходу до збалансованого використання природних ресурсів; мінімізація прямого й непрямого негативного впливу на екосистеми, їх компоненти та комплекси; підвищення рівня інформованості населення з питань біологічного різноманіття, а також активізація участі громадян у діяльності щодо його збереження; посилення відповідальності підприємств, організацій, установ і громадян, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів або впливає на стан довкілля, за збереження біологічного різноманіття.

Для їх вирішення передбачається застосовувати і розвивати відповідні правові, фінансові, організаційні, науково-методичні та інформаційно-освітні засоби. При цьому основними напрямами діяльності щодо збереження біологічного різноманіття є досягнення економіко-екологічної збалансованості, структурна перебудова економіки, глибоке удосконалення законодавства та культури природокористування, збереження та поновлення екосистем, а саме: збереження та відновлення прибережно-морських та морських, річкових і заплавних, озерних та болотних, лучних і степових, лісових та гірських екосистем; збереження видів та популяцій; екологічне оздоровлення урболандшафтів та інших територій інтенсивного ведення господарської діяльності; екологізація агроландшафтів та агротехнологій, методів діяльності в лісовому, рибному, мисливському, водному та земельному господарствах; створення національної екологічної мережі (системи «зелених» коридорів) як складової частини європейської екологічної мережі.

Сутність природоохоронної діяльності

Сутність природоохоронної діяльності полягає у взаємодії виробничих сил, що постійно розвиваються, з навколишнім середовищем. Це комплекс заходів по охороні, раціональному використанню і відтворенню живої (рослинність і тваринний світ) та неживої (ґрунти, води, атмосфера, надра, клімат і ін.) природи. Загальні принципи взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища можуть бути визначені, виходячи з наведеної схеми (рис. 4).

Рис. 4. **Взаємодія економічної системи і навколишнього природного середовища**

До середини XX ст. швидкий розвиток промисловості, науково-технічний прогрес, розбудова міст, населення та інші фактори різко посилили вплив людини на природу, склали небезпеку виснаження природних ресурсів, забруднення та зміни довкілля і біосфери в цілому. Охорона природи зросла до глобальної проблеми, у зв'язку з чим утворилися численні міжнародні організації і проекти.

Причини загострення екологічної ситуації

Стрімке вторгнення людини в природні процеси, її вплив на навколишнє середовище в ході науково-технічного прогресу набули глобального характеру і можуть призвести до незворотних наслідків та неконтрольованих змін природи в державному і міжнародному масштабах, якщо не вжити заходів щодо їх знешкодження. Безгосподарне використання природних ресурсів (надр землі, ґрунтів, лісних і водних багатств), забруднення ґрунтів, водних джерел стоками і атмосферного повітря викидами, безвідповідальне застосування добрив і отрутохімікатів призвели до того, що екологічні проблеми стали найбільш пекучими, першочерговими у повсякденному житті і виробничий діяльності людини.

Основними екологічними проблемами є:

1. *Охорона атмосферного повітря.*

Аналіз обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за останні три роки показує стабільну тенденцію їх збільшення, що пов'язано з ростом обсягів виробництва в промисловості та сільському господарстві.

У 2001 р. загальний обсяг викидів по Сумській області становив 85,7 тис. т (див. табл. 1), у тому числі по м. Суми – 26,0 тис.т, по м. Охтирка тис.т, по м. Конотоп – 4,8 тис. т. Однак порівняно з 1991 р. викиди забруднюючих речовин в атмосферу зменшились майже в 3 рази, що обумовлено економічною ситуацією в країні до 1999 року.

За підсумками 2001 р. щільність викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел склала 1,28 т/км^2.

Значний вклад у забруднення атмосферного повітря в 2001 році внесли промислові підприємства, підприємства паливно-енергетичного комплексу добувної та переробної промисловості.

Кількість підприємств-забруднювачів атмосферного повітря в області в 2001 році склала 383. По Сумській області в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення було викинуто 30,473 тис. т шкідливих речовин, що складає близько 1% загальних викидів по Україні.

2. *Охорона водних ресурсів.*

Для задовільнення господарсько-побутових потреб області у воді в 2001 р. з поверхневих та підземних джерел забрано 114,1 млн. м^3 води, у тому числі поверхневої – 31,4 млн. м^3, підземної – 87,7 млн. м^3; із них підземної води, попутно добутої при видобудку нафти, – 1,479 млн. м^3.

Таблиця 5. **Перелік основних забруднювачів атмосферного повітря**

№ з/п	Підприємство-забруднювач	Валовий викид, т		Зменшення/-Збільшення/+	Причина зменшення/ збільшення
		2000 р.	2001 р.		
1.	Сумське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів	6527,0	11167,3	+4640,3	Неритмічна робота підприємства
2.	ВАТ "Сумихімпром" (м. Суми)	2778,2	2736,7	–41,5	Зменшення обсягів виробництва
3.	НГВУ "Охтирканафтогаз"	1676,5	2213,8	+537,3	Ріст обсягів виробництва
4.	Качанівський газопереробний завод (Охтирський район)	1302,5	1890,1	+587,6	Ріст обсягів виробництва
5.	ВАТ "СумиТЕКо" (м. Суми)	1854,2	1101,8	–752,4	Часткова заміна твердого та рідкого палива на газоподібне
6.	ВАТ "СМНВО ім. Фрунзе" (м. Суми)	550,7	1075,9	+525,2	Ріст обсягів виробництва
7.	ДКП "Сумитепло-комуненерго"	1274,4	1047,7	-226,7	Переведення роботи котелень на газ
8.	ОПВО "Свема" (м. Шостка)	977,6	471,3	–506,3	Зменшення обсягів виробництва

Найбільшими споживачами води в області є підприємства житлово-комунального господарства, промислові та сільського господарства. У промисловості найбільш водоємкими є такі галузі: хімічна та нафтохімічна – 421,1%; харчова – 18%; машинобудівна – 13,7%; енергетична – 12,2%; нафтодобувна – 8,0%; м'ясо-молочна – 4,8%.

З 1997 р. спостерігається стійке загальне зменшення кількості забраної води на потреби в цілому по області.

Також зменшився об'єм використання води населення з урахуванням комунально-побутових потреб порівняно з 2000 р. на 5,8 млн. м^3. Житлово-комунальні організації працюють над проблемою раціонального використання води, але стан комунального господарства в цілому викликає занепокоєння. Постійно зростає протяжність аварійних водопровідних мереж, яких зараз вже 159,6 км. На вкрай зношених водопровідних мережах спостері-

гається значна кількість поривів, що призводить до непродуктивних втрат питної води. У 2001 р. на комунальних, відомчих та сільських водопроводах було ліквідовано 1451 порив на водопровідних мережах. У цілому по області втрати води при транспортуванні склали 13,64 млн. м^3, або 12% від загального забору води.

Не поліпшилася ситуація з оснащенням підприємств водовимірювальною апаратурою. Так, на більшості підприємств не налагоджений інструментальний облік води окремими цехами та виробництвами, слабо налагоджений облік стічний вод, незадовільно нарощуються потужності повторного використання води та зворотних систем. Не знижуються питомі норми водоспоживання, деякі підприємства використовують води значно більше, ніж потрібно за технологією. Стан ведення первинного обліку води все ще залишається на низькому рівні. Так, тільки 61,7% води, що забиралася із водних об'єктів у 2001 р., враховані водовимірювальною апаратурою, а кількість стічних вод, що врахована вимірювальними приладами, становить лише 2,0%.

У 2001 р. на 19,0 млн. м^3 збільшився обсяг оборотного та повторно-послідовного водопостачання. Загальний скид стічних вод у поверхневі водні об'єкти за останні три роки скоротився з 80,4 до 63,9 млн. м^3 на рік (20,4%). Загальний об'єм скинутих в поверхневі водні об'єкти зворотних (стічних) вод в 2001 р. порівняно з 2000 р. зменшився на 20,877 млн. м^3. У той же час слід зазначити, що в області на 0,124 млн. м^3 збільшився скид неочищених стічних вод у поверхневі водні об'єкти за рахунок несанкціонованих скидів стічних вод ВАТ «СумиТЕКо» та ВАТ «Правекс-Брок» (м. Охтирка). За даними статзвітності за 2001 р., у водні об'єкти басейну Дніпра потрапило 62,248 млн. м^3 стічних вод. Із цієї кількості відсоток нормативно очищених вод становить 60,5%, забруднених – 24,9%, нормативно чистих – 14,6%.

У цілому по басейну р. Дніпро потужність очисних споруд в області перед скидом у водні об'єкти становить 124,3 млн. м^3. Проте нормативне очищення стічних вод у 2001 р. забезпечувалось лише на 70,8%. Така ситуація склалася через те, що очисні споруди основних забруднювачів, таких, як комунальне господарство, не забезпечують нормативного очищення стічних вод. У зв'язку з перевантаженням технологічних ланцюгів неефективно працювали очисні споруди в м. Конотоп, Ромни, С.-Буда, Білопілля. Унаслідок порушень технологічного режиму очистки стічних вод ще не вийшли на проектний режим роботи очисні споруди Недригайлівського ВУЖКГ та ДП «Тростянецькомун-

сервіс». Немає загальноміських очисних споруд в м. Лебедин та смт. Велика Писарівка.

Дуже повільно виконуються роботи з ремонту та реконструкції очисних споруд фабрики пластмасової фурнітури, які вже майже рік, як прийняв на баланс лебединський «Водоканал». Очисні споруди до цього часу не працюють. Через брак коштів дуже повільно ведеться будівництво другої черги очисних споруд по класичній схемі в м. Ромни та будівництво очисних споруд в м. Лебедин.

Триває скид недостатньо очищених стічних вод від ВАТ «Сумихімпром» в р. Псел. Будівництво споруд по поверненню стічних вод від першого та другого випуску не виконується. Не ведеться будівництво систем зворотного водопостачання вод першої категорії на чотирьох цукрозаводах. Вже на протязі багатьох років зволікається перехід на технічне водопостачання Шосткинського заводу «Імпульс», Свіського насосного заводу, підприємств м. Глухова та окремих підприємств м. Ромни. Через відсутність коштів не виконується будівництво споруд попередньої очистки стічних вод на 25 підприємствах області.

Повільно виконується ліквідаційний тампонаж занедбаних і непридатних до експлуатації артезіанських свердловин, яких в області налічується майже 300.

Слід також зазначити, що в області здійснюються заходи по поліпшенню водоохоронної роботи. Так, у 2001 р. виконана заміна механічної аерації на одному аеротенку на пневроаерацію на загальноміських очисних спорудах в містах Охтирка та Конотоп. Введені в експлуатацію очисні споруди механічної очистки супутньо-пластових вод від нафтопродуктів на Качанівському пункті первинної підготовки нафти потужністю 13,5 тис. м^3/добу. За рахунок виконання капітальних робіт, усунення нерівномірності подачі стічних вод вийшли на проектний режим роботи і протягом року забезпечили ефективну очистку стічних вод на очисних спорудах в смол-долина.

В області прокладено понад 2 км головних напірних каналізаційних колекторів.

За рахунок обласного фонду охорони навколишнього природного середовища на будівництві очисних споруд в м. Білопілля, с. Високому Охтирського району, смт. Хотінь, В. Писарівка освоєно 273 тис. грн.

Завдяки впровадженим заходам й далі ефективно працюють очисні споруди Глухівського, Охтирського, Сумського, Шосткинского, Л.-Долинського, Путивльського ВУВКГ.

3. *Охорона земельних ресурсів.*

Основними забруднювачами земельних ресурсів є підприємства агропромислового, нафтогазовугледобувного, електроенергетичного комплексів та хімічна промисловість.

У зв'язку зі зменшенням фінансування з державного бюджету значно скоротилися обсяги будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, створення полезахисних і стопорегулюючих лісових смуг та захисних насаджень. За період 1996–2001 р. посаджено лише 103 га лісосмуг і 551 га щазисних насаджень при щорічних обсягах, передбачених Програмою охорони навколишнього середовища м. Суми відповідно 100 і 300–350 га.

На незадовільному рівні ведеться розробка проектів внутрішньогосподарського землеустрою з контурно-меліоративною організацією території. Станом на 01.01.02 розроблено 83 таких проекти, у т.ч. в 2001 р. один, тоді як згідно з «Програмою...» їх необхідно розробляти по області до 2005 р. по 137 сільським радам. Практично припинилося впровадження в виробництво раніше розроблених проектів.

4. *Утилізація відходів.*

На 01.01.02 загальна маса накопичених відходів у Сумській області перевищила 28,11 млн. т, що в розрахунку на 1 км^2 площі складає близько 1181 т. Площа земель, зайнятих під захоронення відходів (відвали, шламонакопичувачі, різного роду звалища тощо), становить 5 тис. га.

Щорічний приріст обсягів твердих побутових відходів (ТПВ) від загальної маси відходів становить близько 1,5–2% , а абсолютний обсяг їх утворення в області досяг 200 тис. т (421,3 тис. м^3).

У Сумській області основними джерелами утворення відходів є підприємства хімічної, машинобудівної, паливно-енергетичної, будівельної галузей та агропромислового комплексу.

Найбільша кількість відходів утворюється на підприємствах хімічної та машинобудівної галузей промисловості. Обсяг відходів у цих галузях становить 78% загальної кількості відходів, утворених у 2001 році.

Місця зберігання і накопичення промислових та побутових відходів не відповідають екологічним вимогам і перебувають у незадовільному стані. Більша частина звалищ належить до розряду несанкціонованих. Практично всі полігони були введені в дію 10–30 років тому. Переважна частина цих об'єктів заповнена більш ніж на 90% проектного обсягу або переповнена (наприклад, шламонакопичувачі та відвали ВАТ «Сумихімпром» та ін.).

Лише 28% полігонів і звалищ обладнано спостережними свердловинами. Побудовані у свій час без належного захисту, деякі накопичувачі відходів потенційно є джерелом екологічної небезпеки регіонального масштабу. Зокрема, у Сумській області такими джерелами є шламонакопичувачі Шосткинського казенного заводу «Імпульс», шламонакопичувачі й відвали ВАТ «Сумихімпром» та ін.

Виходячи з аналізу ситуації у сфері утилізації відходів у 2001 р., можна констатувати, що головними причинами такого становища залишаються:

- застаріла й недосконала технологія виробництва, що призводить до накопичення значних обсягів відходів;
- низька екологічна свідомість населення;
- довготривалий підхід до проблеми відходів як до другорядної з боку законодавчої та виконавчої влади всіх рівнів;
- відсутність належного нормативно-правового регулювання процесу утилізації з відходів;
- відсутність ефективної системи збирання, зберігання та знищення відходів;
- незадовільне фінансове забезпечення утилізації відходів;
- відсутність дійових економічних важелів заохочення підприємств до самостійного вирішення власних екологічних проблем;
- відсутність контролю сировинно-матеріального балансу виробництва;
- відсутність постійного (моніторингового) контролю якості навколишнього природного середовища в місцях накопичення відходів.

5. *Біологічні ресурси:*

- недосконала мережа природно-заповідних об'єктів області.

На жаль, наведений перелік проблем можна продовжувати і далі. Багато із зазначених питань не мають вирішення вже декілька років, а в умовах економічної кризи навряд чи можуть бути вирішені найближчим часом.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення дисципліни «Економіка природокористування».
2. Охарактеризуйте найголовніші завдання, що постали перед економікою природокористування.
3. Предмет і методи економіки природокористування.

4. Визначте місце і роль економіки природокористування.
5. Охарактеризуйте історичний розвиток взаємовідносин суспільства і навколишнього природного середовища.
6. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, пов'язані зі впливом людини на стан атмосферного повітря.
7. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, пов'язані зі впливом людини на стан водних ресурсів.
8. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, що пов'язані з експлуатацією земельних ресурсів.

Теми для дискусій

- Перспективи досягнення оптимального співвідношення між соціально-економічним розвитком суспільства і довкіллям.
- Історичний розвиток і сучасні теоретичні погляди на взаємовідносини між суспільством і навколишнім середовищем (погляди Томаса Мальтуса, класична теорія, неокласична, марксизм, післявоєнні роки, сучасні школи).

Тема 4

Загальна рівновага. Зовнішні ефекти та еколого-економічне моделювання

- **Еколого-економічна рівновага і умови життя людини**
- **Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства**
- **Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку**

Еколого-економічна рівновага і умови життя людини

Серед сучасних глобальних світових проблем людства екологічні проблеми посідають чи не найголовніше місце. Охороні навколишнього середовища і раціональному використанню природних ресурсів нині приділяється особлива увага з боку урядових структур, міжнародної громадськості. На порядок денний виносяться питання забезпечення екологічної безпеки держави.

Науково-технічна революція надто ускладнила взаємовідносини суспільства з навколишнім середовищем. Широкомасштабний і до кінця не передбачений вплив людини на всі складові навколишнього середовища вже досяг свого апогею. Зв'язки між різними компонентами біосфери формувалися впродовж тисячоліть. Людина, застосовуючи різноманітні технічні засоби, за значно коротший проміжок часу різко порушила природну рівновагу.

Вичерпність багатьох природних ресурсів створює певні труднощі щодо подальшого забезпечення суспільства матеріальними благами. Забруднення навколишнього середовища промисловими викидами, його деградація призводять до порушення нормальних умов життя і діяльності людей, існування живих організмів. За останні десятиліття людство почало усвідомлювати, що у світі, де й без того багато злиденності і стан навколишнього середовища дедалі погіршується, неможливим стає і здорове суспільство та економіка.

Зростаючі економічні збитки та інші негативні наслідки неконтрольованого техногенезу вимагають перегляду ставлення

людини до природи. Велінням часу стало їх гармонійне співіснування, еколого-економічна рівновага. Але чи існує екологічна рівновага в природі взагалі? Адже будь-яке значне виверження вулканів або землетрус не лише викликали порушення екологічної рівноваги, а й впливали на зміни геохімічного фону на великих просторах. Відмітною особливістю навколишнього природного середовища є здатність до самовідновлення та самовідтворення. Завдяки природним циклам довкілля порівняно швидко поновлює первісний стан у разі незначних пошкоджень. Перебіг цих процесів відбувається аналогічно до відомого з хімії *принципу Ле-Шательє* (рівновага хімічних реакцій). Дійсно, людина порушила цю рівновагу і тепер, виправляючи свої помилки, повинна або повернути минуле, або докорінно переглянути своє ставлення до природоексплуатації і знайти шляхи сталого розвитку економіки і екології.

Отже, у буквальному розумінні екологічної рівноваги не може бути, як не може бути «вічного двигуна». Природні процеси відбуваються еволюційним шляхом. Але суспільство, створюючи для себе раціональні умови життя, повинно використовувати природні ресурси економно і бережливо. Необхідно врахувати, що, порушуючи природну рівновагу, сьогодні можемо очікувати зворотну реакцію – відповідь, яка буде спрямована на протидію втручанню людини.

Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства

На розв'язання практичних економічних і екологічних проблем спрямована діяльність людей та урядів більшості країн світу. У розвинених країнах гостро стоїть питання про скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище, поліпшення умов життя і діяльності людини. У країнах з низьким рівнем доходів велике значення мають проблеми виживання, боротьба з голодом, бідністю, хворобами. Проте саме тут найгостріше постають питання екологізації господарської діяльності та збереження довкілля.

Природний і штучний (створений людиною) матеріальний світ є тим середовищем, в якому людина існує, господарює, задовольняє свої потреби і врешті-решт впливає на стан довкілля. Навколишнє середовище завжди було необхідною умовою і складовим

елементом процесу відтворення матеріальних і духовних цінностей, одночасно виконувало функції і природних ресурсів, і життєвого простору. Відтворюючи природні ресурси і навколишнє середовище, суспільство відтворює і свої продуктивні сили. Деградація довкілля не тільки погіршує загальний стан екосистем, але й скорочує забезпеченість виробництва сировиною, ускладнює технологічні цикли, погіршує умови життя людини.

Екологічні фактори неодноразово ставали причиною багатьох кризових ситуацій в історії людства (дорожнеча паливно-енергетичних ресурсів, чисельні наслідки повеней, зсувів ґрунтів, техногенних аварій і катастроф). *Екологічними факторами* називаються елементи навколишнього природного середовища, які істотно впливають на живий організм. Вони поділяються на три великі групи:

- *абіотичні* (фактори неживої природи);
- *біотичні* (пов'язані з впливом живих істот);
- *антропогенні*.

До *першої* групи належать кліматичні, едафічні (наприклад, сукупність фізичних і хімічних властивостей ґрунту), гідрофізичні, гідрохімічні фактори.

До *другої* групи належать фактори, що відображають суму впливів живих істот одна на одну, на неживу природу і на людину.

До *третьої* групи факторів відносять вплив людини на стан навколишнього природного середовища, тобто всі форми діяльності людського суспільства.

Екологічні вимоги все частіше відіграють важливу роль у відносинах між державами, загострюють боротьбу за ринки виробництва і постачання продукції, стають бар'єром на шляху імпорту в країни екологічно незахищеної промислової, сільськогосподарської та іншої продукції. На сучасному етапі розвитку суспільства у сферу виробництва залучено майже всі види природних ресурсів суші і значну частку багатств Світового океану. Людство вже використовує майже 70% земель, придатних для сільського господарства, 80–90% природних кормових угідь, близько 50% приросту деревини в лісах. У річках і водоймах виловлюється майже 90% усього приросту основних промислових риб. З огляду на це в багатьох країнах вже прийняті законодавчі акти про забезпечення екологічної безпеки держави. На планеті сформувались досить великі регіони, де рівень забруднення атмосфери досяг загрозливих масштабів. Постійно збільшується приріст і зростає чисельність населення. Тільки за остан-

ню тисячу років природний приріст населення планети збільшився в тисячу разів – з 2% за тисячу років до 2% на рік (зверніть увагу на те, що в Україні зараз відбувається зменшення населення – смертність перевищує народжуваність).

Зростання чисельності населення, прискорення темпів розвитку продуктивних сил, залучення значних обсягів природних ресурсів у суспільне виробництво активізують процес деградації природи, спричиняють непередбачені зміни навколишнього середовища. Сучасна екологічна ситуація зумовлює потребу конструктивного підходу до поліпшення екологічного стану територій і розробки спільних програм у галузі використання природних ресурсів. При цьому важливе значення має визначення пріоритетних шляхів розв'язання екологічних проблем у країнах з різним рівнем економічного розвитку.

У країнах, що розвиваються, мінімальний розмір доходів у 15 разів, а максимальний – у 6 разів менший порівняно з аналогічними показниками розвинених країн. Найбільш високий рівень доходів у США, Канаді, Німеччині, Японії, а найнижчий – у країнах СНД, Афганістані, країнах Центральної Африки. Скорочення різниці в економічному розвитку і доходах пов'язане із залученням значної кількості ресурсів навколишнього середовища у виробничу сферу. У зв'язку з цим постає питання про адекватність використання природних ресурсів темпам розвитку економіки, що сприятиме поступовому підвищенню якості життя в слаборозвинених країнах світу і в цілому на планеті. Характеризуючи особливості сучасного стану розвитку економічних відносин у суспільстві, ми повинні відзначити деякі особливості, пов'язані з взаємовідносинами між суспільством і природою, а саме:

- впровадження досягнень НТП спрямовується на підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяє підвищенню добробуту людини;
- *економічним результатом* господарської діяльності є задоволення матеріальних та інших потреб людства;
- *екологічним результатом* сучасної господарської діяльності, на жаль, є забруднення і деградація навколишнього середовища.

Природоохоронна і господарська діяльність – це дві сторони єдиного процесу господарювання людини. Відтак екологічним результатом господарювання має стати забезпечення потреби людей якісними умовами існування. Впровадження досягнень НТП повинно бути спрямованим саме на гармонізацію господарської та природоохоронної діяльності, зменшення негативних наслідків для навколишнього середовища.

Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку

Глобальним і локальним екологічним системам властиві відповідна стійкість до зовнішніх і внутрішніх впливів (ефектів), пластичність, виживання за несприятливих умов, циклічність і ритмічність процесів і функцій складових компонентів, різного роду кругообіг речовини та енергії, збалансованість природних процесів.

Проте одні види діяльності можуть спричиняти зміни стану природних компонентів і впливати на результативність інших видів діяльності. Так, промислове забруднення атмосфери у багатьох випадках призводить до втрат врожаю сільськогосподарської продукції, скиди забруднюючих речовин у водні джерела зменшують рибопродуктивність тощо. Такі наслідки мають характер *зовнішніх ефектів* (*екстерналії*) щодо тих видів діяльності, які є першоджерелами негативних зрушень стану навколишнього середовища. Як правило, зовнішні ефекти не враховуються першими, але впливають на економічний результат інших суб'єктів господарювання.

Складна система взаємозв'язків в органічному і неорганічному світі підтримує природні системи і обумовлює їх динамічний розвиток. Проте відповідна рівновага процесів і явищ постійно порушується, причому зміни в кожному конкретному випадку охоплюють всю або значну частину зв'язків, наслідок одного порушення стає причиною іншого і т.д., до якоїсь тимчасової стабілізації системи на певному рівні розвитку (рис. 5).

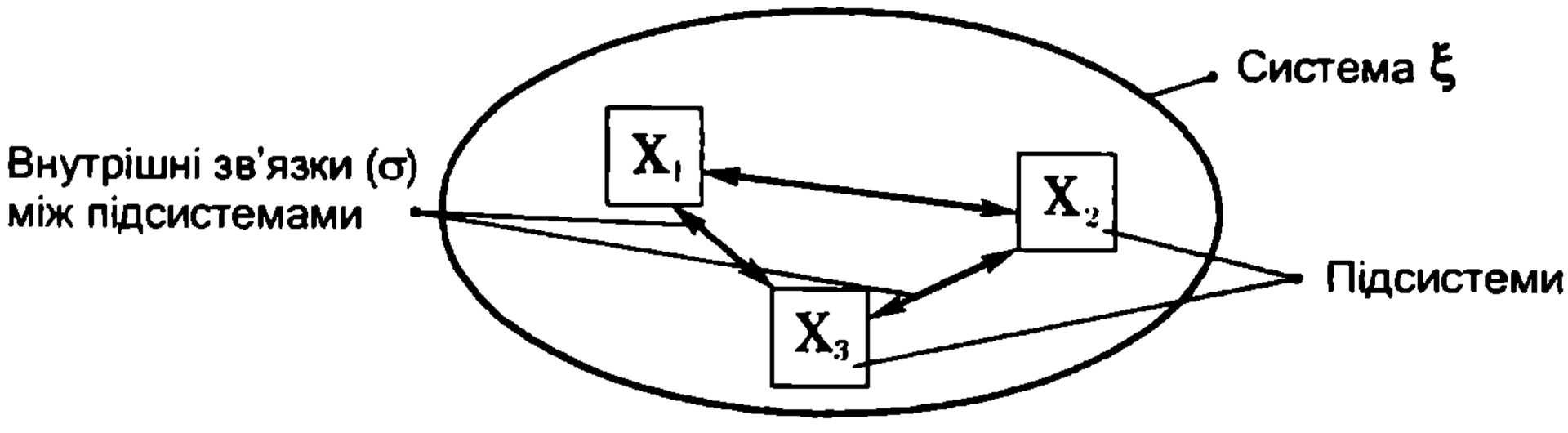

Рис. 5. Приклад побудови моделі соціоекологоекономічної системи:

X_1 – людина, суспільство (соціальна сфера); X_2 – екологія (навколишнє природне середовище); X_3 – економіка, (виробнича сфера); σ_{1-2} – вплив людини на навколишнє середовище (екологічна освіта, культура); σ_{1-3} – господарська діяльність (економічна); σ_{2-1} – вплив природи на людину (здоров'я, відпочинок, естетичне, духовне і екологічне виховання); σ_{2-3} – використання природних ресурсів; σ_{3-1} – одержання економічного результату (задоволення потреб, підвищення добробуту); σ_{3-2} – екологічні наслідки (забруднення, виснаження природних ресурсів).

Отже, якщо ε-*система*, то множина χ (сукупність) елементів –

$$\chi = \{X_1, X_2, X_3 \ldots X_n\} - \quad (4.1)$$

називається її *складом*, а множина є зв'язків (відносин) між окремими елементами

$$\Sigma = \{\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \ldots, \sigma_n\} \quad (4.2)$$

називається *структурою* системи.

Одна з найперших математичних моделей суспільства з урахуванням можливостей забезпечення ресурсного потенціалу подальшого розвитку була запропонована авторами праці «Межі зростання» (Д. Медоуз, 1972). Це була спроба оцінити можливості розвитку людства на перспективу понад 100 років. Модель враховувала взаємодію п'яти основних факторів, які визначають цей розвиток:

- народонаселення;
- природні ресурси;
- продовольство;
- капітал;
- навколишнє середовище.

Динаміку змін цих факторів наведено на рис. 6.

Власне імітаційну модель, точніше її основу, запропонував Д. Форрестер (1971) – *модель світової динаміки*. У цій моделі

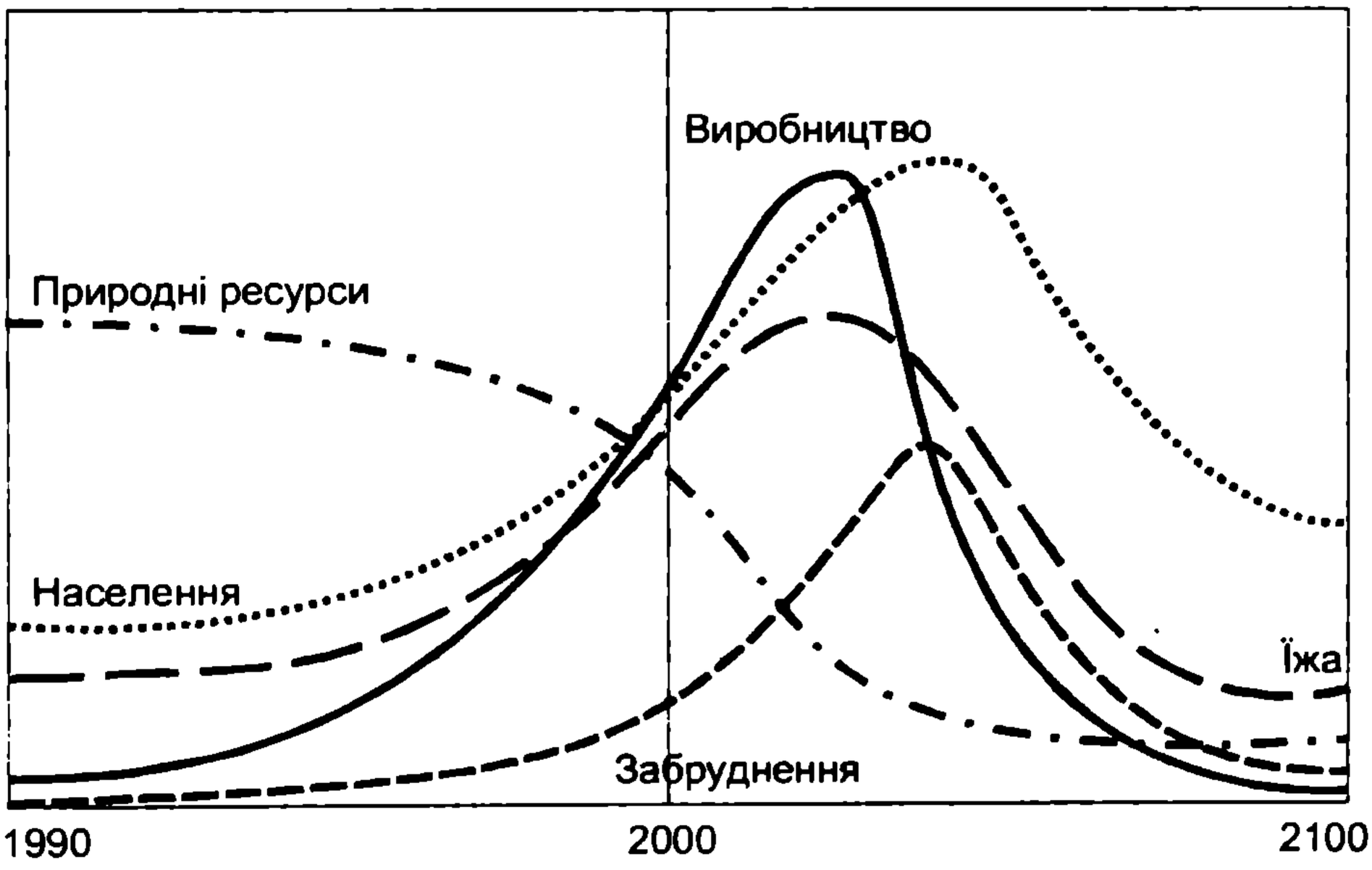

Рис. 6. Динаміка змін глобальної моделі з урахуванням обмеження природних ресурсів

було проаналізовано понад 100 елементів та їх взаємозв'язки. У результаті такого аналізу було висунуто альтернативу: або економічне зростання та збільшення народонаселення, і тоді неминучим стає порушення рівноваги між суспільством та природою; або ж відновлення цієї рівноваги шляхом відмови від подальшого економічного зростання і стабілізація народонаселення. Ця теорія дістала назву теорії нульового зростання. Проте такий підхід має досить умовний характер, він містить багато припущень.

Приблизно у той же час американським вченим російського походження В. Леонтьєвим було використано метод економіко-математичного моделювання (розроблений ним ще у 1930-ті роки), який дістав назву «*міжгалузевий баланс*» і враховував вимоги охорони навколишнього середовища. З цією метою було розширено межі галузевої моделі шляхом введення додаткових умов – забруднення навколишнього середовища. Тобто до існуючої моделі «*витрати – випуск*» було введено як результат економічної діяльності утворення відходів виробництва та витрати, пов'язані з їх знешкодженням.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, яким чином пов'язані між собою стан навколишнього природного середовища і умови існування людини.
2. У хімічних реакціях рівновага встановлюється відповідно до принципу Ле-Шательє. Яким чином цей принцип можна використати для пояснення екологічної рівноваги?
3. Що ви розумієте під екологічним результатом, соціальним результатом природоохоронної діяльності?
4. Наведіть приклади природоохоронних заходів (цільових і багатоцільових), прокоментуйте їх.
5. Які негативні наслідки забруднення атмосфери (водних ресурсів, земель) ви знаєте, у яких галузях народного господарства вони виявляються.
6. Наведіть приклади і прокоментуйте причини виникнення і наслідки деградації ґрунтів.
7. Охарактеризуйте вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього природного середовища.
8. Побудуйте вербальну модель, аналогічну до запропонованої на рис. 5, де виробнича сфера (економіка) – це сільськогосподарське виробництво.

Теми для дискусій

- Модель Форрестера – Медоуза ґрунтується на визнанні обмеженості природних ресурсів. Результатом розрахунків став висновок про неминучість колапсу соціально-економічного розвитку нашого суспільства. Чи можливі, на вашу думку, інші шляхи розвитку людства?
- Вкажіть шляхи трансформації зовнішніх ефектів щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Тема 5

Організація управління у сфері охорони навколишнього природного середовища

- **Цілі та завдання управління в галузі природокористування**
- **Законодавчі функції управління**
- **Виконавчі функції управління**
- **Контроль за станом навколишнього природного середовища**
- **Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища**

Цілі та завдання управління в галузі природокористування

Сутність управління в галузі охорони навколишнього середовища полягає у виконанні функцій:

- регулювання;
- нагляду;
- прогнозування;
- планування;
- інформування;
- програмування;
- експертизи;
- досліджень;
- контролю та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності.

Головним завданням управління є реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів в галузі охорони навколишнього середовища.

Основу організації управління навколишнім середовищем і раціональним використанням природних ресурсів становить Закон України «Про охорону навколишнього середовища» (1991). Закон містить 72 статті, які об'єднуються в 16 розділів. Ось деякі з них:

I. Загальні положення.

II. Екологічні права та обов'язки громадян.

III. Повноваження Рад народних депутатів.

IV. Повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

<...>

XV. Відповідальність за порушення законодавства про навколишнє природне середовище.

XVI. Міжнародні відносини України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Організація управління охороною навколишнього природного середовища регламентується також розробленими відповідно до цього Закону кодексами – земельним, лісовим, водним, про надра – а також законом «Про охорону атмосферного повітря», законодавством про охорону та використання рослинного і тваринного світу та іншими юридичними нормами, нормативами і стандартами.

Законодавчі функції управління

Законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Верховна Рада України та органи місцевої влади. До виключної компетенції *Верховної Ради України* в галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища належать:

- визначення основних напрямів державної політики в галузі охорони навколишнього середовища;
- затвердження державних екологічних програм;
- визначення повноважень Рад народних депутатів, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони природи, у т.ч. щодо прийняття рішень про обмеження, тимчасове зупинення або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними екологічного законодавства;
- встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території держави.

Органи місцевої влади несуть відповідальність за стан навколишнього середовища на своїй території і виконують такі функції:

- забезпечують реалізацію екологічної політики держави;
- дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ, організацій;
- затверджують місцеві екологічні програми;
- організовують вивчення навколишнього середовища;
- забезпечують інформування населення про стан навколишнього середовища;
- організовують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій;
- здійснюють контроль за додержанням екологічного законодавства;
- припиняють господарську діяльність підприємств у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього середовища;
- інші функції.

Виконавчі функції управління

Функції виконавчих органів управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади, а також спеціально уповноважені на те державні органи.

Кабінет Міністрів України:

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою екологічної політики;
- забезпечує розробку державних, міждержавних та регіональних екологічних програм;
- керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
- координує діяльність міністерств, відомств та інших державних установ у питаннях охорони природи;
- встановлює порядок визначення плати за спеціальне користування природними ресурсами, за забруднення навколишнього природного середовища.

Виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади мають такі функції:

- реалізація рішень відповідних Рад народних депутатів;
- організація розробки місцевих екологічних програм;
- визначення нормативів плати і розмірів платежів за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів;

- затвердження для підприємств лімітів використання природних ресурсів (газ, електроенергія, нафта та ін.), за винятком державних ресурсів;
- організація збирання, переробки, утилізації й захоронення всіх відходів на своїй території;
- забезпечення систематичного й оперативного (правдивого) інформування населення про стан навколишнього середовища, епідемії, захворювання населення;
- інші функції.

Контроль за станом навколишнього природного середовища

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів є *Міністерство екології та природних ресурсів України* і його органи на місцях (Управління обласних державних адміністрацій).

До компетенції міністерства і його органів на місцях належить:

- здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього середовища, проведення єдиної науково-технічної політики, координація діяльності міністерств, відомств і установ в цій галузі;
- державний контроль за використанням і охороною природних ресурсів (земель, надр, вод, повітря, лісів, тваринного світу), а також за додержанням норм екологічної безпеки;
- організація моніторингу (спостереження, оцінка, прогноз) навколишнього середовища, створення і забезпечення державної інформаційної системи;
- затвердження нормативів, правил, стандартів по використанню природних ресурсів та охороні навколишнього природного середовища;
- здійснення державної екологічної експертизи;
- складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання ресурсів;
- підготовка та подання щороку Верховній Раді України Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища.

До його компетенції входять і інші контрольно-організаційні та правові функції. Відповідно до ресурсного законодавства

контроль за станом і раціональним використанням природних ресурсів покладено й на інші міністерства і відомства в межах їхньої компетенції. Так, на Міністерство аграрної політики України покладено контроль за станом і раціональним використанням земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища

Екологічні стандарти і екологічне нормування – регулятор антропогенного навантаження на екосистеми. Завдяки встановленню екологічних норм і нормативів визначаються межі впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище і забезпечуються належні умови для існування людини.

Основу екологічного нормування складають:

- ГДК – гранично допустимі концентрації;
- ОБРВ – орієнтовно безпечні рівні впливу;
- ГДВ – гранично допустимі викиди (в атмосферу);
- ГДС – гранично допустимі скиди (у водні об'єкти);
- тимчасово погоджені викиди і скиди;
- ліміти використання природних ресурсів, викидів і скидів.

Норми (ГДК і ОБРВ) є єдиними для всієї території України. *Екологічні нормативи* (ГДВ, ГДС) розробляють і вводять у дію державні природоохоронні органи, норми охорони здоров'я – інші уповноважені на те державні органи в межах своєї компетенції відповідно до природно-ресурсного законодавства.

Нормування якості навколишнього природного середовища повинне здійснюватись з метою встановлення граничних норм впливу антропогенної діяльності, що гарантують екологічну безпеку населення, збереження генофонду, забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності. Виходячи з цього, можна стверджувати, що екологічне нормування обмежує як сам вплив шкідливих факторів, так і фактори навколишнього середовища, які віддзеркалюють цей вплив, а також реакцію навколишнього середовища на нього.

Проте людина виявляється чи не найбільш чутливою істотою стосовно негативних факторів впливу. Отже, системою екологічного нормування передбачається таке навантаження на екосистеми, під впливом якого відхилення від нормального ста-

ну не перевищуватиме природних коливань і не викликатиме небажаних наслідків щодо погіршення їх якості. На сьогодні, на жаль, відомі лише деякі спроби розрахунків антропогенного навантаження на рослини та рибні ресурси у водоймах промислового призначення.

Визначення нормативів якості навколишнього середовища та продуктів харчування спирається на концепцію порогів впливу. *Поріг шкідливої дії* – це мінімальна доза речовини, при якій в організмі відбуваються зміни, що виходять за межі фізіологічних реакцій. Таким чином, гранична доза речовини (або поріг дії) викликає у біологічного організму реакцію, що порушує його стан. *Гранично допустимі концентрації* (ГДК) – це нормативи, які встановлюються для концентрації шкідливих речовин в одиниці об'єму повітря, води; маси харчових продуктів, ґрунту; або на поверхні, що при їх наявності у визначеній концентрації за певний проміжок часу практично не впливають на здоров'я людини і не викликають негативних наслідків у потомства.

Таким чином, санітарно-гігієнічне нормування враховує всі можливості надходження шкідливих речовин в організм людини, хоча рідко відображає комбіновану дію і не враховує ефекту комплексного впливу різноманіття фізичних, хімічних, біологічних факторів навколишнього середовища. Існує лише обмежений перелік речовин, що мають ефект сумації при їх одночасному вмісті в атмосферному повітрі.

Аналіз змін, які відбуваються у визначенні показників гранично допустимих концентрацій, свідчить про їх відносність, бо спирається на знання шкідливої дії даних речовин. Тому для речовин, про які ще немає достатньо інформації, встановлюються *тимчасово допустимі концентрації* (ТДК), отримані шляхом розрахунків; вони рекомендовані, як правило, терміном на 2–3 роки. Іноді використовують інші характеристики забруднюючих речовин. Під *токсичністю* розуміють здатність речовини викликати порушення фізіологічних функцій організму, що, у свою чергу, призводить до захворюваності. Ступінь токсичності речовини називають *токсичною дозою*, тобто кількістю речовини, що викликає токсичний ефект. Чим менша токсична доза, тим вища токсичність.

Санітарно-гігієнічні та екологічні *нормативи* визначають якість навколишнього середовища для здоров'я людини і стану екосистем, але не вказують на джерело забруднення, а тим більше не регулюють його діяльність. Вимоги, що висуваються до

джерел забруднення, відображені у науково-технічних нормативах. До них належать нормативи викидів і скидів шкідливих речовин – гранично допустимі викиди та гранично допустимі скиди (ГДВ та ГДС), а також технологічні, будівельні норми і правила, у яких вміщено вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища. Науково-технічні *нормативи* розроблені за таким принципом: при умові дотримання нормативів всіма підприємствами даного регіону вміст будь-яких домішок у повітрі, воді та ґрунті повинен задовольняти вимогам санітарно-гігієнічного нормування.

Науково-технічне нормування передбачає певні обмеження діяльності народногосподарських об'єктів відносно забруднення навколишнього середовища. Від підприємства вимагається дотримання ГДК та лімітів викидів і скидів шкідливих речовин, які встановлені для об'єкта в цілому або для конкретних джерел забруднення. Встановлюються різні нормативи якості промислових зон, середньодобової концентрації забруднюючих речовин, максимальної разової тощо. З метою встановлення і визначення *якості атмосферного повітря* використовується індекс забрудненості, який може бути розрахований за формулою:

$$Y_n = \sum_{i=1}^{n} Y_i \left(\frac{q_{cpi}}{ГДК_{cci}} \right)^{c_i}, \qquad (5.1)$$

де Y_i – індекс забруднення для i-ї речовини; q_{cpi} – середня концентрація i-ї речовини; $ГДК_{cci}$ – гранично допустима концентрація для i-ї речовини; C_i – константа приведення ступеня небезпеки i-ї речовини до умовного показника.

За останні роки збільшується кількість наукових публікацій стосовно шкідливої дії забруднюючих речовин на біоту, особливо кислотоутворюючих домішок в атмосфері – на рослинність. Проте практичне застосування ці спостереження поки що знаходять лише як засіб біологічного моніторингу. Екологічне нормування стану атмосферного повітря фактично не реалізоване.

Відповідно до «Санітарних норм і правил» питна вода повинна бути безпечна в радіаційному, епідеміологічному відношенні, за своїм хімічним складом і мати позитивні органолептичні властивості. Під *якістю води* розуміють її склад та властивості, що визначають доцільність для певного використання. Якість води визначається за такими показниками:

- санітарний – визначаються мікробіологічні та паразитарні параметри;

- токсикологічний – безпечність хімічного складу води не повинна перевищувати встановлених норм;
- органолептичний – температура, прозорість, колір, запах, смак, жорсткість.

Гранично допустима концентрація домішок у воді водойм господарчого, культурно-побутового призначення ($ГДК_в$) – це концентрація шкідливих речовин, яка не повинна впливати безпосередньо або опосередковано на організм людини протягом всього життя та на здоров'я майбутніх поколінь, вона не повинна погіршувати гігієнічні умови водокористування.

Гранично допустима концентрація у воді водойм, що використовуються для рибної промисловості ($ГДК_{вр}$), – концентрація шкідливих речовин, яка не повинна мати шкідливого впливу (безпосередньо або опосередковано) на популяції риб, у першу чергу промислових, або інших водних організмів.

У практичній діяльності можна використовувати різні *методи оцінки екологічної якості водних ресурсів*. За сукупністю наявних домішок та іншими показниками стану забруднення водного об'єкту застосовують інтегральний показник, який враховує перевищення ГДК, повторність випадків перевищення ГДК і розраховується в балах за такою схемою:

$$K_i = C_i/ГДК_i;$$
$$H_i = NГДК/N_i; \qquad (5.2)$$
$$B_i = K_i H_i,$$

де K_i – кратність перевищення ГДК; C_i – концентрація у воді забруднюючої речовини; $ГДК_i$ – гранично допустима концентрація забруднюючої речовини; H_i – повторність випадків перевищення ГДК; $N_{ГДК}$ – кількість випадків перевищення ГДК; N_i – кількість відборів проб на аналізи; B_i – інтегральний бал оцінки якості водного джерела.

Для *ґрунтів* встановлено лише норму, яка визначає *допустимий рівень забруднення* шкідливими речовинами ріллі. Гранично допустима концентрація у ріллі ($ГДК_р$) – це концентрація шкідливих речовин у поверхневому шарі ґрунту, яка не повинна (безпосередньо або опосередковано) впливати на здоров'я людей, а також на здатність ґрунту до самоочищення. Ці норми розроблені для речовин, які можуть мігрувати в атмосфері, ґрунтових водах і негативно впливають на якість сільгосппродукції. Проте існує потреба обґрунтування і встановлення індивідуальних норм ГДК для ґрунтів різної якості і

різного типу з урахуванням особливостей міграції та трансформації шкідливих речовин.

Оцінка рівня забруднення хімічними речовинами ґрунту може бути здійснена за показниками коефіцієнта концентрації хімічного елементу та сумарним показником забруднення:

$$K_c = C/C_ф, \qquad (5.2)$$

$$Z = \Sigma K_{ci} - (n - 1),$$

де K_c – коефіцієнт концентрації хімічної речовини; C – реальний вміст хімічної речовини (фактична концентрація); $C_ф$ – фонова концентрація хімічної речовини; Z – сумарний показник забруднення; K_{ci} – коефіцієнт концентрації i-ї хімічної речовини; n – загальна кількість вимірюваних забруднюючих речовин.

Для контролю за *якістю продуктів харчування* встановлюються ГДК (*залишкова кількість*) шкідливих речовин. Це така кількість шкідливої речовини, яка при щоденному вживанні продуктів харчування не викликає захворювань або відхилень у стані здоров'я людини. Санітарно-гігієнічні норми вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування стосуються перш за все пестицидів та залишків агрохімікатів, а також вмісту важких металів.

На сьогодні в Україні вперше розроблено і затверджено Державний гігієнічний *норматив «Перелік речовин, продуктів, виробничих процесів, побутових та природних факторів, канцерогенних для людини»*. Державний гігієнічний норматив є обов'язковим для виконання міністерствами, відомствами, керівниками державних, кооперативних колективних та приватних підприємств, організацій і установ, незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності, а також посадовими особами та громадянами України.

Державний гігієнічний норматив «Перелік речовин продуктів, виробничих процесів, побутових та природних факторів, канцерогенних для людини» (далі – Норматив) містить перелік основних хімічних сполук та факторів (хімічної, біологічної, фізичної природи), які здатні викликати у людини утворення злоякісних та доброякісних пухлин. Канцерогенна небезпека конкретних речовин чи факторів пов'язана з умовами дії, такими, як їх рівень, тривалість дії та лаг впливу на людину, наявність супутніх сполук тощо, які спроможні модифікувати їх біологічний ефект.

Дотримання Нормативу повинно забезпечити попередження несприятливого впливу цих сполук, процесів і факторів на здоров'я населення. Цей Норматив призначено для органів та установ державного і відомчого нагляду, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, проектних та конструкторських організацій, адміністрацій та відділів техніки безпеки підприємств, профспілкових та інших державних і громадських організацій незалежно від форм власності. Даний Норматив повинен використовуватись при організації заходів щодо профілактики злоякісних новоутворень, атестації робочих місць, санітарно-гігієнічної паспортизації виробництв, що застосовують або виробляють канцерогенні сполуки та продукти, а також при експертизі професійно обумовленого онкологічного захворювання, при проведенні державної санітарно-гігієнічної експертизи нормативних документів на продукцію, що виробляється чи ввозиться з-за кордону.

Попередження канцерогенної небезпеки дії на людину речовин, продуктів, виробничих процесів, побутових і природних факторів має включати комплекс організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних та технологічних заходів на державному, регіональному, галузевому рівнях щодо повного вилучення канцерогенних речовин чи факторів з технологічного процесу або максимального зменшення їх рівня. Сприяти цьому має виконання таких вимог:

1. Розробка і впровадження заходів щодо повного виключення канцерогенних факторів з метою попередження контакту з ними людини як в умовах виробництва, так і в побуті. Пріоритетним тут є заміна канцерогенних неканцерогенними або більш безпечними сполуками.
2. У тих випадках, коли повного видалення канцерогенних факторів досягти неможливо (з технічних, економічних чи інших причин), обов'язковим є встановлення гранично допустимих концентрацій (доз, рівнів) з урахуванням канцерогенного ефекту і забезпечення методами кількісного визначення та організацією регулярного контролю за їх вмістом у повітрі виробничої зони, об'єктах навколишнього середовища, промислових виробах, продуктах харчування тощо.
3. Коло людей, що зазнають впливу канцерогенних факторів на виробництві, та тривалість цього впливу мають бути скорочені максимально. Попередження контакту робітників з канцерогенними факторами досягається застосуванням безперервних, безвідходних технологічних процесів з максимальним ступенем автоматизації та механізації, які забезпечують

досягнення гігієнічних нормативів допустимого рівня шкідливих речовин.

4. Для виробництв, в технології яких має місце застосування канцерогенних сполук або очікується їх утворення, обов'язковим є їх облік.
5. Кожний працівник, який зазнає впливу канцерогенних речовин на виробництві, має отримувати від власника інформацію про наявність канцерогенних речовин та очікуваний ризик, а також пройти інструктаж щодо можливої їх дії та заходів попередження шкідливого впливу.
6. Кожний працівник, що має контакт з канцерогенними факторами, повинен проходити медичні огляди у встановленому законом порядку.
7. У разі транспортування і транзиту речовин і продуктів, що входять до Нормативу, інформація щодо їх канцерогенної небезпеки має бути включена в супровідні документи відповідно до міжнародних вимог.

Екологічному нормуванню підлягає і спеціальне використання природних ресурсів. Так, *нормування водоспоживання* – це встановлення планового виміру споживання води з урахуванням її якості, розробка та затвердження норм споживання води на одиницю продукції, що планується до випуску (робіт), відповідно до номенклатури, а також контроль за їхнім дотриманням.

Норма водоспоживання – максимальна планова кількість свіжої води, потрібної якості, необхідна для виробництва одиниці продукції (здійснення роботи) при певних організаційно-технічних умовах виробництва.

Норматив водоспоживання – поелементні складові частки норми.

Норма водовідведення – максимальна планова кількість стоків встановленої якості, що можуть бути скинуті в природні об'єкти.

Ліміт водоспоживання – розрахункова кількість свіжої води (питної та технічної), що доводяться підприємству у встановленому порядку, з урахуванням виробничої програми, норм водоспоживання, заходів по її раціональному використанню, сезонності і коефіцієнтів технологічних втрат, потреб інших споживачів.

Ліміт водовідведення – обсяги стічних вод, що доводяться підприємству у встановленому порядку, виходячи з норм водовідведення, з урахуванням екологічного стану водного об'єкта і потреб інших водоспоживачів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
2. На які органи управління покладено законодавчі функції управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
3. На які органи покладено виконавчі функції управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
4. На які органи управління покладено функції контролю за станом навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів?
5. Які функції управління покладено на Міністерство аграрної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів?
6. Наведіть структуру управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів в Україні.
7. Що таке норми та які принципи їх встановлення?
8. Що таке нормативи та основні підходи щодо визначення ГДВ і ГДС?
9. Охарактеризуйте критерії оцінки стану та якості атмосферного повітря і водних ресурсів.
10. Охарактеризуйте критерії оцінки стану та якості земельних ресурсів і продуктів харчування.
11. Нормування використання природних ресурсів. Що таке спеціальне використання?

Теми для дискусій

- Становлення сучасних поглядів щодо управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів в Україні і у світі.
- Системи управління якістю навколишнього природного середовища і умов життєдіяльності людини.

Тема 6

Програмно-цільові форми і методи охорони навколишнього середовища

- **Цілі і завдання розробки програм у галузі охорони навколишнього природного середовища**
- **Пріоритети екологічної безпеки**
- **Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності**

Цілі і завдання розробки програм у галузі охорони навколишнього природного середовища

Для *планування* і *програмування* природоохоронної діяльності використовуються різноманітні підходи і розробляються:

- галузеві програми і плани природоохоронних заходів;
- схеми здійснення заходів щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів (земельних, водних, рибних, лісів тощо);
- цільові комплексні програми охорони навколишнього природного середовища або їх аналоги – територіальні комплексні схеми охорони природи;
- індикативні плани природоохоронної діяльності.

У Сумській області по охороні довкілля ведеться робота на основі затвердженої «Цільової комплексної програми охорони навколишнього природного середовища», яка передбачає вирішення низки екологічних проблем.

У сфері *охорони атмосферного повітря* проблема полягає в тому, що збільшення обсягів виробництва та кількість автотранспортних засобів призводить до збільшення викидів в атмосферу забруднюючих речовин. У зв'язку з цим разом із відродженням економіки необхідно забезпечити утримання валових показників викидів на рівні оптимально можливих. Зменшення валових обсягів викидів в атмосферу від стаціонарних джерел повинно вирішуватись за рахунок ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, підвищення ефективності роботи установок очистки газу, недопущення відновлення експлуа-

тації технологічного обладнання, яке на сьогодні вичерпало свій ресурс.

Транспорт справляє значний вплив на навколишнє середовище як прямо, так і опосередковано. Так, за даними Сумського центру гідрометеорології, по місту Суми унаслідок руху автотранспорту спостерігається постійне перевищення середньомісячних концентрацій пилу.

Тому необхідно, у першу чергу, зосередити зусилля на зменшенні негативного впливу на навколишнє природне середовище викидів автотранспорту за рахунок таких заходів:

- обмеження використання етилованого бензину;
- впровадження на автотранспортних засобах каталізаторів-нейтралізаторів відпрацьованих газів;
- забезпечення пріоритетності розвитку пасажирського електротранспорту;
- поліпшення стану автомобільних доріг у населених пунктах;
- переведення автотранспорту на газове пальне.

У сфері *охорони водних ресурсів* однією з актуальних проблем залишаються низькі темпи впровадження нових прогресивних технологій для очищення промгосппобутових стічних вод, а також впровадження безреагентного методу очищення гальваностоків.

Потребує комплексного вирішення проблема екологічного оздоровлення малих річок області, стан яких погіршується з кожним роком. Через наявність великої кількості ставків та надмірну зарегульованість гідротехнічними спорудами малі річки втрачають свої природні функції, що неминуче позначиться на основних басейнових річках, якщо не вжити відповідних заходів.

Залишається актуальним питання впровадження на підприємствах-водокористувачах безстічних схем водоспоживання і особливо на підприємствах хімічного та машинобудівного комплексів, оскільки підприємства не мають коштів на ці роботи.

Низькими темпами вирішується питання по ліквідаційному тампонажу артезіанських свердловин, які вийшли з ладу і сприяють забрудненню підземних водних горизонтів. Таких свердловин в області налічується 258. Проведення 10–15 ліквідаційних тампонажів на рік не вирішує проблем, а на більше коштів не вистачає.

У сфері *охорони земельних ресурсів* в результаті переведення еродованих та малопродуктивних земель у сіножаті площа ріллі в 2001 р. зменшилась на 8,5 тис. га. Загалом за останні п'ять років площа орних земель зменшилась на 71,9 тис. га, але

розораність області залишається ще досить високою і становить 52,3% . В області погіршується гумусовий стан грунтів, зменшується забезпеченість їх поживними речовинами, підвищується кислотність, і, як наслідок, знижується їх родючість. Значне скорочення внесення добрив, порушення сівозміни та чергування культур приводить до того, що інтенсивними темпами відбувається мінералізація грунтів.

У результаті порушення умов зберігання неопізнаних, заборонених та непридатних до використання пестицидів, яких в області накопичено близько 2,5 тис. т, відбувається забруднення земель, ґрунтових та поверхневих вод. Реальною є загроза виникнення неординарних ситуацій, пов'язаних із незадовільними умовами зберігання пестицидів та отрутохімікатів.

Тому слід вжити таких заходів:

- провести роботи з удосконалення сівозмін в аграрному секторі економіки;
- у сільськогосподарських підприємствах впроваджувати контурно-меліоративну систему землеробства, охороняти ґрунти від ерозії, зберігати річки і водоймища від замулення;
- провести реконструкцію осушувальних систем з метою відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів, пов'язаних з їх вторинним заболоченням або переосушенням;
- комплекс супутніх ґрунтозахисних та водоохоронних заходів, які дозволяють зупинити деградацію ґрунтів та підвищити врожайність сільськогосподарських культур;
- в усіх сільськогосподарських підприємствах, організаціях сільгоспхімії, фермерських господарствах збудувати склади для зберігання отрутохімікатів.

У сфері *захоронення та утилізації відходів:* в умовах відсутності в області полігонів по знешкодженню та захороненню токсичних відходів, підприємств по їх переробці, а також враховуючи відсутність можливостей їх будівництва, пов'язаних з економікою та екологічною ситуацією, оптимальним є напрямок по впровадженню на працюючих підприємствах технологій по регенерації, переробці та знешкодженню токсичних відходів, а саме:

- гальваношламів;
- відпрацьованих індустріальних, моторних та трансформаторних мастил;
- відходів хімічного виробництва (фосфогіпсу та залізного купоросу);
- заборонених, непридатних до використання або неопізнаних пестицидів і агрохімікатів.

Актуальною залишається проблема роздільного збору, сортування та визначення ресурсно-цінних компонентів твердих побутових відходів.

У сфері *охорони надр*, як і раніше, спостерігається низький рівень виконання обсягів рекультивації відпрацьованих земель. В області порушено розробкою корисних копалин 2740 га, з яких 960 га відпрацьовано і підлягає рекультивації. У 2001 р. рекультивовано лише 170 га. В основному не рекультивуються землі цегельних заводів сільськогосподарських підприємств, які на даний час розформовані.

На територіях Путивльської та Роменської зсувних зон, незважаючи на стабілізацію зсувного процесу, необхідно продовжувати режимні спостереження за ним.

Недотримання вимог природоохоронного законодавства нафтовидобувними підприємствами та управліннями бурових робіт призводить до забруднення земель буровими розчинами, високомінералізованими водами, нафтою.

У сфері *охорони рослинного світу* простежується тенденція погрішення стану лісів, особливо лісів агропромислового комплексу. У північній частині області втрачаються лісові площі внаслідок пошкодження їх травневим хрущем, надійних методів боротьби з яким поки що не існує. Негативно впливає на стан лісів випалювання сухої рослинності на сільськогосподарських угіддях, прилеглих до лісового фонду. Це явище в останній час набуває масового характеру. Не визначена ресурсна база лікарських рослин та інших недеревинних рослинних ресурсів області. Зелені насадження міст, промислових центрів та інших населених пунктів перебувають поза зоною планового розвитку територій. Зелене будівництво втрачає набуте за минулі роки. Інвентаризація земельних насаджень проведена лише частково в м. Суми.

У сфері *охорони тваринного світу* стан мисливської фауни на території області незадовільний. Щороку зменшується чисельність копитних тварин. У 2001 р. мали місце факти захворювання диких та свійських тварин інфекційними захворюваннями. Чисельність немисливських видів тварин, у т.ч. риб, не визначена. Масового характеру набуло браконьєрство, особливо рибальське.

У сфері *охорони природно-заповідного фонду та заповідної справи* залишається недосконалою територіальна та функціональна структура природно-заповідного фонду. На природно-заповідних територіях відсутній повний та достовірний облік видів

рослин і тварин, зменшується різноманітність та чисельність рослинного і тваринного світу, не зменшуються масштаби браконьєрства та самовільних рубок. На територіях об'єктів природно-заповідного фонду відсутні наукового обґрунтовані методики ренатуралізації осушених та порушених земель. У занедбаному стані залишається велика кількість парків – пам'яток садово-паркового мистецтва. Закони і положення, якими керується лісове господарство, не приведені у повну відповідність з природоохоронним законодавством.

На жаль, на сьогодні з об'єктивних та суб'єктивних причин не всі ці питання вирішуються.

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, розробляється *національна програма*. Вона передбачає формування принципово нової свідомості і екологічної культури як могутньої сили, здатної забезпечити гармонізацію і єдність людей з природою протягом життя кількох поколінь.

Виконанню цього мають сприяти:

- розробка і реалізація екологічно обґрунтованої концепції розвитку економіки, техніки і технології, яка б сприяла скороченню обсягів ресурсовидобувних, енергоємних і водомістких галузей промисловості, перехід на екологічно безпечні технології, а в подальшому – біологізація виробництва;
- скорочення будівництва, не пов'язаного із задоволенням першочергових потреб населення, у містах і регіонах з підвищеним рівнем забруднення навколишнього середовища, спрямування капітальних вкладень і матеріально-технічних ресурсів у зони екологічного лиха, на будівництво природоохоронних об'єктів і створення міцної екологічної інфраструктури;
- створення ефективної системи екологічного законодавства;
- екологічна конверсія промислових підприємств, у першу чергу – ВПК, з метою найдоцільнішого використання інтелектуального і виробничого потенціалу, маючи на увазі вирішення гострих екологічних проблем.

Основними напрямками діяльності, спрямованої на стабілізацію стану повітряного басейну міста, є:

1. Посилення державного нагляду за дотриманням законодавства з охорони атмосферного повітря; створення підрозділу екологічної міліції для удосконалення контролю за викида-

ми в атмосферу забруднюючих речовин автотранспортними засобами.

2. Розвиток виробничих технологій, які забезпечували б мінімальні викиди.
3. Відмова від розширення діючих і недопущення створення нових екологічно «агресивних» виробництв по всій території області, остаточне вирішення питання переносу проммайданчиків підприємств, що не мають санітарно-захисних зон (СЗЗ).
4. Удосконалення існуючої системи спостережень за станом атмосферного повітря в області (збільшення кількості стаціонарних постів спостережень).
5. Підвищення ефективності діяльності щодо охорони атмосфери за рахунок зміцнення технологічної дисципліни на промислових підприємствах, будівництва нових і реконструкції існуючих засобів охорони атмосферного повітря на промислових підприємствах та інших об'єктах.

Головне завдання національної екологічної програми полягає в стабілізації якості навколишнього середовища, сприянні комплексному використанню природних ресурсів у поєднанні з інтенсивним соціально-економічним розвитком і збереженням ресурсів біосфери. Протягом найближчих років Україна з об'єктивних причин буде обмежена в коштах, які потрібно було б спрямувати на поліпшення стану навколишнього середовища. У зв'язку з цим визначають пріоритетні напрями і проблеми для відпрацювання реалістичних, ефективних і економічно вигідних рішень.

Пріоритети екологічної безпеки

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього середовища, при якому унеможливлюється погіршення екології та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Складовими елементами екологічної безпеки є:

1) *екологічно чиста продукція* – матеріали або продукти (харчового, технічного призначення), що не містять у собі шкідливих домішок у концентраціях, небезпечних для природного середовища, тварин та рослин і здоров'я людей; надходження шкідливих речовин у навколишнє середовище при цьому також має бути цілком виключене;
2) *екологічно чисті ґрунти* – такі, які не містять шкідливих домішок у кількостях, що загрожують стану ґрунтової біоти і здоров'ю людини;

3) *екологічно чисте виробництво* – забезпечення такого рівня організації виробництва, при якому встановлюється відповідність екологічним вимогам, нормам і нормативам; близьким за значенням є поняття «безвідходне виробництво», але в даному випадку мається на увазі не тільки виробничий процес, а й всі стадії життєвого циклу товарів, включаючи транспортування, обмін і споживання, утилізацію відходів;
4) *екологічна експертиза* – комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та іншої документації, який проводять висококваліфіковані спеціалісти та експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству, екологічним нормам; поділяється на державну та громадську екологічну експертизу.

Відповідно до *Національної програми* охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів при виборі пріоритетів мають враховуватись такі основні критерії і чинники:

- погіршення стану здоров'я людей, що пов'язано з якістю навколишнього середовища і умовами життєдіяльності;
- втрати в продуктивності, зумовлені збитками або руйнуванням фізичного капіталу, деградацією природного середовища;
- погіршення стану або загроза біосфері в цілому та болотам, лукам, озерам, водоймищам, рікам, прибережним і морським екосистемам, лісовим і гірським районам, біологічному різноманіттю живої природи зокрема;
- еколого-економічна ефективність природоохоронних заходів.

Пріоритети слід віддавати малозатратним, економічно вигідним заходам.

Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності

Управління, планування та програмування природоохоронної діяльності в межах країни, регіонів, міст і селищ, окремих суб'єктів господарської діяльності, складання схем розвитку і розміщення продуктивних сил значною мірою залежать від наявності вірогідної інформації. Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності має синтетичний, аналітичний і оперативний характер.

Синтетичний характер інформації обумовлюється регіональними і міжгалузевими її особливостями (медицина, гігієна, метеорологія, біологія, техніка і технологія тощо).

Аналітичний характер обумовлюється великою кількістю даних, які слід зіставити з метою подальшого аналізу.

Оперативний характер інформації виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі внаслідок порушень його стану з метою зменшення негативних наслідків та попередження подальших негативних змін у майбутньому.

Отримання і генерація необхідної інформації щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів пов'язані з такими особливостями:

- збільшення масштабів екологічної статистики та виникнення нових даних у зв'язку з поглибленням знань у цій галузі;
- інертність інформації (події вже відбулися, а необхідні дані ще потребують додаткового уточнення);
- суттєвий вплив фонових факторів (разом із даними про стан того чи іншого об'єкта або природного компонента – атмосфери, води, ґрунту – необхідно враховувати додаткову інформацію про стан суміжних об'єктів, динаміку процесів);
- багатоетапність (ітеративність) збору й отримання інформації.

Розрізняють *первинну і вторинну* (похідну) інформацію. *Первинна інформація* отримується безпосередньо від об'єкта спостереження. *Вторинна інформація* є похідною від первинної і отримується, як правило, шляхом аналізу і синтезу наявних даних.

Для вирішення завдань, що стоять перед економікою природокористування, важливою є інформація про всі види антропогенної діяльності та результати спостереження за природними процесами і явищами. Найважливішими *напрямками отримання* й узагальнення інформації є:

1. В промисловості:

   - загальна характеристика підприємств(а);
   - характеристика прилеглих територій і впливу підприємств(а) на них (зони впливу);
   - параметри і ступінь впливу підприємства на навколишнє середовище (обсяги викидів і скидів, порушення довкілля і т.д.), які необхідні для проведення еколого-економічного аналізу.

2. У галузі охорони здоров'я:

   - демографічна інформація;
   - інформація про стан здоров'я населення (безпосередньо в галузі охорони здоров'я);

- інформація про санітарно-гігієнічні умови життєдіяльності людей (додаткове медичне обстеження населення, статистичні дані, аналітичні дані).

3. У житлово-комунальному господарстві й обслуговуванні населення:

- витрати на прибирання;
- витрати на експлуатацію громадського транспорту;
- витрати на ремонт житлового фонду;
- витрати на побутове обслуговування;
- утримання зелених насаджень.

4. У сільському і лісовому господарстві:

- загальний стан угідь у порівнянні й у динаміці;
- дохід господарства;
- якісний стан ґрунтів і їх оцінка;
- енергоозброєність;
- гідрологічна характеристика;
- витрати на підтримку родючості;
- витрати на використання засобів хімізації;
- структура галузей (тваринництво, рослинництво);
- ...

Інформація повинна бути опрацьована в динаміці і представлена в порівнюваному вигляді. Базою для створення інформаційної системи є статистична звітність, а також матеріали і звіти спеціально уповноважених органів контролю за станом навколишнього природного середовища та кадастри природних ресурсів. Так, інформація про джерела забруднення атмосферного повітря і обсяги викидів надається підприємствами-природокористувачами у формах *статистичної звітності* 2-ТП (повітря), а про стан охорони водних ресурсів – 2-ТП (водгосп). Зокрема, за формою 2-ТП (повітря) аналізуються джерела утворення (агрегати, устаткування) та джерела викидів (труба) забруднюючих речовин. Уся наявна інформація згрупована за п'ятьма розділами:

- викиди шкідливих речовин в атмосферу; їх очистка й утилізація;
- виконання заходів щодо зменшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферу;
- характеристика джерел викидів шкідливих речовин;
- показники ефективності роботи пило- і газоочисного устаткування;
- зміни обсягів викидів шкідливих речовин.

Узагальнена інформація про стан природоохоронної діяльності на підприємствах може бути наведена в екологічних паспортах. Інформація про стан природних ресурсів за територіальним принципом – у кадастрах (земельний кадастр, водний кадастр, кадастр відходів тощо).

Для урахування екологічних вимог у ході розгортання приватизаційних процесів дедалі більшого значення набуває *екологічний аудит*. Впровадження екологічного аудиту в практику сприятиме одержанню основних даних про несприятливі з погляду екології підприємства для приватизаційної діяльності, визначенню завдань у короткотерміновий період. Вдосконалення діючого економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів в умовах переходу до ринкових відносин має стати органічною складовою системи управління й регулювання економіки, стимулювати охорону і відтворення природно-ресурсного потенціалу країни шляхом створення відповідних економічних умов (інвестиційних, податкових, кредитних тощо).

Питання для самоконтролю

1. Поясніть необхідність планування природоохоронної діяльності.
2. Охарактеризуйте основні напрями програмування і планування природоохоронної діяльності.
3. Назвіть найголовніші пріоритети екологічної безпеки.
4. Що таке екологічно безпечна продукція, екологічно безпечна технологія? Наведіть приклади.
5. Поясніть зміст терміна «синтетичний характер інформації».
6. Дайте характеристику основних джерел отримання еколого-економічної інформації.

Теми для дискусій

- Чи загрожують екологічній безпеці найсучасніші технології, що використовуються в сільському господарстві? Наведіть приклади.
- Роль екологічного моніторингу для забезпечення створення інформаційних систем.
- Сучасні інформаційні технології й охорона довкілля.

Тема 7

Економічна ефективність природоохоронних заходів

- **Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів**
- **Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності**
- **Чистий економічний ефект природоохоронних заходів**
- **Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві**

Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів

До *природоохоронних заходів* належать усі види господарської діяльності, що спрямовані на зменшення і ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище. Це будівництво і експлуатація очисних споруд, розвиток маловідходних і безвідходних технологій, охорона та відтворення флори і фауни, охорона надр, боротьба з ерозією ґрунтів, розміщення підприємств, господарств і транспортної мережі з урахуванням екологічних вимог.

Комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат. *Екологічний результат* природоохоронної діяльності обумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і виявляється у зменшенні обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу, збільшенні кількості і поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних, біологічних та інших природних ресурсів.

Соціально-економічні результати ґрунтуються на економії або запобіганні втратам природних ресурсів, живої і минулої праці у всіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання і передбачають:

- підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності населення і врешті-решт збільшення національного багатства та добробуту;

- поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
- задоволення нематеріальних (культурних, естетичних, освітніх) потреб людини;
- підтримання екологічної рівноваги;
- створення сприятливих умов для зростання творчого потенціалу особистості, підвищення рівня її свідомості.

Економічне обґрунтування природоохоронних заходів вимагає підходу, який передбачає обов'язкове урахування зовнішніх ефектів:

а) повне охоплення всіх соціальних, екологічних і економічних результатів природоохоронних заходів у різних сферах народного господарства – як найближчим часом, так і в перспективі;
б) повне охоплення усіх витрат, пов'язаних зі здійсненням різних варіантів природоохоронних заходів;
в) урахування фактора часу при оцінці витрат і результатів природоохоронних заходів;
г) міжгалузевий підхід з урахуванням необхідності економії витрат і забезпечення ефективнішого використання природних ресурсів у масштабі території, що розглядається (району, області, країни).

Загальна ефективність природоохоронних заходів проявляється:

- у сфері матеріального виробництва – приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;
- у невиробничій сфері – економією витрат на виконання робіт і надання послуг;
- у сфері особистого споживання – скороченням витрат особистих коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища.

Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності

Економічне обґрунтування екологічних програм спирається на зіставлення економічних результатів від впровадження природоохоронних заходів із витратами на їх здійснення. Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір варіантів у межах однієї території, де досягається однакова (нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність розраховується за такою формулою:

$$E_{абс} = \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} \left(\frac{P_{ij} - C_i}{K_i \cdot \epsilon} \right), \qquad (7.1)$$

де $E_{абс}$ – показник абсолютної еколого-економічної ефективності фінансування заходів природоохоронного призначення; P_{ij} – щорічний результат (ефект) i-го виду природоохоронної діяльності щодо запобігання втрат (зменшення негативних зовнішніх ефектів) j-го виду; C_i – річні експлуатаційні витрати (собівартість) на здійснення; K_i – обсяги фінансування (капітальні витрати) на здійснення i-го виду природоохоронної діяльності; ϵ – норма дисконту.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнями загальної рентабельності господарської діяльності ($E_н$).

Результат (ефект) визначається як приріст економічної оцінки продукції, ресурсу або як приріст чистого доходу, зниження собівартості виробництва продукції. Так, у сільському господарстві результат ($P_{с/г}$) може бути розрахований за формулою:

$$P_{с/г} = (O_2 - O_1) \cdot S, \text{ або} \qquad (7.2)$$

$$P_{с/г} = (П_2 - П_1) \cdot S, \qquad (7.3)$$

де O_1, O_2 – річна економічна оцінка угідь відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; $П_1$, $П_2$ – відповідні обсяги отримання чистої продукції; S – площі угідь, у межах яких здійснюється природоохоронна діяльність.

Якщо здійснюються багатоцільові заходи (наприклад, спрямовані на поліпшення якості продукції), результат ($P_{с/г}$) може бути розрахований за такою формулою:

$$P_{с/г} = V_2(Ц_2 - C_2) - V_1(Ц_1 - C_1), \qquad (7.4)$$

де V_1, V_2 – середньорічні обсяги отриманої продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; $Ц_1$, $Ц_2$ – ціна продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; C_1, C_2 – собівартість продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів.

Проте в даному разі природоохоронна діяльність розглядається як сума заходів без урахування індивідуальних особливостей та ефективності виконання кожного з них окремо. Тому з метою зіставлення варіантів окремих природоохоронних рішень доцільним є використання показника *порівняльної економічної ефективності:*

$$E_п = P - З, \qquad (7.5)$$

де P – еколого-економічний результат, $З$ – затрати на проведення конкретного заходу.

Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбаченим нормативними документами. Цей показник може бути визначений як чистий економічний ефект.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається з метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей та суб'єктів господарської діяльності – як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом, як це було сказано раніше.

Економічний результат природоохоронних заходів (P) найчастіше визначається за величиною *економічних збитків* ($У_{пр}$), яких завдяки цим заходам вдавалося уникнути[1] та величиною *додаткового доходу* ($\Delta Д$) від повторного використання знешкоджених речовин або іншої продукції у випадку, коли природоохоронні заходи мають багатоцільову спрямованість, тобто:

$$P = У_{пр} + \Delta Д. \qquad (7.6)$$

Річні витрати на здійснення природоохоронних заходів визначаються за формулою:

$$З = С + E_н K, \qquad (7.7)$$

---

[1] Теорія економічних збитків розглядається у наступній темі (прим. авт.)

де C – експлуатаційні витрати; $E_н$ – коефіцієнт приведення одноразових вкладень до одного року. Інколи в літературі він називається коефіцієнтом дисконтування або нормативним коефіцієнтом ефективності капітальних вкладень. Розміри цього коефіцієнту залежать від норми прибутковості в галузі, термінів експлуатації обладнання та устаткування, макроекономічних показників і в середньому $E_н = 0{,}12 \ldots 0{,}15$; K – одноразові (капітальні) вкладення.

Тоді з урахуванням формул (7.6), (7.7)

$$E_п = (У_{пр} + \Delta Д) - (C + E_н K). \qquad (7.8)$$

Розрізняють фактичний та очікуваний (проектний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів. *Фактичний* чистий економічний ефект визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проекту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проектів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечує одержання максимального економічного ефекту при додержанні чинних вимог до якості навколишнього середовища.

Поточні витрати, результат і чистий економічний ефект розраховуються, як правило, за один рік. Інколи є необхідність визначення загального порівняльного економічного ефекту (на весь термін здійснення природоохоронного заходу). Тоді слід приймати в розрахунках не приведену, а загальну суму капітальних витрат, а річні поточні витрати (собівартість) та щорічний результат дисконтувати відповідно до того, як це було запропоновано при визначенні абсолютної економічної ефективності у формулі (7.1). При цьому слід мати на увазі, що внаслідок макроекономічних процесів (наприклад, інфляції) відбувається зміна вартості, отже, для таких розрахунків необхідно також додатково використовувати економічні інструменти приведення грошових (вартісних) показників до порівняльного виду.

Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві

Ефективність природоохоронних заходів у землеробстві визначають через систему економічних показників, основними з яких є:

- фактичний і можливий рівень задоволення потреб населення в продукції землеробства;
- приріст виробництва основних видів продукції на душу населення;
- процент продукції землеробства в структурі всього національного доходу;
- структура і темпи зростання ресурсної віддачі;
- продуктивність (виробництво продукції на 1 га с/г угідь);
- фондовіддача (виробництво продукції на 100 грн. основних виробничих фондів);
- окупність 1 грн. виробничих витрат;
- матеріаловіддача (виробництво продукції на 100 грн. матеріальних витрат);
- ...;
- зниження собівартості виробництва продукції;
- ефективність капітальних вкладень;
- загальний рівень якості продукції;
- ...

Екологічна складова ефективності визначається за такими показниками:

- коефіцієнтом екологічної ефективності (відношення фактичних показників екологічної ефективності землеохоронних заходів до науково обґрунтованих нормативів);
- динамікою стану і якості земельних ресурсів;
- динамікою збереження окремих видів рослин і тварин;
- динамікою показників негативного антропогенного впливу (забруднення, зміна ландшафту, радіоактивність);
- темпами відтворення природного стану земельних ресурсів (рекультивація, система землеробства, створення заповідників тощо).

Соціальна ефективність характеризується такими показниками:

- темпами продуктивності живої праці;
- економією живої праці;
- динамікою рівня захворюваності населення;
- рівнем задоволення матеріальних і духовних потреб працюючих;
- динамікою показників рівня життя населення (освіта, охорона здоров'я, культура, житлове і комунальне обслуговування, соціальне, транспортне забезпечення);
- структурою одержання і використання доходів населення.

Поряд з економічною оцінкою збитків від забруднення ґрунтів у землеробстві важливим є визначення витрат для запобігання

їх деградації. Ці витрати можна назвати екологічними (кошти на вапнування, гіпсування, будівництво протиерозійних, гідротехнічних споруд, рекультивацію, заліснення та ін.)

До витрат на основне виробництво обов'язково слід відносити й затрати на охорону земельних ресурсів, тобто екологічні витрати повинні входити в собівартість продукції і окупатися доходами. Термін їх окупності настає тоді, коли сума ефекту від проведення охоронних заходів земель дорівнює витратам на їх проведення. При визначенні окупності слід врахувати, що екологічні витрати у землеробстві не тільки зменшують забруднення ґрунтів, а й підвищують ефективність виробництва і якість продукції. Можна визначити економічну ефективність кожного окремого заходу по охороні земельних ресурсів (застосування прогресивних технологій, використання міндобрив та отрутохімікатів, впровадження протиерозійних заходів, меліорація та ін.).

Усі ці заходи, спрямовані на охорону та раціональне використання сільськогосподарських угідь, сприяють підвищенню їх продуктивності та значення економічної грошової оцінки.

Питання для самоконтролю

1. Які види діяльності належать до природоохоронних заходів? Наведіть приклади.
2. Які наслідки можна розглядати як соціально-економічні результати природоохоронної діяльності?
3. Яким чином визначається ефективність природоохоронних заходів?
4. Що таке еколого-економічний результат господарської діяльності?
5. Еколого-економічні результати господарської діяльності в АПК.
6. Які чинники впливають на ефективність використання природних ресурсів та здійснення природоохоронної діяльності?
7. Поясніть, у чому полягає сутність економічної, соціальної та екологічної ефективності природоохоронних заходів?

Теми для дискусій

- Принцип паретооптимального управління використанням природних ресурсів та підвищення ефективності природоохоронної діяльності.
- Права власності на природні ресурси і економічна ефективність природокористування.

Тема 8

Теорія економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля

- **Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища.**
- **Класифікація економічних збитків.**
- **Методи визначення економічних збитків.**
- **Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі.**

Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища

Розв'язуючи конкретні виробничі завдання по задоволенню своїх матеріальних і духовних потреб, людина активно змінює природу, у більшості випадків негативно впливає на її рівновагу, припускає надто багато порушень вимог і норм охорони довкілля. Проте й сама природа може негативно впливати на рівновагу компонентів навколишнього природного середовища, справляє зворотну дію, призводить до порушення стану еколого-економічних систем. Масштаби впливу досягли таких розмірів, що під загрозу поставлене саме життя на планеті. Отже, за характером впливу на природу *порушення навколишнього природного середовища* можна класифікувати як:

- природні (природничі);
- антропогенні (техногенні).

Особливо небезпечні порушення – це антропогенні. Небезпека антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища полягає не стільки в масштабах цього впливу, скільки у концентрації діяльності, а відповідно і тих порушень, що виникають в навколишньому середовищі на обмеженій території з великою густотою населення.

***За масштабами впливу* порушення навколишнього природного середовища поділяються на:**

- глобальні;
- регіональні;
- локальні.

За типом діяльності людини (антропогенних факторів) порушення навколишнього природного середовища класифікуються на:

- організаційні недоліки;
- технологічні недоліки;
- експлуатаційні недоліки.

Приклади:

1) недисциплінованість, безвідповідальність керівників, спеціалістів та працівників підприємств різних галузей;
2) недосконаліть технологій виробництва, відсутність захисних приладів та обладнання;
3) втрати при транспортуванні та переробці, низький коефіцієнт використання добутих матеріалів і продуктів.

Основні причини порушень:

- безгосподарне використання природних ресурсів (надр землі, ґрунтів, лісових, водних, атмосферних);
- забруднення ґрунтів, водойм стоками і атмосфери викидами, розміщення виробничих відходів у навколишньому середовищі;
- безграмотне застосування мінеральних добрив і пестицидів;
- надзвичайно велике антропогенне навантаження на окремі території (зростання населення, невиправдана концентрація забруднюючих підприємств та ін.), а також фактори, що наведені в прикладах вище.

Основні *джерела порушень* навколишнього природного середовища:

- автомобільний транспорт;
- підприємства чорної і кольорової промисловості;
- ТЕЦ, атомна енергетика;
- нафто-, газопереробна, хімічна промисловість;
- сільське та лісове господарство (меліорація, хімізація, застосування енергоємної техніки);
- промислові та комунально-побутові відходи.

Так, наприклад, обсяги забруднення атмосферного повітря від пересувних джерел (автотранспорт, залізничний транспорт тощо) сягають 34–67%; решта викидів поділяються таким чином:

- енергетика – 33%;
- металургія – 28%;

- вугільна промисловість – 18%;
- хімічна промисловість – 3%;
- інші галузі – 18%.

Споживацьке ставлення до природи дедалі більше переростає в нераціональне витрачання природних ресурсів, посилення надзвичайно негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Класифікація економічних збитків

Збитки виникають унаслідок:

1) зміни кількості та якості природних ресурсів та/або інших зовнішніх умов технологічних процесів і як наслідок – зменшення обсягів використання природних факторів у виробництві – *екологічні збитки* (див.: Взаємодія екології та економічної системи – рис. 4);
2) погіршення здоров'я фізичних осіб (громадян) або умов ведення особистого господарства при забрудненні навколишнього природного середовища чи інших несприятливих змін його стану – *соціальні збитки*;
3) наявністю витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків – *економічні збитки*. Економічні збитки складають *екологічні витрати* виробника.

За характером дії, ступенем визначеності, проявом у часі еколого-економічні збитки поділяються на:

- фактичні;
- прогнозні;
- попереджені.

Збитки, яких зазнає суспільство від порушень навколишнього природного середовища, можна класифікувати:

1) за галузями народного господарства:

- збитки промисловості;
- збитки сільського господарства;
- збитки комунальних підприємств;
- збитки оздоровчих закладів та ін.;

2) за компонентами навколишнього природного середовища:

- водних, земельних, атмосферних, лісових ресурсів;

3) за елементами процесу праці:

- предмети праці, знаряддя праці, самі робітники – трудові ресурси.

Межі між економічними збитками та їх формами дуже умовні. Проте в кінцевому підсумку будь-якій формі порушень навколишнього природного середовища можна дати вартісну або принаймні матеріальну оцінку. Наприклад, втрати сільського господарства від забруднення навколишнього природного середовища можуть виявлятися у зниженні урожайності, продуктивності худоби тощо. На землях, забруднених пилом, урожайність основних сільськогосподарських культур знижується на 15–30%, а термін служби устаткування (техніки) скорочується на 20–30%.

Отже, економічні збитки виявляються в багатьох формах на всіх рівнях народного господарства.

Методи визначення економічних збитків

Існує декілька підходів щодо визначення збитків (в основному пов'язаних із забрудненням) від порушень стану навколишнього природного середовища, які із різним ступенем повноти враховують витрати, що виникають унаслідок забруднення середовища та негативних змін його стану. Пропонуються способи і методи розрахунку в натуральному вираженні, наводяться деякі залежності між ступенем забруднення середовища і розміром шкоди, заподіяної цим явищем. Однак грошове вираження збитків визначається досить суперечливо: одні пропонують визначати за витратами валової продукції; інші – за приведеними витратами на заходи по ліквідації наслідків забруднення і на відтворення продукції, що втрачається; треті – за зміною економічної оцінки ресурсу.

Можна розраховувати за балансовою вартістю пошкоджених фондів та об'єктів, можна здійснити розрахунки за таксами та встановленими тарифами.

Проте майже в усіх випадках недостатньо уваги надається визначенню ефективності здійснення природоохоронних заходів. При визначенні економічних збитків слід пам'ятати, що не можна соціально-економічні збитки зводити лише до матеріальних, що це не реальні матеріальні блага, не створена вартість, а матеріальні блага і вартість, які не можуть бути створені в ре-

зультаті погіршення стану навколишнього природного середовища. Виходячи з цього, під еколого-економічними *збитками* слід розуміти різницю між сукупним суспільним продуктом, який міг би бути одержаний на основі раціонального використання природного середовища, і сукупним суспільним продуктом, одержаним при допущених порушеннях навколишнього природного середовища. Саме недоодержаний сукупний продукт суспільство змушене компенсувати.

Визначення еколого-економічних збитків може здійснюватися за такими напрямками:

- прямі розрахунки втрат (метод контрольних районів);
- непряма емпірична оцінка (за методиками, які затверджуються у встановленому порядку);
- аналітичний (статистичний) метод.

Можна використовувати і комбіновані методи, однак слід мати на увазі, що отримані за різними методиками розрахункові дані не завжди порівнювані. *Прямі розрахунки* еколого-економічних збитків, наприклад у галузі рослинництва, можна у загальному вигляді здійснити за такою формулою:

$$Y_p = \sum_{i-1}^{n} C_i \cdot (Y_{ui} - Y_{ki}) \cdot S_i, \qquad (8.1)$$

де C_i – показник, що служить для переведення натуральних величин втрат врожаю i-ї культури у вартісне вираження, грн./ц; Y_{ui} та Y_{ki} – урожайності i-ї культури відповідно в досліджуваному (забрудненому) районі та в контрольному (чистому), ц/га; S_i – посівна площа i-ї культури в досліджуваному районі.

Статистичні методи розрахунку збитків ґрунтуються на кореляційно-регресивному аналізі впливу різних чинників, у тому числі й забруднення навколишнього природного середовища, на досліджувані показники. Важливим аспектом здійснення цих розрахунків є інформаційне забезпечення (див. тему 6).

Емпірична оцінка збитків від забруднення атмосферного повітря здійснюється за такою формулою:

$$Y_{атм} = \gamma \cdot \sigma \cdot f \cdot M, \qquad (8.2)$$

де γ – константа, що показує розмір шкоди, яка завдається при надходженні в навколишнє природне середовище 1 т умовної забруднюючої речовини, грн./умовну т; σ – коефіцієнт відносної небезпеки забруднення атмосфери в межах окремих територій (житлової

забудови, промисловості, с/г угіддя, рекреаційні, лісові тощо), визначається як середньозважена по всій площі забруднення і залежить від різновидів територій, зони забруднення; f – коефіцієнт розсіювання домішок, який залежить від фракційного складу і швидкості осідання частинок (пил, краплини рідини, газоподібні речовини); M – порівнювана маса усіх забруднюючих речовин, що надходять у навколишнє середовище від джерела забруднення (ум. т) визначається за формулою:

$$M = \sum m_i \cdot A_i, \tag{8.3}$$

де m_i – річна маса викиду i-ї речовини; A_i – показник відносної агресивності, який обернено пропорційний до ГДК (умовних т/т) і орієнтовно може бути розрахований за формулою:

$$A_i = \frac{1}{ГДК_i}, \tag{8.4}$$

де $ГДК_i$ – гранично допустима концентрація речовини.

Тоді формула (8.3) матиме такий вигляд:

$$M = \sum \frac{m_i}{ГДК_i}. \tag{8.5}$$

Коефіцієнт σ не має розмірності і може бути розрахований за формулою:

$$\sigma = \frac{1}{S_з} \cdot \sum_{i=1}^{n} S_i \cdot \sigma_i. \tag{8.6}$$

де $S_з$ – загальна площа зони активного забруднення; S_i – площа частини зони активного забруднення, що належить до території i-го типу; y_i – показник відносної небезпеки забруднення території i-го типу; n – кількість типів території, що потрапили до зони активного забруднення.

Зона активного забруднення для стаціонарних джерел забруднення висотою вище 10 м являє собою кільце, обмежене двома радіусами: r – внутрішній та R – зовнішній, які також можуть бути розраховані:

$$r = 2\varphi h,$$

$$R = 20\varphi h, \tag{8.7}$$

де h – висота джерела викиду забруднюючих речовин; φ – температурна поправка для визначення висоти викиду, що може бути розрахована за такою формулою:

$$\varphi = 1 + \frac{\Delta T}{75°C}, \tag{8.8}$$

де ΔТ – середньорічне значення різниці температури викиду на виході з джерела забруднення та температури атмосферного повітря.

Коефіцієнт розсіювання (f) можна знайти за такими формулами:

а) для газоподібних домішок з дуже малою швидкістю осідання (менше 1 см/с):

$$f_a = \frac{100}{100 + \varphi h} \cdot \frac{4}{1 + u}; \tag{8.9}$$

б) для частинок, що осідають із середньою швидкістю (від 1 до 20 см/с):

$$f_б = \left(\frac{1000}{60 + \varphi h}\right)^{1/2} \cdot \frac{4}{1 + u}; \tag{8.10}$$

в) для великих частинок, що осідають зі швидкістю понад 20 см/с:

$$f_в = 10, \tag{8.11}$$

де u – середньорічний модуль швидкості вітру.

Оцінка збитків від забруднення водних ресурсів здійснюється за такою формулою:

$$Y_{вод} = \gamma \cdot \sigma \cdot M, \tag{8.12}$$

де γ – аналогічно до формули (8.2), а σ – (басейновий коефіцієнт) залежить від народногосподарського значення водного джерела, що зазнає забруднення.

Витрати, спрямовані на компенсацію збитків, непродуктивні, а спрямовані на попередження економіко-екологічних збитків – продуктивні. Перші витрати пасивні, другі – активні. Добре, якщо активні випереджають пасивні.

Відношення збитків (*З*) від порушень навколишнього природного середовища у вартісному вираженні до всього створюваного суспільного продукту (*ССП*) показує рівень розвитку охорони навколишнього природного середовища, а також ступенів негативного впливу виробничої діяльності на природу (*К*):

$$К = З/ССП. \qquad (8.13)$$

В ідеалі, $К = 0$. Це стане можливим, коли будуть створені принципово нові екологічні технології.

В основу методики визначення економічних збитків може бути покладена й економічна оцінка природних ресурсів. Отже, загальний розмір економічних збитків, його точний прогноз у майбутньому абсолютно необхідні для визначення коштів на здійснення заходів з охорони навколишнього природного середовища як в цілому по країні, так і для оцінки раціонального природокористування на окремо взятому підприємстві.

Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі

Удосконалення системи природокористування і раціональне використання природних ресурсів у сільському господарстві неможливі без впровадження в цю сферу госпрозрахункових відносин. Вони потребують економічної (грошової, вартісної) оцінки сільськогосподарських природних ресурсів, особливо земельних, лісових і водних.

Під *раціональним землекористуванням* розуміють не тільки використання ґрунтів за прямим призначенням, але і їх охорону. Розрізняють дві основні проблеми охорони землі: економічну – охорона від виснаження, екологічну – охорона від забруднення та деградації. Обидві проблеми тісно взаємопов'язані між собою.

Відмітними особливостями розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі є такі:

1) земля – малорухоме середовище, і міграція в ній забруднених речовин відбувається повільніше, ніж в атмосфері і воді, а їх концентрації постійно зростають (акумулюються), особливо важких металів, радіонуклідів, деяких хлорорганічних речовин (діоксинів);

2) забруднення ґрунту на людину впливає не прямо, а опосередковано – через кількість і якість врожаю та вироблених з нього продуктів харчування;
3) використання землі супроводжується перетворенням і зміною її природних первісних властивостей, виникненням нових. Перетворення сільськогосподарських угідь у ріллю, зрошення в засушливих та осушення у зволожених регіонах нерідко мають небажані наслідки;
4) відсутність водоочисних споруд на тваринницьких комплексах та невисока ефективність їх роботи на підприємствах переробної промисловості;
5) безгосподарне використання мінеральних добрив та отрутохімікатів, які завдають значної шкоди земельним ресурсам та впливають на якість продукції АПК;
6) найбільшої шкоди завдає використання потужної техніки, що призводить до ущільнення ґрунтів, збитки від якого практично неможливо обрахувати;
7) диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Відмінністю розрахунку збитків у сільському господарстві є те, що їх можна оцінити за натуральними показниками (скільки втрачено продукції рослинництва і тваринництва). Проте така оцінка не може вирішити проблеми вибору найбільш ефективного варіанта раціонального використання природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві, тому що натуральні показники мають різні спрямованість і розмірність. Тому впровадження узагальнюючого показника оцінки економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля в агропромисловому секторі є необхідністю, яку потрібно ще вирішувати.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику порушень, що виникають унаслідок змін стану навколишнього природного середовища, наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте основні джерела і чинники антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища.
3. Що ви розумієте під еколого-економічними збитками?
4. Використовуючи системний підхід (рис. 5), зробіть аналіз можливих економічних втрат від ерозії ґрунтів.
5. Яким чином можна здійснити еколого-економічну оцінку збитків?
6. Що таке натуральні показники і їх вартісна оцінка?
7. Охарактеризуйте методи економічної оцінки збитків.

8. Яким чином можуть бути пов'язані між собою система екологічного нормування та економічна оцінка порушень стану навколишнього природного середовища?
9. Поясніть, які особливості розрахунку економічних збитків в АПК?

Теми для дискусій

- Економічна ефективність природоохоронної діяльності та можливості використання теорії економічних збитків на сучасному етапі.
- Оцінка впливу сільськогосподарського виробництва на стан довкілля.

Тема 9

Економічний механізм охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів

- **Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища**
- **Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища**
- **Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів**
- **Принципи визначення плати за використання природних ресурсів**

Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища

Економічні методи (стимули), які могли б змусити підприємства і суспільство в цілому піклуватись про охорону навколишнього природного середовища і зменшення збитків, поки що використовуються недостатньо. Так, наприклад, ті мізерні кошти, що виділяються для здійснення природоохоронних заходів, підприємствам невигідно спрямовувати на охорону довкілля, оскільки в результаті проведення природоохоронних заходів підвищується собівартість продукції, зростає обсяг основних фондів (природоохоронного призначення) та збільшується потреба в обігових коштах.

Найголовнішою передумовою ефективного використання економічних важелів стимулювання природоохоронної діяльності є той факт, що результат негативного антропогенного впливу на стан природного середовища має економічні наслідки для основної господарської діяльності. Між цими двома процесами (природоохоронна і господарська діяльність) існує пряма та зворотна залежності. Тим самим обидва результати – екологічний та економічний – відбиваються на прибутках підприємства і впливають на розміри виробничих та природоохоронних фондів суб'єктів господарювання та, є власне кажучи, двома сторонами виробничої та господарської діяльності.

За використання ресурсів, як правило, встановлюється плата, розміри якої визначені *тарифами*. Також встановлюються збори за забруднення, що знімаються з підприємств – забруднювачів навколишнього середовища. Ці стягнення за своєю сутністю носять податковий характер і повинні бути такими, щоб спонукати суб'єкт господарювання до використання коштів на впровадження природоохоронних заходів замість того, щоб платити штрафи. Зменшення забруднення довкілля повинно бути вигідним підприємству доти, доки природоохоронні витрати будуть меншими від плати за забруднення.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів виконують такі функції:

1) перенесення економічного тягаря збитків, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища, на ті суб'єкти господарювання, що спричиняють ці збитки (вилучення частини прибутку, який отримано унаслідок експлуатації навколишнього середовища і компенсація збитків, що завдаються цією експлуатацією);
2) узгодження розміру прибутків і фондів матеріального заохочення з ефективністю природоохоронної діяльності;
3) спонукання підприємства до зниження збитків (а, відповідно, і негативного техногенного навантаження на природне середовище) шляхом ефективного освоєння коштів на спорудження і обслуговування природоохоронних об'єктів, на придбання обладнання та приладів по знешкодженню забруднюючих речовин.

Щоб забезпечити ефективність природоохоронної політики, більшу увагу слід приділяти орієнтації економічних інтересів природокористувачів на охорону і раціональне використання природних ресурсів. У цьому випадку усувається суперечність між відомчими підходами окремих підприємств та інтересами решти суспільства. Проте чинні правові форми охорони середовища не відповідають сучасним вимогам. Наприклад, штрафні санкції не вирішують зазначеної проблеми – підприємствам на сьогодні вигідніше платити штрафи, ніж споруджувати очисні споруди, оскільки суми штрафів нижчі від затрат на природоохоронні заходи.

Штраф – це покарання винного, а не відшкодування збитків, завданих природному середовищу. Суттєвим недоліком штрафних санкцій є також обмежений характер їхньої дії. Штраф платиться один раз, а порушення навколишнього природного середовища тривають.

Певний інтерес становить концепція *компенсаційних платежів*, згідно з якою підприємство за заподіяну шкоду повинно сплачувати компенсацію, розмір якої відповідає витратам на відшкодування збитків. Але компенсаційні платежі також не здатні підвищувати ефективність природоохоронних заходів, хоча б тому, що вони безсистемні, тоді як природоохоронна діяльність вимагає регулярних відрахувань, оскільки охорона природи – це, як і виробництво, безперервний процес. Вони не враховують зміни вартісних оцінок у часі. Компенсаційні платежі сплачуються сьогодні, а відшкодування збитків буде проведено лише завтра, хоча самих збитків було завдано ще вчора.

Іншою поширеною концепцією регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів є теорія «платності» (природних ресурсів, забруднення тощо).

Але *плата за ресурси* за своїми функціями не може вирішити всього комплексу проблем. Ціноутворення повинно взаємодіяти з іншими економічними важелями управління – госпрозрахунком, фінансуванням та економічним стимулюванням, макро- та мікроекономічними показниками, податковою та бюджетною політикою держави. На сучасному етапі розвитку економіки можна виділити такі елементи *економічного механізму* регулювання природоохоронної діяльності:

- плата за природокористування;
- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- плата за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних факторів, особливо на продукцію природоексплуатуючих галузей народного господарства;
- створення екологічних фондів;
- екологічне програмування;
- торгівля ліцензіями;
- платежі за заставу;
- екологічне страхування.

Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища

Комплекс природоохоронних заходів і екологічних програм має перш за все відповідати інтересам охорони довкілля і здоров'я людини та забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний рівні природоохоронної діяльності. Тобто одночасно з *економічним результатом* господарювання – задоволення потреб суспільства в товарах та послугах – отримується й *екологічний результат*, а саме: задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності і забезпечення належного рівня якості навколишнього природного середовища. А разом вони сприятимуть підвищенню життєвого рівня населення, ефективності суспільного виробництва, збільшенню добробуту і національного багатства країни.

Екологічна оцінка стану навколишнього природного середовища передбачає розгляд таких основних критеріїв:

1) зменшення негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище;
2) збільшення кількості і поліпшення якості придатних до використання природних ресурсів;
3) забезпечення природних процесів, біологічної різноманітності тощо.

Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища ґрунтується на таких критеріях:

1) підвищення комфортності проживання населення;
2) поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
3) поліпшення умов праці і відпочинку;
4) створення сприятливих умов розвитку освіти, культури, соціальне, комунальне, житлове забезпечення, підвищення рівня свідомості людини;
5) приріст виробництва основних видів продукції на душу населення;
6) досягнення оптимальних темпів приросту національного доходу, темпів зростання продуктивності праці;
7) збільшення виробництва екологічно чистої продукції;
8) зниження собівартості виробництва продукції;
9) збільшення технічного рівня, удосконалення техніки і технології виробництва;
10) підвищення матеріального добробуту населення.

Оцінка стану навколишнього природного середовища, результативності охорони природних ресурсів має особливості в різних регіонах. Витрати на охорону природи не можна порівнювати на півночі України і в Автономній Республіці Крим. Тому для об'єктивної оцінки стану навколишнього природного середовища, для порівняння витрат на природоохоронні заходи необхідно вводити комплексні територіальні *кадастри природних* ресурсів – як систему відомостей про правовий режим, розподіл між користувачами, поділ на групи, категорії, зони, інші дані, що характеризують кількісний та якісний стан природних ресурсів і їх економічну оцінку.

Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів

Багато видів природних ресурсів є не лише предметами праці, але і її результатом. До того ж як предмет праці одні й ті самі ресурси мають багато корисних властивостей, а ефект від їхнього використання різний. Тому й існує потреба в економічній оцінці природних ресурсів. Оцінка повинна відображати не стільки фактичні витрати, пов'язані з використанням, скільки значення природних ресурсів для народного господарства.

В умовах товарно-грошових відносин економічна оцінка природних ресурсів (ЕОПР) набуває вартісної форми. Правильно виконана ЕОПР забезпечує:

1) однакові економічні (госпрозрахункові) можливості для суб'єктів господарювання, які функціонують в різних умовах;
2) створення ефективного матеріального стимулу до раціонального природокористування.

Поряд із грошовою оцінкою суспільство може розрахувати, які витрати праці потрібно понести для придбання (одержання) тих чи інших елементів навколишнього середовища. Отже, для проведення економічної (вартісної) оцінки природних ресурсів можуть бути використані декілька підходів:

1) *затратний підхід* (трудова оцінка ресурсів) складає оцінку, рівну затратам необхідних ресурсів на освоєння і підтримку об'єктів природокористування в стані, здатному для експлуатації – результат праці;
2) *результатний*, відповідно до якого оцінка проводиться на базі вартості продукції, отриманої з одиниці природного ресурсу (або при використанні одиниці ресурсу).

3) *рентний підхід*, оскільки загальноприйнятим критерієм ЕОПР є диференційна рента. Цей показник акумулює в собі оцінку таких факторів, як якість і місце розташування ресурсів, відмінності та особливості використання оцінюваного та альтернативних ресурсів;
4) розрахунок ціни природного ресурсу на підставі витрат на їх відновлення – *відтворювальний*;
5) *енергетична оцінка* природних ресурсів, яка ґрунтується на тому, що природні ресурси мають певний енергетичний еквівалент;
6) *затратно-збитковий* – платежі підприємств за допущене забруднення повинні відповідати розміру нормативної економічної оцінки збитків, що дорівнюють витратам на проведення відповідних природоохоронних заходів; у випадку перевищення нормативів викидів сума платежів повинна відповідати економічному збитку, що заподіяло понаднормативне забруднення. Його переваги:

- дозволяє частково або повністю відшкодувати економічні збитки від забруднення навколишнього середовища і витрати, які потім підуть на фінансування природозахисної діяльності і компенсацію негативного впливу забруднення навколишнього середовища;
- враховує реальні фінансово-економічні особливості регіону – платоспроможність підприємств і можливості органів, які контролюють природоохоронний фонд;
- забезпечує високий стимулюючий ефект і об'єктивну залежність суми платежів від регіональних факторів і стану природоохоронної роботи на підприємстві.

При ЕОПР важливо забезпечити комплексний підхід – враховувати роль природних ресурсів у соціально-економічному розвитку суспільства, їх властивості, відмінну якість, умови відтворення й охорони, вартість їх видобутку та використання, зовнішні ефекти та інші макро- і мікроекономічні показники щодо їхнього використання. Слід враховувати також місце та значення ресурсів у загальному природному комплексі, вплив на них антропогенної діяльності та вартість природоохоронних заходів.

Під *економічною оцінкою землі* розуміють оцінку якості землі як основного засобу виробництва. Для цього використовується рентний підхід. Це не тільки оцінка родючості земель, але й оцінка ринків збуту продукції, адміністративних центрів, транспорту тощо. З іншого боку, для отримання однакової кількості продукції на землях різної якості необхідно понести різні витрати. Самі по собі відмінності характеру та якості ґрунтів не зумовлюють виникнення рентних відносин. Причина *ренти* –

відносини в суспільстві з приводу розподілу тих чи інших ресурсів, природних благ.

$$r = \max \sum (z_i - u_i) \cdot M_i, \qquad (9.1)$$

де r – максимальний розмір річної ренти, що може бути отримана з одиниці площі земельної ділянки при раціональному її використанні; i – індекс виду продукції; z – затрати на виробництво продукції при використанні природних ресурсів найгіршої якості (замикаючі затрати); u – індивідуальні приведені затрати (при використанні природних ресурсів, що підлягають економічній оцінці); M – обсяги отриманої продукції.

Економічна оцінка природного ресурсу (земельної ділянки) на весь термін експлуатації складатиме:

$$R = \frac{r}{\epsilon}, \qquad (9.2)$$

де ϵ – коефіцієнт дисконтування (дисконт).

У тому разі, коли використання (експлуатація) природного ресурсу обмежена в часі – на період t років, ця формула матиме такий вигляд:

$$R = \frac{r}{\epsilon^{t-1}}. \qquad (9.3)$$

Відповідно визначення ренти за Марксом, у ринкових умовах її розмір може бути розрахований таким чином:

$$K = P \cdot q - K(1 + \rho), \qquad (9.4)$$

де P – ринкова вартість отриманої продукції; q – обсяги отриманої продукції; K – капітальні витрати; ρ – норма прибутку (банківський відсоток).

Принципи визначення плати за використання природних ресурсів

Згідно з чинним законодавством плата за використання природних ресурсів встановлюється на підставі нормативів плати і лімітів їх використання. *Нормативи плати* за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдження,

якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки й утилізації відходів та інших факторів.

В Україні затверджено інструкції та відповідні офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за *спеціальне використання* надр і корисних копалин, рибних ресурсів, водних ресурсів, ресурсів рослинного і тваринного світу тощо.

Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають (надра), реалізують їх або використовують (земельні, водні ресурси) у своїй виробничий діяльності;
б) суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ (шахта, рудник, сільгосппідприємство, агрофірма тощо), що займається видобутком корисних копалин або виробництвом відповідної продукції (сільгосппродукції, промислової продукції і т.д.) і передає їх для подальшої переробки або реалізації.

Головним економічним важелем, спроможним перетворити нераціональне природокористування на раціональне, слід вважати не спорадичні штрафи, а постійну обов'язкову плату за природні ресурси та пошкодження навколишнього середовища. Ця плата повинна бути достатньо високою, щоб економічно змушувати підприємства впроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі, мало- та безвідходні технології, ефективні очисні споруди та устаткування тощо.

Платність природокористування повинна вводитися на основі ціни й економічних оцінок природних ресурсів.

Введення платного природокористування повинне сприяти більш адекватному врахуванню екологічного чинника в економіці, раціональному використанні природних ресурсів. Певною мірою плата за природні ресурси є аналогом екологічного податку. Серед платежів за природні ресурси можна виділити плату:

- за право користування природними ресурсами;
- за відтворення й охорону природних ресурсів.

Плата за право користування природними ресурсами практично призначена для власника даних природних ресурсів, будь-то держава або приватний власник. Вона пов'язана з вилученням абсолютної ренти. Поширення плати за природні ресурси в Україні почалося після прийняття закону України «Про охорону навколишнього середовища» (1991), який започаткував функціонування низки економічних інструментів регулювання

процесу природокористування. Платежі за відтворення й охорону природних ресурсів являють собою компенсацію витрат природних ресурсів у процесі виробництва.

Сьогодні економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на концепції платності природокористування. Він охоплює систему економічних інструментів, спрямованих, з одного боку, на акумуляцію матеріальних ресурсів для реалізації природоохоронних програм, а з іншого – на спонукання товаровиробників до підвищення екологічності технологій, що використовуються, та власної продукції.

Основні позитивні результати чинного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що, по-перше, завдяки його економічним інструментам були відпрацьовані основи платного природокористування, і, по-друге, нині економічний інструментарій є єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що він, по-перше, не спроможний зацікавити товаровиробників у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, не корелює з іншими економічними показниками та підйомами господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Виробнича діяльність при переході до ринкових відносин має орієнтуватись на створення системи платності природокористування й системи оподаткування природокористувачів. Водночас система платежів за природокористування повинна стимулювати ефективність експлуатації природних ресурсів і забезпечити розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Платежі на відтворення і охорону природних ресурсів – це компенсація затрат природних ресурсів (вилучення) у процесі виробництва. Слід відрізняти плату за природні ресурси і орендну плату, що встановлюється як механізм регулювання відносин власності на природні ресурси.

Питання для самоконтролю

1. Порівняйте економічний (господарський), екологічний і соціально-економічний результат господарської діяльності.
2. Розкрийте сутність екологічних податків.
3. Які ви знаєте економічні методи стимулювання природоохоронної діяльності? Наведіть приклади.
4. У чому полягає стимулююча роль платежів за заставу?
5. Розкрийте сутність неподаткових методів стимулювання природоохоронної діяльності. Наведіть приклади їх застосування.
6. Економічна оцінка стану навколишнього природного середовища.
7. Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища.
8. Принципи здійснення оцінки природних ресурсів.
9. Затратна концепція оцінки природних ресурсів. Її переваги і недоліки.
10. Результатна концепція оцінки природних ресурсів, можливості її використання на сучасному етапі економічного розвитку. Її переваги і недоліки.
11. Рентна концепція оцінки природних ресурсів.
12. Земельна рента. Її використання для вартісної оцінки земель.
13. Кадастри природних ресурсів.
14. Що покладено в основу встановлення плати за використання природних ресурсів?

Теми для дискусій

- Основні напрямки економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні і світі на сучасному етапі.
- Існує дві концепції щодо плати за забруднення природних ресурсів: «забруднювач платить» та «споживач платить». Обміркуйте перспективи використання цих концепцій при застосуванні економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності.
- Створення ринку природних ресурсів та його значення з приводу регулювання природоохоронної діяльності.

Тема 10

Фінансово-кредитний механізм охорони навколишнього середовища

- **Організація системи фінансування природоохоронних заходів**
- **Екологічне оподаткування**
- **Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності**

Організація системи фінансування природоохоронних заходів

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

- державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- коштів підприємств, установ та організацій;
- позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;
- добровільних внесків та інших коштів.

Державний бюджет і місцеві бюджети формуються за рахунок платежів за використання природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення. Платежі за використання природних ресурсів місцевого значення повністю надходять до місцевого бюджету. Платежі за використання природних ресурсів загальнодержавного значення в розмірі 50% надходять до Державного бюджету України і 50% – до місцевих бюджетів.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до місцевих бюджетів, здійснюється відповідними обласними та міськими (міст загальнодержавного значення) Радами народних депутатів за поданням органів Міністерства екології та природних ресурсів України.

Для фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища також утворюються державний та місцеві *фонди*

охорони навколишнього природного середовища. Місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються в межах єдиного фонду відповідної Ради народних депутатів за рахунок:

а) платежів за забруднення навколишнього природного середовища в розмірі 70% – у місцевий бюджет, 20% – в обласний бюджет;
б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, а саме:
   - 50% суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
   - 50% коштів, стягнутих з громадян за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
   - 80% коштів, стягнутих з підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
   - 80% коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів, або продукції, виробленої з них, чи їх вартості;
в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Розподіл платежів, що надходять до місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється відповідними обласними, міськими Радами народних депутатів за поданням відповідних органів Міністерства екології та природних ресурсів України.

Державний *фонд охорони навколишнього природного середовища* утворюється за рахунок:

а) 10% платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
б) відрахувань із місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;
в) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень.

Розподіл коштів, що надходять до державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабі-

нетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Кошти місцевих і державних фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень, а також заходів, спрямованих на зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення, стимулювання працівників та громадських інспекторів, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушення природоохоронного законодавства.

В Україні можуть утворюватись й інші, у тому числі позабюджетні, фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (фонди заповідників, екологічні фонди підприємств тощо).

Екологічне оподаткування

Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дійового економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б невигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Фінансово-економічні методи регулювання в ринкових умовах значно ефективніші від прямого адміністративного регулювання. Система адміністративних обмежень і заборон, суперечливе накладання часто формальних штрафів за порушення чинних норм врешті-решт виявились неефективними. Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний *податок* за використання і завдання шкоди основним природним ресурсам – воді, повітрю, ґрунту, надрам, рослинному і тваринному світу, порушення біосистем.

У сучасних умовах широкомасштабного завдання шкоди біосфері екологічний добробут по відношенню до матеріального в шкалі цінностей виходить на перший план, хоча не всі члени суспільства це повністю усвідомили. Тому можна вважати цілком

закономірним, що введення екологічного податку за використання і пошкодження природних ресурсів у ряді випадків призведе до деякого підвищення вартості продукції. Воно буде компенсуватися підвищенням якості навколишнього природного середовища та ліквідацією шкідливого для здоров'я людини хімічного забруднення продуктів харчування і інших небезпечних змін стану довкілля.

Обґрунтування розміру податку за використання та пошкодження природних ресурсів і розробка методів його визначення в наш час стає одним із першочергових завдань економіки природокористування. При цьому потрібний новий соціально-екологічний підхід, який одночасно враховував би соціальні, економічні й екологічні вимоги. При встановленні такого податку деякою мірою може враховуватись економічна оцінка ресурсів, визначена за обсягами трудовитрат на їх залучення в суспільне виробництво, ефекту від їх використання в процесі виробництва і прогнозу витрат на їх відновлення (якщо це можливо) або на відшкодування збитків, завданих довкіллю при їх використанні. Проте головним критерієм при встановленні *екологічного податку* повинно бути співвідношення потреб для суспільства відповідного природного ресурсу і можливостей природи щодо їх «безболісного» задоволення (тобто оцінка попиту і пропозиції).

Оскільки внаслідок просторової неоднорідності географічної оболонки попит і пропозиція природних ресурсів на різних ділянках земної кулі неоднакові, то податок за використання і пошкодження кожного виду природного ресурсу повинен бути територіально диференційованим з урахуванням неоднорідності природного середовища і антропогенного впливу на нього.

Набутий світовою практикою досвід і об'єктивно сформовані орієнтири природоохоронної політики показують, що при вирішенні питань щодо удосконалення природокористування в нашій державі прогресивною формою регулювання може бути єдина система оподаткування і платежів. В цьому питанні необхідно провести податкову реформу, суть якої полягає в поступовому переході від існуючого штрафування до прямого природоресурсного оподаткування. До того ж перспективним є застосування системи податкових пільг та податкових норм, яка існує в різних країнах світу стосовно стимулювання випуску екологічно чистої, безпечної продукції. Щодо виробництва екологічно небезпечної продукції і товарів, то на них також можуть бути встановлені податкові обмеження.

Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності

В Україні здійснюється фінансово-економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- ***надання пільг при оподаткуванні*** **підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо охорони навколишнього природного середовища – при переході на маловідходні і безвідходні ресурсо- та енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання та устаткування для утилізації забруднюючих речовин і переробки відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;**
- **надання на пільгових умовах короткотермінових та довгострокових *кредитів* для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;**
- **встановлення *підвищених норм амортизації* основних виробничих природоохоронних фондів;**
- **звільнення від оподаткування спеціальних екологічних фондів;**
- **передача частини коштів позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи, спрямовані на гарантоване зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливого впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;**
- **надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;**
- ***стимулювання працівників*** **та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень, а саме:**
  - **штрафів, стягнутих з громадян за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;**

- 50% суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- 50% коштів, стягнутих з громадян за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20% коштів, стягнутих з підприємств, установ, організацій за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20% коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів, або продукції, виробленої з них, чи її вартості;
- коштів, отриманих від реалізації конфіскованих знарядь незаконного видобування природних ресурсів.

Фінанси – це застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу. Отже, підводячи підсумок цієї теми, відзначимо, що до *фінансів природокористування* відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій, ринок екопродукції;
- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, у тому числі й прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів, у разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування – з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання з урахуванням екологічної складової;
- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте джерела фінансування природоохоронних заходів.
2. Які принципи формування державного і місцевих природоохоронних бюджетів?
3. Особливості розподілу і використання бюджетних коштів природоохоронного призначення.
4. Які особливості застосування екологічних податків?
5. Які існують прийоми і методи фінансово-кредитного регулювання природоохоронної діяльності? Охарактеризуйте один із них.

Теми для дискусій

- Проблеми фінансування природоохоронної діяльності на сучасному етапі розвитку економічних відносин. Природоохоронне інвестування.
- Перспективи розвитку фінансово-економічних методів регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів в Україні і світі.

Тема 11

Ліцензування, страхування та система екологічної сертифікації

- **Ліцензування**
- **Екологічне страхування**
- **Екологічна сертифікація**

Ліцензування

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання. Законодавством України громадянам гарантується право *загального використання* природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів.

В порядку *спеціального використання природних ресурсів* громадянам, підприємствам, установам, організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів у формі ліцензій, зареєстрованих в установленому порядку за плату для здійснення виробничої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, – на пільгових умовах.

***Ліцензія* є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах, є відповідно вказаною метою протягом встановленого строку при додержанні ним заздалегідь визначених вимог і умов.**

Ліцензія повинна мати:

- **дані про цільове призначення робіт, пов'язаних із використанням природних ресурсів;**
- **певні просторові межі природного об'єкта, надані в користування;**
- **строки дії ліцензії і термін початку робіт;**
- **умови, пов'язані з платежами за забруднення навколишнього середовища і користуванням природними ресурсами;**

- **узгоджений рівень виробництва первинної природної сировини;**
- **умови виконання, встановлені законодавством, стандартами (нормами, правилами) вимог щодо охорони природних ресурсів і навколишнього середовища.**

Ліцензія на право користування природними ресурсами закріплює зазначені умови у формі договірних відношень природокористувача, угоди про розподіл продукції, контракту на надання послуг, може також доповнюватись іншими умовами, які не суперечать чинному законодавству.

Інструкція про порядок спеціального використання водних живих ресурсів, наприклад, визначає порядок спеціального використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення (крім видів, які занесені до Червоної книги України) підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами України (користувачі) у рибогосподарських водних об'єктах, у тому числі внутрішніх морських водах і територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України. Цією інструкцією визначено такі основні особливості:

1. ***Водні живі ресурси*** **– сукупність водних організмів, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді.**
2. ***Дозвіл на спеціальне використання*** **водних живих ресурсів – офіційний документ, який засвідчує право користувача на спеціальне використання водних живих ресурсів у межах отриманої квоти.**
3. ***Квота спеціального використання*** **водних живих ресурсів – частка ліміту, яка виділяється користувачу.**
4. ***Ліміт спеціального використання*** **водних живих ресурсів – дозволений обсяг вилучення водних живих ресурсів з природного середовища. Ліміти встановлюються на види (групи видів) водних живих ресурсів, стосовно яких здійснюється промисел на відповідних водних об'єктах, за винятком об'єктів промислу, запаси яких формуються виключно шляхом їх штучного розведення.**
5. ***Рибогосподарські водні об'єкти*** **– водні об'єкти (їх частини), що використовуються для рибогосподарських потреб. До рибогосподарських водних об'єктів належать:**
   - **моря з затоками, лиманами та естуаріями;**
   - **ріки з їх придатковими системами (озера, бухти, затоки, канали, гирла, протоки, водосховища, що мають постійний або тимчасовий зв'язок з рікою);**

- технологічні водойми, що використовуються (можуть використовуватись) для розведення, вирощування та вилову водних живих ресурсів або мають значення для відтворення їх запасів.

6. *Спеціальне використання водних* живих ресурсів – усі види використання водних живих ресурсів (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюється шляхом їх вилучення з природного середовища. Організаційне забезпечення державної системи ліцензування здійснюють відповідні державні органи управління та їх місцеві підрозділи в галузі охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів.

За своїм змістом ліцензування є елементом адміністративно-правового управління, оскільки в ліцензіях фіксуються відповідні умови та обмеження щодо користування природними ресурсами. Проте ліцензія (квота) може бути і елементом економічних відносин, якщо вона стає товаром, тобто може продаватись іншим користувачам, наприклад, на аукціонах.

Підприємницька діяльність у сфері виробництва, зберігання, транспортування, реалізації пестицидів і агрохімікатів та торгівлі ними також здійснюється на підставі ліцензії (спеціального дозволу), порядок видачі якої визначається Кабінетом Міністрів України. Ліцензію на виробництво пестицидів видає Міністерство промислової політики, а на реалізацію – органи, уповноважені Кабінетом Міністрів України здійснювати контроль у цій сфері.

Екологічне страхування

Організаційний механізм екологічного страхування

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду в галузі розробки і застосування економічних регуляторів зниження антропогенного навантаження на природне середовище показав, що можливість і ефективність застосування різних економічних механізмів залежить від рівня їх розробки. Існуюча система управління розвитком природоохоронної справи є двохрівневою. Верхній рівень (регулююча, керуюча система) включає структури державного управління – Міністерство охорони навколишнього природного середовища, державні адміністрації, місцеві органи самоврядування. Нижній рівень – це підприємства, які становлять певну загрозу для навколишнього середовища.

Стрижнем запропонованої системи страхування є спеціалізовані інститути (компанії) з обов'язкового і добровільного страхування. У загальній регіональній системі економічного регулювання природокористування аналогічні функції покладаються на позабюджетні екологічні фонди. Вони організуються при місцевих органах влади і являють собою багатофункціональну структуру. Це обумовлено тим, що механізм економічного регулювання природокористування передбачає створення складної багаторівневої системи фінансових відносин. Власне акумулювання коштів, які сплачуються за забруднення, є лише малою частиною того, що покладається на подібні органи. Сюди входить весь механізм банківського перерозподілу фінансів, участь у розробці і реалізації екологічних програм, моніторинг, накопичення й опрацювання інформації тощо. В екологічному страхуванні страхова компанія також повинна мати багатофункціональну спрямованість.

Підпорядкованість органів, які займаються страховою справою, повинна відповідати вимогам, які висуваються до них. Відповідальність за стан справ у галузі природокористування і впливу на навколишнє середовище в регіоні несуть регіональні органи управління. Цим пояснюється і доводиться правомірність створення саме державних служб з обов'язкового екологічного страхування. Однак разом із державним статусом цих організацій в нинішніх умовах в жодному разі не втрачається економічна договірна основа відносин між страхувальником і страховиком. Обов'язковість такого страхування дозволить охопити першочерговою увагою великі й небезпечні в екологічному плані об'єкти.

Визначення ступеня екологічної небезпеки виробництва є одним із головних питань в становленні системи екологічного страхування [12]. Формальне визначення рівня небезпеки передбачає дослідження самої природи виникнення негативних наслідків. При аналізі ймовірності надзвичайних ситуацій рекомендується побудова моделей об'єктів, які їх створюють, аналогічно з виробничою функцією. Так, пропонується розглядати функцію екологічного стану як залежність між обсягом випуску продукції і величиною фінансових ресурсів, які спрямовані на проведення екологічних заходів, тобто

$$\Psi_t = f(u_t \cdot v_t), \qquad (11.1)$$

де Ψ_t – функція екологічного стану; u_t – обсяг випуску продукції; v_t – витрати на екологічні заходи.

Разом з тим екологічна безпека об'єкту полягає не тільки в імовірності аварій, тяжкості факторів впливу, але й в тому, які реципієнти потрапляють в зону впливу аварії. Цей фактор визначається місцем знаходження об'єкта, кліматичними умовами, вихідним (доаварійним) станом навколишнього природного середовища.

У цьому випадку екологічну небезпеку аварійної ситуації в регіоні слід визначати як функцію

$$EH = f(P, P_t), \qquad (11.2)$$

де EH – екологічна небезпека аварії на підприємстві, в регіоні; P – імовірність виникнення аварії на об'єктах регіону; P_t – фактор тяжкості наслідків аварії.

Імовірність виникнення аварії визначається із залежності:

$$P = 1 - \Sigma [1 - P_i (U_i V_i)], \qquad (11.3)$$

де P_i – імовірність виникнення аварії на i-му підприємстві (об'єкті); U_i, V_i – відповідно обсяг випуску продукції та витрати на екологічні заходи; $i = 1, 2, 3 \ldots, n$ – об'єкти екологічної небезпеки в регіоні.

Фактор тяжкості наслідків аварії є функцією декількох змінних, тобто:

$$R_t = f(\sigma, \phi, C, З), \qquad (11.4)$$

де σ – середньозважене значення показника, яке характеризує реципієнтний склад об'єктів у зоні забруднення; ϕ – комплексний показник кліматичних умов; C – показник, який характеризує вихідний (доаварійний) стан якості навколишнього природного середовища; $З$ – сукупні приведені витрати на екологічну діяльність у регіоні.

Робота з виділення пріоритетних об'єктів екологічного страхування полягає у збиранні інформації про кожний об'єкт, що являє екологічну небезпеку, а також у визначенні ступеня екологічної небезпеки на кожному з них, групуванні об'єктів залежно від імовірності аварій і розміру можливих наслідків та побудові пріоритетних рядів об'єктів за рангом для послідовного включення їх до сфери екологічного страхування. Інформація про підприємство повинна бути максимально об'єктивною і включати в себе характеристики екологічного ризику, тобто однакові технології, техніки й організації праці; ступінь зносу обладнання, склад можливих забруднювачів, а також розмір коштів, які виділяються на природоохоронні і протиаварійні заходи в абсо-

лютних значеннях і в співвідношенні з обсягами випуску. До цього переліку варто включити і необхідні місцеві регіональні характеристики стану довкілля.

Добровільне екологічне страхування слід розглядати більше як вид підприємницької діяльності. Його можуть взяти на себе як державні страхові служби, так і незалежні самостійні організації. Це дозволить активізувати процес страхування, підвищити зацікавленість підприємств в ньому. Страховим компаніям, які здійснюють добровільне екологічне страхування, слід функціонувати на конкурентних засадах, що буде стимулювати появу гнучких взаємовигідних форм реалізації економічної відповідальності, сприяти широкому впровадженню найбільш перевірених варіантів страхування, постійно удосконалювати його методи, розширювати діапазон договірних умов страхування.

Водночас при здійсненні екологічного страхування слід дотримуватися головного принципу: підприємствам-джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитку від екологічних аварій. При цьому в обов'язковому страхуванні слід передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитку. Можливо, що в першу чергу варто передбачити часткове відшкодування збитку страхувальником, тобто не всю відповідальність слід перекладати на плечі страховика. Це необхідно зробити тому, щоб підприємство хоча б частково знаходилося в безпосередній залежності від свого рівня екологічної небезпеки.

Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страховика і страхувальника. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страховику, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки. Пряма залежність виявляється в тому, що з ростом імовірності аварії зростають і розміри страхових премій; тим більше страховик зацікавлений у зниженні екологічного ризику, оскільки витрати страхової компанії пов'язані з кількістю і тяжкістю наслідків аварії. Зацікавленість страховика в зниженні ступеня екологічного ризику активізує його діяльність щодо проведення попереджувальних заходів, наприклад, екологічного аудиту страхувальника. Частину різниці між страховою премією і страховим відшкодуванням страховику вигідно витрачати на екологічний аудит, поліпшення якості моніторингу навколишнього середовища та інші екологічні заходи. Пов'язане це в першу чергу з тим, що

можливості страхувальника в реалізації протиаварійних заходів на своєму виробництві обмежені з таких причин:

- відсутність ресурсного потенціалу для комплексного дослідження рівня власної екологічної небезпеки;
- відсутність фахівців достатньої кваліфікації;
- усвідомлення імовірнісного можливого характеру виникнення аварії та аварійної ситуації.

Страховику слід відшукувати такі можливості, оскільки від цього залежить ефективність його діяльності (як і в будь-якому підприємстві, у страховій компанії після витрат на здійснення своєї цільової діяльності залишається певна частина прибутку).

Фінансові основи екологічного страхування

Фінансовою основою екологічного страхування є система екологічних страхових фондів, до якої входять страховий фонд підприємства, фонд взаємного страхування підприємств і фонд страхування екологічного ризику. Така система фондів змушує підприємство самостійно аналізувати ефективність свого функціонування, вибирати оптимальне співвідношення коштів, які йдуть в резерв та на споживання, а головне, що при цьому реалізується принцип вільного вибору способу резервування фінансових ресурсів на випадок аварії.

Страховий фонд підприємства призначений для реалізації відповідальності за відшкодування частини збитку, яка не підлягала передачі страховику. Фонд взаємного страхування передбачає накопичення коштів для тих же цілей, що й у страховика, але з відповідною відмовою від послуг страхових компанії. Страховий фонд підприємств-джерел підвищеного екологічного ризику і фонд взаємного страхування, які створюються галузевими і регіональними об'єднаннями таких підприємств, побудовані за єдиним принципом. Вони створюються з метою відшкодовування екологічного збитку, необхідність у чому виникає лише в результаті судових або інших вимог потерпілої сторони у випадку настання події, тобто аварії, що супроводжується раптовим залповим викидом забруднювачів до навколишнього природного середовища. Розміри внесків і відшкодування збитків із цих фондів визначаються або самим підприємством, або спільним рішенням учасників у кожному конкретному випадку.

В єдиній системі екологічного страхування ці два фонди відіграють допоміжну роль стосовно третього фонду – фонду стра-

хування екологічного ризику страховика. Цей фонд акумулює кошти страховика (страхової компанії) і забезпечує майнову відповідальність підприємств-джерел підвищеного екологічного ризику за нанесення збитків третім особам і власному виробництву через раптове аварійне забруднення середовища.

Природно, що створення системи страхових екологічних фондів у регіоні має бути багатогранним, враховувати особливості накопиченого промислово-виробничого потенціалу, розміщення продуктивних сил, стан природно-ресурсного потенціалу. Ця система повинна орієнтуватися на реальні можливості відшкодування екологічних втрат з метою сталого соціально-економічного розвитку регіонів, підприємств і галузевих комплексів. Справа тут не тільки в масштабах відшкодування екологічних збитків. Першочергова мета – забезпечити можливість відшкодування збитку, невідворотність економічної відповідальності за залпове аварійне забруднення середовища.

З огляду на те що організація екологічного страхування передбачає наявність обов'язкової і добровільної форм проведення страхування, в договорі в першому випадку слід передбачити розміри сум компенсації за кожним видом збитків. Це дуже важливо для великих екологічно небезпечних підприємств з високою ймовірністю аварій через великий ступінь зносу устаткування, рівень небезпеки технології сировини і матеріалів, потенційну небезпеку складу можливих забруднювачів, місце розташування виробництв і підприємства в цілому.

Список підприємств для обов'язкового страхування розробляється спільними зусиллями зацікавлених служб і повинний затверджуватися як мінімум на рівні адміністрації регіону. Добровільне страхування екологічного ризику не вводить, на відміну від обов'язкового, жодних обмежень ні для страховика, ні для страхувальника. Тому договір про страхування укладається без будь-яких обов'язкових для всіх вимог і має широкий діапазон напрямків договірних умов. Єдина умова тут полягає в тому, що чим вище ризик аварійних забруднень, тим вище повинні бути ставки страхових премій.

Функціональна структура центрального суб'єкта страхування страховика містить такі елементи:

- основна діяльність;
- організація фінансування превентивних і природоохоронних заходів, а також заохочувального пільгового фінансування найбільш активних страхувальників за рахунок прибутку від страхової й іншої діяльності;

- екологічний аудит підприємств, які в даний час користуються послугами страховика, а також потенційних користувачів послугами страховій компанії;
- збирання, накопичення, опрацювання й аналіз даних для удосконалення системи страхування і підвищення ефективності роботи страховика.

Основна діяльність полягає в акумулюванні коштів страхових платежів, виплаті компенсацій за фактом аварійною забруднення, іншій роботі зі страхувальниками, її здійснює спеціальний функціональний відділ екологічного страхування. Відповідальність за оперативний рух фондів страхових премій покладається на фінансовий відділ страховика. Служба екологічного аудиту як окрема структура страховика виконує всі роботи, пов'язані з оцінкою екологічного стану страхувальників. Збирання, накопичення, опрацювання й аналіз даних здійснює спеціальна група, на яку покладається формування інформаційного банку для успішної роботи компанії.

Механізм здійснення екологічного страхування

Механізм реалізації екологічного страхування базується на використанні системи відповідних показників. Значення показників відіграють істотну роль у виборі стратегічної довгострокової орієнтації відносин страховика і страхувальника, бо від них залежить вирішення багатьох організаційних питань.

Основними показниками, які відображають якість функціонування страхової системи, є:

- перелік об'єктів та їхніх груп, які входять до страхового поля страховика з обов'язкового і добровільного страхування;
- ставки страхових премій для кожного об'єкта за видами ризику;
- імовірність аварій на об'єктах та їхніх групах;
- фактична і можлива тяжкість екологічних наслідків економічного збитку, що завдається залповим забрудненням навколишнього середовища;
- страхові суми;
- суми страхового відшкодування при настанні страхової події;
- показники фінансової усталеності операцій з екологічного страхування.

Одним із базових показників є ставка страхової премії (страховий тариф). *Страхові тарифи* – це, як уже зазначалося, ставки страхових платежів з одиниці страхової суми за певний пері-

од. Періодом, прийнятим за основу для встановлення тарифів, служить один рік. Основна частина тарифної ставки створює фонд виплати страхового відшкодування (нетто-ставка). Інша – покриває видатки, пов'язані зі здійсненням страхування, і формує доходну частину страхування.

Страховий тариф в екологічному страхуванні має визначатися такими чинниками:

- види ризику, які охоплені страхуванням;
- ступінь екологічної небезпеки виробництв на підприємствах, які входять до страхового поля; він враховує як імовірність аварії, так і тяжкість можливих наслідків.

Якщо види ризику, наприклад, обмежуються атмосферним забрудненням, то до чинників, які впливають на розмір тарифів, слід віднести масу можливого залпового викиду забруднюючих речовин. З цією метою рекомендується користуватися показником приведеної маси забруднювачів, що враховує клас небезпеки інгредієнта. Імовірнісний ступінь тяжкості наслідків знаходиться в прямій залежності від загального залпового викиду, складу реципієнтів забруднення та експозиції впливу, які, у свою чергу, визначаються не тільки виробничими, але й соціально-економічними, природними, кліматичними та іншими умовами. Тому ставку страхового платежу з метою диференціації відповідно до цих умов варто встановлювати в певному діапазоні. За допомогою цього діапазону слід відобразити різницю в складі реципієнтів забруднення, а також інші чинники, крім маси викидів. Такі межі обґрунтовуються тим, що структура реципієнтів в умовах міста, яка враховується при розрахунку збитку за допомогою коефіцієнта, змінюється незначно.

Розкид (від мінімуму до максимуму) середнього значення коефіцієнта залежно від місця розташування підприємства згідно з розрахунковими роботами, проведеними у Донецьку та інших великих містах України і Росії, складав не більше ніж 1,6 рази. З урахуванням кліматичних та інших умов різних міст цей розкид доцільно збільшити до двох разів. Причому для найбільш вдало розташованих об'єктів ставка повинна дорівнювати шести, а для об'єктів, розташованих у найбільш населених районах – 12. Водночас з метою удосконалення страхового процесу, стимулювання підприємств до зниження екологічного ризику та маси аварійних забруднень, а також здійснення заходів превентивного характеру передбачає можливість використання відповідних поправкових коефіцієнтів.

Страхова премія визначається через добуток страхових тарифів та обсягу застрахованої відповідальності. Сума, на яку застрахована відповідальність, визначається в обов'язковому страхуванні в розмірі, що не перевищує величини ймовірного збитку. З огляду на те що система екологічного страхування покликана вчасно реагувати на претензії третіх осіб щодо відшкодування збитку від аварійного забруднення, доцільно в кожному конкретному регіоні визначити принаймні мінімальну частину збитку, що повинна бути обов'язково відшкодована. Природно, на період становлення системи екологічного страхування варто орієнтуватися на мінімальну встановлену суму відшкодування. До повного відшкодування збитку страховиком (за умови страхування відповідальності за весь можливий збиток), на наш погляд, вдаватися не слід, адже це буде стримувати зацікавленість страхувальника в зниженні ступеня ризику.

У добровільному страхуванні сума, на яку застрахована відповідальність, нічим не обмежується. Однак не слід допускати, щоб така сума перевищувала можливі наслідки аварійного забруднення. Це пояснюється тим, що система екологічного страхування повинна інтегруватися в механізм регулювання природокористування всіма своїми функціональними напрямками. Наприклад, служба екологічного аудиту повинна розробляти й налагоджувати механізм оцінки наслідків страхових випадків. Надалі страхувальник і страховик визначають свої відносини на умовах взаємної угоди.

Розмір виплат відшкодувань не залежить від початкового капіталу, кількості страхувальників і, відповідно, суми страхових платежів, а також можливості перестрахування в інших страховиків. Сума страхових відшкодувань як один із важливих показників страхування повинна обґрунтовуватися, насамперед, розмірами збитку в тій його частині, в якій визначений договірний розмір застрахованої відповідальності. Вона встановлюється звичайним у страховій справі способом, де в розрахунках використовуються дані про фактичні страхові випадки і значення сум, на які застрахована відповідальність. Ці показники визначаються за кожним об'єктом страхового поля або групами об'єктів пріоритетного для екологічного страхування ряду підприємств.

Найбільш важливим для роботи страховика є показник фінансової усталеності операцій страхування. Він відбиває потенційну прибутковість страхової справи компанії, її можливості в страхуванні. Цей показник використовується в плануванні стра-

хової діяльності. Особливо він необхідний тоді, коли страхуванням охоплюються все нові і нові види ризику. Як показник фінансової усталеності операцій страхування звичайно використовується максимально припустиме значення збитковості страхових сум на кожні сто гривень, що розраховується за певний період. Показник фінансової усталеності страхових операцій за групами об'єктів слід визначати за формулою:

$$K_{yc} = \sigma_a / \Sigma C_{ni} \cdot \gamma_{ni} \cdot K_{ni} \cdot n_i, \qquad (11.5)$$

де σ_a – імовірнісне відхилення суми страхового відшкодування від суми страхових платежів за групами об'єктів; C_{ni} – сума, на яку застрахована відповідальність за збиток за кожним об'єктом страхового поля; γ_{ni} – ставка страхової премії (страховий тариф); K_{ni} – поправковий коефіцієнт страхового тарифу; n_i – кількість застрахованих об'єктів в рамках групи; $i = 1,2 .., n$ – об'єкти страхового поля, що належать до кожної групи.

Значення показника σ_a визначається за формулою:

$$\sigma_a = \Sigma C_{ni} [n \cdot p(1 - p)]^{1/2}, \qquad (11.6)$$

де n – кількість об'єктів у групі; p – імовірність аварій за групою об'єктів.

Показник фінансової усталеності операцій екологічного страхування, що дорівнює, наприклад, 0,1, означає: для об'єктів групи страхові операції лише один рік із десяти будуть для страховика нерентабельними.

Механізм стягнення платежів і виплати відшкодувань при настанні страхової події реалізується за допомогою звичайної схеми руху коштів на банківських рахунках страхових фондів.

У масштабах України першочерговими об'єктами екологічного страхування є підприємства вуглевидобувної, переробної, хімічної, металургійної і газової промисловості, об'єкти залізничного, трубопровідного транспорту. Першочерговими регіонами, де необхідне впровадження екологічного страхування, є території з найбільшим зосередженням зазначених джерел підвищеної екологічної небезпеки і найбільш уразливим реципієнтним складом граничних з об'єктами територій.

Підходи до визначення ступеня екологічної небезпеки (екологічного ризику) підприємств ілюструють достатню складність і трудомісткість цього процесу. Нормативна база для таких розрахунків тільки починає створюватися. Значного часу і зусиль вимагає розробка багатофакторних моделей кожного з підприємств, які підвладні ризику техногенних аварій і катастроф.

Для спрощення визначення показника екологічного ризику, одержання його усереднених значень, прийнятних для використання в початковому періоді становлення екологічного страхування, можна запропонувати використання трьох методів оцінки.

Перший заснований на статистичних даних про аварійні випадки за попередні роки. За допомогою відомого математичного апарату, на основі статистичних даних одержується ймовірнісне значення ризику аварійного залпового забруднення, а також середньостатистичні дані про тяжкість наслідків аварій. Такі розрахунки дозволяють екстраполювати знайдені характеристики, а потім ранжувати екологічно небезпечні об'єкти за критерієм імовірності аварій і тяжкості наслідків. Ступінь екологічного ризику, що вимірюється ймовірністю виникнення аварійного випадку на об'єкті і збитком, далі безпосередньо використовується у визначенні основних показників системи страхування.

Другий підхід полягає у використанні методу експертних оцінок. Експертна оцінка потенційного рівня екологічної небезпеки є результатом опиту думок експертів з приводу впливу різних залучених ними факторних ознак на розмір імовірних наслідків, їх тяжкість та імовірність аварій.

Експертну оцінку варто здійснювати у декілька етапів – залежно від особливостей і потужностей виробництв підприємств та масштабів можливих наслідків. На першому етапі слід націлити увагу на розміщення кожного з чинників ризику настання аварійної події за рангом. Після того як тим чи іншим шляхом знайдено головну (або головні) факторну ознаку, що впливає на ступінь екологічного ризику (наприклад, ступінь зносу устаткування у відсотках), процедура ранжування повторюється, але з метою визначення ступеня екологічної небезпеки кожного підприємства за виділеною факторною ознакою порівняно з іншими, які залучаються до системи оцінки.

У випадку значної розбіжності думок експертів необхідна більш глибока деталізація чинника або залучення більшої кількості експертів.

На другому етапі необхідно визначити ступінь відповідності кожного з чинників ризику тяжкості можливих наслідків у конкретних умовах регіону. При цьому вирішується завдання розміщення в системі страхування відповідальності рівнів тяжкості наслідків, які слід враховувати у визначенні екологічної небезпеки об'єкту, за рангом.

На третьому етапі мають бути отримані експертні дані про ймовірність аварій на об'єктах (їхніх групах) з урахуванням комплексних оцінок стану цих об'єктів.

Найбільш вагомими факторними ознаками є:

- рівень технології, техніки й організації праці;
- знос устаткування, у тому числі очисного;
- вибухо- і пожежонебезпечність виробництва;
- розміщення об'єкта;
- кваліфікація персоналу та умови праці;
- склад можливих забруднювачів.

Склад експертів варто формувати за принципом незалежності та на умовах рівної участі зацікавлених сторін.

Третій підхід до оцінки екологічної небезпеки виробничих об'єктів ґрунтується на співвідношенні величин аварійного і звичайного фонового забруднення. У цьому випадку слід вести розрахунки в інших напрямках. У першому напрямку встановлюється відсоткове співвідношення приведених мас викидів. У другому – співвідношення встановлюється за сплесками приземних концентрацій. Другий напрямок дозволяє до страхових подій включити факт непередбаченої спільної дії виробничих, кліматичних та інших чинників, які викликають перевищення середніх значень коливань концентрації в приземному прошарку. Показник ступеня екологічної небезпеки об'єкта є одним із найважливіших у системі показників, які характеризують та відображають весь процес екологічного страхування.

Екологічна сертифікація

З метою контролю за якістю виробленої продукції, за дотриманням норм і вимог екологічної безпеки в процесі виробництва, запобігання шкідливого впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей вводиться система екологічної сертифікації. *Сертифікат* – це посвідчення на якість продукції, сировини, товару, технології виробництва і т.д.

З метою визначення впливу підприємств на навколишнє середовище і контролю за дотриманням природоохоронних норм і правил у процесі господарської діяльності розробляється *екологічний паспорт* (сертифікат) підприємства – нормативно-технічний документ, у якому міститься інформація про використання природних ресурсів і визначається вплив виробництва на

навколишнє середовище. Екологічний паспорт розробляє власник підприємства за рахунок власних коштів, затверджує його керівник.

Узгоджений з органами місцевого самоврядування і природоохоронними органами, екологічний паспорт підлягає реєстрації. Основу екологічного паспорта становлять узгоджені і затверджені показники виробництва, розрахунки ГДВ і ГДС, дозволи на природокористування (*ліцензії*), паспорти пило-, газо- і водоочисних споруд, статистична звітність, результати інвентаризації джерел забруднення, нормативно-технічні документи тощо. Екологічний паспорт доповнюють і коригують при зміні технології виробництва, заміні устаткування.

Екологічний паспорт складається з таких розділів:

1) загальні відомості про підприємство;
2) природно-кліматична характеристика району розташування підприємства;
3) відомості про технологію виробництва;
4) сертифікат на сировину;
5) характеристика земельних ресурсів і ділянки, на якій розташоване підприємство;
6) характеристика викидів в атмосферу;
7) характеристика відходів виробництва;
8) розміщення відходів виробництва;
9) характеристика екологічної діяльності підприємства, в тому числі:
   - витрати на природоохоронні заходи;
   - платежі за викиди і скиди;
   - платежі за використання природних ресурсів.

Подібні екологічні паспорти (сертифікати) розробляються на окремі види природних ресурсів, готову продукцію виробництва, на технологію виробничого процесу. З метою обліку природних ресурсів складаються також кадастри.

Система сертифікації набуває особливого значення в наш час – час становлення ринкових відносин, час інвестицій, час широкого міжнародного співробітництва. Ринкові механізми і використання системи екологічної сертифікації та ліцензування створюють підґрунтя для розвитку нових напрямків економічної діяльності в галузі природокористування, таких, як екологічний маркетинг, екологічний менеджмент та екологічний аудит.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль відіграє система ліцензування у забезпеченні охорони природи і раціонального використання природних ресурсів?
2. Перелічіть об'єкти екологічного ліцензування та охарактеризуйте особливості здійснення цієї діяльності.
3. Екологічні ризики і методи запобігання їм.
4. Мета і основні принципи здійснення екологічного страхування.
5. Поясніть порядок здійснення екологічного страхування.
6. Що таке екологічний паспорт?
7. Запропонуйте структуру екологічного паспорта відомого вам об'єкта.

Теми для дискусій

- Особливості використання системи ліцензування в ринкових умовах.
- Проблеми і можливості сертифікації продукції АПК.

Екологічна безпека, експертиза та екологічна оцінка проектів

- **Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки**
- **Екологічна експертиза**

Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки

Екологічна безпека **– це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Гарантом екологічної безпеки населення є комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Підприємства, установи й організації зобов'язані додержувати вимоги екологічної безпеки при розміщенні, проектуванні, будівництві, введенні в дію нових або реконструкції діючих підприємств, споруд, при застосуванні засобів захисту рослин, міндобрив, отрутохімікатів, при експлуатації й обслуговуванні транспортних засобів. Спеціальні умови екологічної безпеки також існують щодо військових, оборонних об'єктів.**

Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів мають здійснюватись з урахуванням *екологічної ємності територій*, додержання вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. На підприємствах, що стають до ладу, слід передбачити вловлювання, утилізацію, знешкодження шкідливих речовин і відходів або їх повну ліквідацію, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей. Підприємства, окремі виробництва, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на довкілля, обов'язково повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також

приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин.

Ця особливість розташування господарських об'єктів пов'язана з використанням специфічних властивостей навколишнього природного середовища, що можуть бути визначені як різновид природного ресурсу. *Біоресурсний потенціал території* – здатність навколишнього природного середовища до самоочищення, а відповідно й до сприйняття без негативних наслідків певної кількості відходів (викидів, скидів) або спроможність витримати без ушкодження інші антропогенні навантаження, які будуть зумовлені розвитком господарської діяльності в даному регіоні.

У такому разі важливим є використання *критерію сталого розвитку*. Він визначається як критерій справедливого розподілу ресурсів між нинішнім та майбутніми поколіннями. Мається на увазі, що використання ресурсів одним поколінням не повинне перевищувати обсягів, які забезпечили б, принаймні, збереження досягнутого рівня добробуту. Саме цей критерій покладено в основу концепції сталого розвитку – такого розвитку (техніки, технології та суспільних відносин), який не вступає в протиріччя з правом майбутніх поколінь на задоволення своїх власних потреб.

Необхідно суворо дотримуватись спеціальних правил охорони земельних і водних ресурсів під час транспортування, зберігання і застосування отрутохімікатів, мінеральних добрив, пестицидів та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними навколишнього середовища та продуктів харчування. Підприємства у своїй діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших шкідливих фізичних впливів на навколишнє середовище і здоров'я людей у населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах.

Рішенням Верховної Ради України окремі території держави можуть оголошуватись зонами екологічної катастрофи, зонами підвищеної екологічної небезпеки чи належати до інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій. *Зонами екологічної катастрофи* оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стійкі або незворотні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності. *Зонами підвищеної екологічної небезпеки* оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу

стихійних сил природи виникли тривалі негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Екологічні вимоги до виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, захоронення токсичних та інших, небезпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовин визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи і погоджуються з органами охорони здоров'я та органами Міністерства екології і природних ресурсів України. Недотримання вищеозначених вимог створює реальну загрозу життю людини. У деяких інших країнах прийняті спеціальні законодавчі акти про екологічну безпеку (зокрема, у Російській Федерації). Це питання за своїм значенням стоїть поряд з питаннями економічної та політичної безпеки держави.

Екологічна експертиза

Екологічна експертиза – це комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та іншої документації, який проводять висококваліфіковані спеціалісти та експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству. Здійснюється вона на підставі Закону України «Про екологічну експертизу».

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. Основними *завданнями екологічної експертизи* є:

- визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;
- оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;

- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Основні принципи екологічної експертизи:

- гарантування безпечного для життя і здоров'я людей стану навколишнього природного середовища;
- збалансованість екологічних, економічних і соціальних інтересів для врахування громадської думки;
- наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, гласність;
- екологічна безпека, територіально-галузева доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи;
- державне регулювання;
- законність.

Об'єктами екологічної експертизи є проектна документація на будівництво нових чи реконструкцію діючих підприємств, об'єктів та впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних вимог.

Екологічній експертизі можуть підлягати:

- екологічні ситуації, що склалися в окремих регіонах;
- діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- технології;
- технічні засоби;
- проектні рішення та програми розвитку;
- продукція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші екологічні експертизи. Висновки *державної експертизи* є обов'язковими для виконання. Висновки *громадської експертизи* мають рекомендаційний характер. Граничні строки проведення державної екологічної експертизи мають рекомендаційний характер.

Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи об'єктів:

1) групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів, установ чи органами Міністерства екології та природних ресурсів України – до 54 календарних днів з продовженням у разі необхідності до 60 днів, а у виняткових випадках – до 120 днів;

2) спеціально створеними міжгалузевими еколого-експертними комісіями чи спеціалізованими організаціями – до 90 календарних днів.

Основні етапи проведення експертизи:

1) оголошується замовником через засоби масової інформації заява про екологічні наслідки діяльності;
2) подання замовником еколого-експертним органам комплекту документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище в такому складі:
   - паспорт робочого проекту;
   - загальна пояснювальна записка;
   - генеральний план;
   - будівельні рішення;
   - кошторисна документація.

Проектно-кошторисна документація обов'язково повинна бути погоджена з органами державного нагляду. Після цього еколого-експертна комісія проводить аналітичне опрацювання матеріалів. У разі необхідності проводить натурні обстеження. Потім узагальнює окремі експертні дослідження і готує висновки екологічної експертизи та подання їх зацікавленим органам. *Висновки екологічної експертизи* складаються зі вступної (протокольної), констатуючої (описової) та заключної (оціночно-узагальнюючої) частин.

Позитивні висновки державної екологічної експертизи після затвердження їх Міністерством екології та природних ресурсів України (або його органами на місцях) є підставою для відкриття/припинення фінансування проектів, програм чи діяльності. Без позитивних висновків державної екологічної експертизи реалізація проектів чи діяльності забороняється.

Питання для самоконтролю

1. Принципи екологічної безпеки.
2. Проаналізуйте можливі об'єкти впливу на стан навколишнього природного середовища з числа відомих вам і можливі наслідки екологічно небезпечних ситуацій.
3. Які екологічно небезпечні для сільського господарства техногенні процеси ви знаєте? Запропонуйте методи запобігання небажаним наслідкам.
4. Мета і основні принципи здійснення екологічної експертизи.
5. Що є об'єктом екологічної експертизи?

6. **Які види екологічної експертизи ви знаєте?**
7. **Поясніть порядок здійснення екологічної експертизи. Запропонуйте порядок проведення експертизи засобів хімізації для АПК.**
8. **Порівняйте питання, розглянуті в цій темі, з питаннями, винесеними для обговорення до теми 2.**

215889 215889 215889

Тема 13

Правове забезпечення охорони навколишнього середовища

- Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства
- Структура екологічного законодавства України
- Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України

Багато хто з нас впевнений, що в цьому доброму старому світі отримувані блага можуть скінчитися для будь-кого. Я, наприклад, спостерігав, що всі ми отримуємо однакову кількість льоду, але багаті його мають в літню спеку, а бідні взимку.

Бат Мастерсон,
репортер газети «Gunfighter»

Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства

Для того щоб усвідомити необхідність удосконалення екологічного законодавства, варто спробувати знайти відповідь на такі питання: чи справедливо розподілені екологічні ризики і чи справедливо розподіляються витрати, спрямовані на управління екологічними ризиками? З попередніх розділів ми можемо дійти висновку, що, хоча природоохоронну діяльність навряд чи можна назвати ефективною (оскільки вона призводить до збільшення сукупних витрат), проте чиста вигода такої діяльності для суспільства позитивна. Мається на увазі, що еколого-економічний результат природоохоронної діяльності перевищує втрати для суспільства в цілому, але це ще не означає, що всі члени суспільства отримали однакову вигоду. Хтось має непропорційно великі втрати, а хтось від цього отримує надзвичайний зиск.

Увага, яка приділяється правовому забезпеченню природоохоронної діяльності, має сенс з двох позицій – морально-етичної і прагматичної. У першому випадку етичний бік проблеми полягає в закономірному бажанні дотримуватись принципів розподілу ризиків і вигод відповідно до соціальних норм правосуд-

дя. Прагнення до справедливості звичайно доповнюється прагненням до економічно ефективних дій. Прагматичний вимір підкреслює відносини між розподілом (тягарем) загальних витрат та ймовірністю, додаючи впевненості, що екологічне законодавство забезпечить справедливість у безальтернативній формі. Ті заходи, які не забезпечують справедливого розподілу, мають менше шансів на успіх, навіть коли вони спрямовані на досягнення сталого розвитку і одержання більших доходів в перспективі. Дотримання відповідних норм екологічного законодавства дозволяє визначити ресурси і вибрати такі програми дій, які спрямовані на досягнення бажаного справедливого розподілу витрат і вигод.

В економіці, як і в інших дисциплінах, норми соціального правосуддя не визначені, жодний з економічних критеріїв не бездоганний в цьому сенсі. Проте існують певні загальні механізми, які відповідають нашим вимогам. Ці механізми умовно можна поділити на дві групи – горизонтальні і вертикальні.

Принцип горизонтальності має місце, коли люди з однаковими рівнями доходів отримують однакову вигоду, незалежно від місця проживання (сільське населення чи мешканці великих міст) або соціального статусу. У тому разі, коли внаслідок забруднення атмосфери мешканці промислових районів страждають від цього забруднення більше, ніж в екологічно чистих зонах, коли вони отримують порівняно однакові доходи, принцип горизонтальності порушується. З погляду економіки цей принцип визначається звичайною умовою тотожності (коли можна поставити знак «дорівнює», порівнюючи доходи і отримані вигоди різних груп населення).

Принцип вертикальності стосується ситуації, за якої при згаданому вище порівнянні можна поставити знак «нерівності», або за умови, коли порівнюються групи населення, що мають неоднакові рівні доходів. При цьому слід враховувати, що чиста вигода може розподілятися пропорційно, прогресивно або регресивно щодо рівня доходу. Зазначені принципи можна пояснити, використовуючи схему, подану на рис. 7.

Згідно зі звичайною практикою регресивний розподіл чистої вигоди по відношенню до доходів означає тільки те, що частка населення з меншими доходами має відносно більшу частку чистої вигоди (соціальні допомоги, трансферти, медичне обслуговування), ніж ті, що отримують більші доходи. Фактично цей принцип порушує принцип вертикальності. Він існує виключно для того, щоб поліпшити соціальний статус найбідніших верств населення.

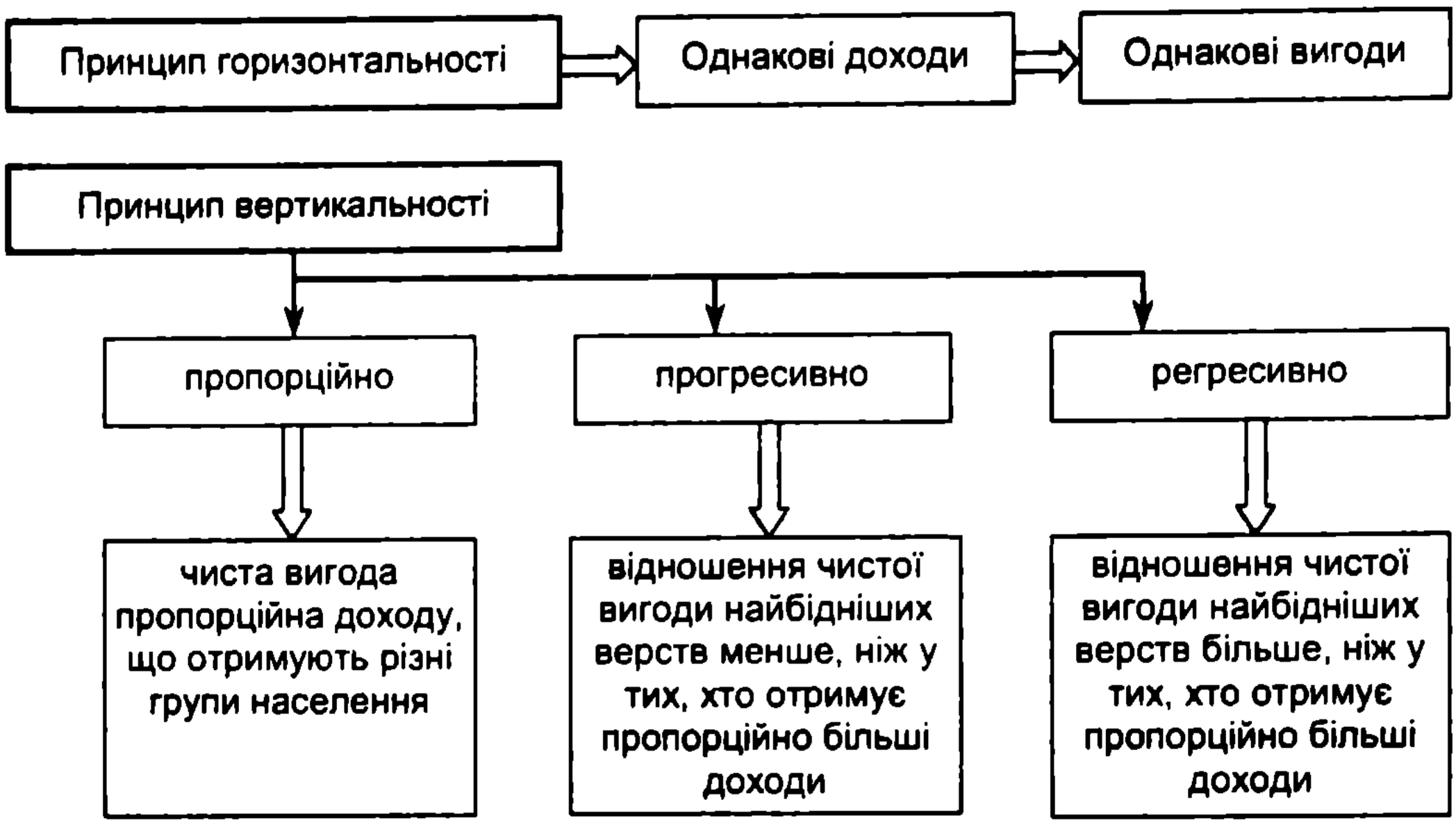

Рис. 7. **Схема розподілу доходів і чистої вигоди – принцип горизонтальності і вертикальності**

Наприклад, дослідження, проведені американськими суспільними організаціями стосовно розташування місць захоронення токсичних і небезпечних відходів, показали, що частка населення, яке отримує найменші доходи і мешкає у межах їхнього впливу майже в три рази перевищує аналогічні показники в екологічно чистих регіонах. Відповідальність за порушення справедливості і виправлення такого стану речей може бути покладена на законодавство. Забруднення навколишнього середовища є іншим прикладом несправедливого розподілу екологічного тягаря. Витрати на атмосфероохоронні заходи розподіляються регресивно відносно груп населення з різним рівнем доходів, а позитивний ефект від них – прогресивно. Щодо забруднення водних ресурсів, існує аналогічна залежність, проте в даному разі більш актуальними є питання географічного різноманіття і особливостей розташування (як водних ресурсів, так і населення).

Структура екологічного законодавства України

Забезпечення сталого розвитку країни має супроводжуватися підтримкою безпечного стану навколишнього природного середовища для життєдіяльності людини. Приймаються нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних

ресурсів, охорону навколишнього природного середовища від забруднення, спрямовані на захист життя і здоров'я населення. Так, поступово складається система однорідних правових норм і правових інститутів, яка дістала назву *екологічного права.*

Законодавство в галузі регулювання відносин щодо раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і екологічної безпеки має надати розвиткові правовідносин формальної визначеності, загальнообов'язковості. Воно сприяє всебічному врегулюванню та подоланню різних колізій, створює правову основу для своєчасного застосування до юридичних і фізичних осіб щодо їх юридичної відповідальності за екологічні правопорушення таких важелів:

- превентивних;
- оперативних;
- кореляційних;
- стимулюючих;
- регулятивних;
- примусових.

Первинним елементом та підставою для виникнення екологічно-правових відносин є екологічно-правові норми. *Екологічне законодавство* України виходить з того, що сучасний стан соціально-економічного розвитку в країні характеризується різким погіршенням екологічної ситуації на місцевому, регіональному і національному рівнях. Тому значна частина норм екологічного законодавства спрямована на попередження проявів екологічного ризику і небезпеки від стихійних явищ та негативного антропогенного впливу.

За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на такі три великі групи:

- природоохоронні;
- спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
- пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів.

За юридичною силою поділяються на законодавчі та підзаконні.

За обсягом правового регулювання – комплексні та галузеві.

За змістом юридичних приписів – на:

- заборонні;
- попереджувальні;
- відновлювальні;
- заохочувальні;
- каральні.

Крім норм права, в екологічній сфері застосовуються також *норми процесуального характеру*.

Правові акти про охорону природи та навколишнього середовища мають спільні предмет, об'єкт, принципи, цілі та інші ознаки, які утворюють природоохоронне законодавство і поле правовідносин.

Від природоохоронних (регулювання навантаження на середовище, викиди, відходи тощо) відрізняються правові акти й норми, що пов'язані з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів. Такі правові акти і норми об'єднані в систему *ресурсного законодавства*.

Предметом екологічного права як галузі юридичної науки є дослідження екологічних проблем, норм, інститутів та екологічних правовідносин. *Об'єктами екологічного права* є навколишнє природне середовище та його елементи: земля, надра, води, ліси, атмосферне повітря, тваринний світ, природні комплекси та ін. *Суб'єкти* – юридичні та фізичні особи. Юридичною основою для екологічного права є екологічне законодавство.

Екологічне законодавство складається із загальнодержавних та галузевих актів, що регулюють споріднені суспільні відносини в екологічній сфері, а саме:

- земельне право;
- надрове право (акти про надра);
- водне законодавство;
- лісове законодавство;
- законодавство про тваринний і рослинний світ;
- атмосфероохоронне законодавство;
- законодавство про природно-заповідний фонд;
- екологічну експертизу;
- охорону навколишнього середовища.

Екологічне право також ґрунтується на принципах, що поділяються на загальноправові та спеціальні. Серед загальноправових розрізняють принципи народовладдя, гуманізму, соціальної справедливості, законності тощо. До спеціальних принципів належать такі:

- пріоритет екологічної безпеки, дотримання стандартів, нормативів і лімітів;
- гарантія екологічно безпечного середовища;
- запобіжний характер природоохоронних заходів;
- екологізація виробництва, впровадження новітніх технологій;
- збереження біорізноманіття і цілісності природних об'єктів;
- обов'язковість екологічної експертизи;

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

конституційне регулювання екологічних правовідносин

регулювання правовідносин еколого-правовими нормами різних галузей законодавства

регулювання правовідносин нормами забезпечувальних галузей законодавства

еколого-правове регулювання

міжнародно-правове регулювання

Закріплює найбільш важливі принципи та форми використання природних ресурсів на різних юридичних титулах, декларує низку екологічних прав громадян, вимоги щодо охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки в процесі реалізації функцій різних державно-правових структур розподілу влади

Основою є Закон "Про охорону навколишнього природного середовища". Закріплено пакет екологічних прав громадян, які реалізуються на міжгалузевому рівні (право на екологічну безпеку, на одержання інформації на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів тощо). Забезпечення передбачається іншими актами

Використовується при здійсненні широкого кола діяльності законотворчої, виконавчо-розпорядчої, науково-технічної, підприємницької, зовнішньоекономічної. Спрямовано на впровадження системи еколого-правових вимог у процесі їх здійснення. Це дозволяє збалансувати правову систему у площині екологізації її галузей та окремих правових інститутів

Здійснюється за допомогою ратифікованих міжнародних конвенцій на рівні ООН, ЄЕС, дво- та багатосторонніх угод і наданням пріоритету міжнародним еколого-правовим нормам у процесі реалізації, сприянням гармонізації екологічного законодавства із принципами та прогресивними положеннями права світового співтовариства

Визначають підстави та особливості притягнення винних осіб до дисциплінарної, адміністративної, майнової та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення залежно від вини, екологічного ризику, ступеня суспільної та екологічної небезпеки діяння фізичних та юридичних осіб

Рис. 8. Структура екологічного законодавства України

- науково обґрунтований рівень антропогенного впливу на довкілля;
- безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів;
- стягнення плати за забруднення, погіршення якості ресурсів, компенсація шкоди і еколого-економічних збитків;
- поєднання стимулювання і відповідальності щодо охорони довкілля;
- міждержавне і міжнародне співробітництво.

За останні роки систему національного екологічного законодавства було удосконалено. Вона включає такі основні блоки законодавчого та підзаконного регулювання (рис. 8).

Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України

Крім зазначеного вище поділу, джерела екологічного законодавства залежно від їх змісту можна класифікувати за іншими ознаками: за юридичною силою – на законодавчі та підзаконні; за суб'єктами, які їх приймають, – на акти народного законодавства (референдуми), акти органів законодавчої влади (Верховної Ради України), акти глави держави (укази і розпорядження Президента), Кабінету Міністрів України (постанови і розпорядження), акти міністерств і відомств (відомчі акти, інструкції, накази, роз'яснення тощо), акти органів місцевої виконавчої влади і самоврядування.

Широке коло питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів закріплено в Конституції України, а також у спеціальному розділі «Екологічна безпека» *Декларації про державний суверенітет України*. Нині питання екологічної безпеки та охорони довкілля також постають на конституційному рівні. Зокрема, *Конституцією України* передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу (ст. 13). Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. Конституція України передбачає і відповідні обов'язки суб'єктів, їх гарантії. Так, у ст. 16 встановлено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і

підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської аварії – катастрофи планетарного масштабу – та збереження генофонду українського народу. Обов'язок кожної людини – не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані збитки. Конституцією передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної економічної зони, континентального шельфу, правовий режим надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації визначаються виключно законами України (ст. 92). Зазначені положення Конституції України становлять конституційні основи екологічної безпеки й охорони довкілля, які детальніше регулюються чинним законодавством України.

Одним із основних джерел екологічного законодавства є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. У ній передбачено повновладдя народу України, який має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, до якого належать земля, її надра, водні та інші ресурси. У розділі 7 Декларації визначено вимоги щодо екологічної безпеки громадян, використання природних ресурсів, створення національної комісії радіаційного захисту населення України, збереження генофонду народу, його молодого покоління.

Серед інших найважливіших джерел екологічного законодавства можна назвати *Основні напрями державної політики України в галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки,* прийняті Верховною Радою України 5 березня 1998 р. Вони складаються з восьми розділів.

У першому розділі **характеризується стан довкілля, стан охорони і використання окремих природних ресурсів у галузях народного господарства, визначаються економічний механізм природокористування, регіональна екологічна політика.**

У другому і третьому **розділах визначені основні пріоритети охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів, стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого та природо-ресурсного потенціалу.**

Заходи щодо збалансованого використання та відновлення природних ресурсів передбачено *в четвертому* розділі.

У п'ятому та шостому **розділах визначаються етапи та механізми реалізації програми дій в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, серед яких чільне місце посідає вдосконалення системи екологічного законодавства.**

Напрямки розвитку екологічної експертизи і принципи міжнародного співробітництва визначаються *у сьомому і восьмому* розділах. Щодо екологічної експертизи, передбачається подальше удосконалення законодавчого, методичного, організаційного забезпечення та підтримка спеціалізованих організацій, а також підвищення наукової обґрунтованості, комплексності та об'єктивності висновків державної екологічної експертизи. Відзначається, що в найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України.

Науково-методологічною основою екологічного права є філософське вчення про взаємовідносини людини і суспільства з навколишнім природним середовищем. *Соціально-економічною основою* екологічного права виступає власність на природні ресурси у всіх її формах і видах. *Політичною основою* екологічного права є національна та державна політика в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Відповідальність за порушення природоохоронного законодавства

За здійснення правопорушень в екологічній сфері громадяни та юридичні особи несуть відповідальність (інколи її називають еколого-правовою відповідальністю). Така відповідальність є комплексним інститутом екологічного права. Підставою для застосування юридичної відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність), а для кримінальних екологічних злочинів – суспільно небезпечне діяння, яке посягає на встановлений екологічний правопорядок і за вчинення якого законодавством передбачено юридичну відповідальність.

Сутність екологічного правопорушення визначається його складом – суб'єктом (громадяни, особи без громадянства, іноземці, посадові та юридичні особи, у тому числі й зарубіжні), об'єктом (природне середовище і природоохоронна діяльність, окремі ресурсні складові і природоресурсні правовідносини, екологобезпечні норми і відносини), суб'єктивна сторона (вина правопорушника, яка може бути як навмисною, так і необережною), об'єктивна сторона (протиправність діяння, настання шкоди чи загроза її настання, причинні взаємозв'язки між ними).

За скоєні екологічні правопорушення настають такі види відповідальності:

1) *кримінальна* – відповідальність за екологічні злочини, яка передбачена Кримінальним кодексом України (близько 20 статей, у тому числі самовільне заняття земельної ділянки, незаконні промисли, браконьєрство, жорстоке поводження з тваринами, знищення природних об'єктів...);
2) *адміністративна* – заходи адміністративного впливу за протиправні і винні діяння (передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законодавчими актами, у тому числі правопорушення стосовно права власності на природні ресурси, земельні правопорушення – псування, забруднення, несвоєчасне повернення, надрові, водні, атмосферні, фауністичні, лісові, екологобезпечні правопорушення, порушення природно-заповідних та інших природоохоронних норм і правил). До цих заходів належать штрафи, вилучення об'єктів правопорушення, позбавлення права займатися спеціальною діяльністю, обмеження або припинення діяльності;
3) *дисциплінарна* – застосовується до осіб, які порушують екологічні вимоги під час виконання своїх посадових обов'язків;
4) *матеріальна (майнова або цивільно-правова)* – передбачає виконання фізичними та юридичними особами обов'язку щодо компенсації заподіяної шкоди.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте систему екологічного права та законодавства України.
2. Превентивні, оперативні і кореляційні важелі впливу щодо порушників екологічного законодавства.
3. Стимулюючі, регулятивні та примусові важелі впливу щодо порушників екологічного законодавства.
4. Норми екологічного права та норми процесуального характеру. Дайте визначення й охарактеризуйте основні з них.
5. Що таке природоресурсне законодавство?
6. Екологічне законодавство. Предмет, об'єкти екологічного права.
7. Основні принципи, на яких ґрунтується екологічне право.
8. Дайте характеристику основних природоохоронних законодавчих актів. Що таке кодифікація законодавства?
9. Основні положення Конституції України про регулювання відносин у суспільстві щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів.

10. **Що є основою створення системи екологічного законодавства? Поясніть співвідношення між окремими актами (всенародні, загальнодержавні, акти відомств, місцевих органів самоврядування).**
11. **Основні напрями державної політики України в галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.**

Теми для дискусій

- **Мета природоохоронної діяльності і занепокоєння суспільства сповно соціально-економічного забезпечення найбідніших верств населення знаходяться у протиріччі. Тягар будь-яких спроб поліпшити стан навколишнього природного середовища обов'язково непропорційно лягає на найбідніші верстви населення (*обсудіть цю тезу на семінарських заняттях*).**
- **Природоресурсне законодавство України та шляхи його удосконалення.**
- **Взаємозв'язок економіки, екології соціальної сфери та політики.**

Тема 14

Концептуальні засади природокористування

- **Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище**
- **Процес зростання**
- **Збільшення виробничих потужностей**
- **Технічний прогрес**
- **Потенційні чинники, що гальмують процес зростання**

Коли б можна було обрати час народження, то якому періоду слід віддати перевагу? Під час революційних змін, коли старий світ протистоїть новому і їх можна порівнювати? Коли людство спрямовує свої зусилля на пошук спасіння і кращі сподівання в майбутньому? Коли на зміну прекрасному історичному минулому приходить багатство і нові можливості наступної ери? Нинішній час саме і є таким випадком, що поєднує в собі все перелічене, але чи знаємо ми, що робити з усім цим?

Ральф Валдо Емерсон (1873)

Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище

У попередніх темах проаналізовані особливості навколишнього середовища – природні ресурси та шляхи розв'язання проблем і прийняття рішень. Ми дійшли висновку, що взагалі розв'язання екологічних проблем можливе і наші політичні та економічні інститути, хоча й не без труднощів, але знаходять правильні рішення.

Далі слід розглянути питання щодо глобальної економічної системи і тих великомасштабних змін, сучасниками яких ми є. Можливо, однією з найважливіших проблем є ефективне подолання бідності, не завдаючи додаткової небезпеки деградації природного середовища для майбутніх поколінь.

Прояви бідності – суттєві причини виникнення проблем довкілля. Найвищій рівень забруднення атмосфери відзначається

не у високоіндустріальних містах розвинених країн, як це можна було очікувати, а, скоріше, у великих містах країн з низьким рівнем доходів. Знищення лісів виникає внаслідок переміщення безземельних селян у пошуках нових ділянок для обробітку. Ерозія є наслідком залучення в сільськогосподарський обіг ерозійно небезпечних земель найбіднішими верствами населення з метою виживання. Ефективне вирішення цих екологічних проблем, пов'язаних з діяльністю людини, вимагає підвищення життєвого рівня.

Традиційно це відбувалося шляхом економічного зростання[1]. Єдиною моделлю розвитку слаборозвинених країн є подальше економічне зростання, що супроводжується розвитком промислових країн. Наскільки така модель відповідає дійсності?

Існує два погляди щодо цього питання. Відповідно до «*beyong the limits*» (за межами зростання) вбачається, що постійне (експоненціальне) зростання на глобальному рівні відбувається до тих пір, доки не будуть досягнуті фізичні межі (вичерпані фізичні можливості). На той час глобальна економіка вичерпає основні ресурси і виникне криза подальшого розвитку. У цьому разі економічне зростання є джерелом проблем, які не можуть бути вирішеними. Тільки шляхом впровадження безпосереднього контролю за процесами зростання можливе здійснення екологічної політики. Жоден інший напрямок, у тому числі й охарактеризований у попередніх темах комплекс, що розглядається нами як «політика довкілля»[2], неспроможний реально запобігти екологічній кризі.

Однак Юліан Саймон (*Simon, Julian L.* – автор оптимістичної моделі глобального розвитку) припускає перспективу подальшого тривалого розвитку в напрямку поступового зменшення темпів зростання, що з часом мають наблизитися до нульової позначки. У такому випадку, не завдаючи значної шкоди, економічний розвиток забезпечить добробут майбутнім поколінням. Саймон вбачає, що економічне зростання призведе найбідніші

---

[1] Герман Далі розрізняє розвиток і зростання. Термін «розвиток» пропонується вживати, характеризуючи якісне поліпшення добробуту, а «зростання» – стосовно фізичного збільшення обсягів випуску товарів і послуг. Вони взаємопов'язані, але ні в якому разі не є синонімами. Теоретично можливе зростання без розвитку і розвиток без зростання, але історично ці дві категорії завжди поєднані.

[2] Термін, що вживається в даному випадку, має три виміри політики: *polity* – державні установи, управляння, заклади; *politics* – взаємозв'язки органів влади і громадськості, інтереси, суспільні процеси; *policy* – плани, програми, політичний зміст (*примітка авторів*).

країни «третього світу» до нескінченої бідності. Отже, який з поглядів на майбутнє є правильним?

Вивчаючи традиційні підходи щодо економічного зростання та напрямків подальшого розвитку, необхідно почати з розуміння того, що успіх моделі чи її невиправданість є наслідком подолання бідності. Ми починаємо з визначення, що таке економічне зростання і яким чином на нього впливає зростання дефіцитності природних ресурсів та витрат на охорону довкілля. Усвідомлення цих процесів дозволить охарактеризувати зміни темпів зростання, що відбуваються в економіці високорозвинених країн та спрогнозувати, на що слід очікувати в майбутньому.

Наступний крок – дослідження взаємозв'язків між економічним зростанням і розвитком. Чи збільшився добробут середнього громадянина в розвинених країнах завдяки зростанню? Можливо, має місце лише збільшення обсягів виробництва і споживання товарів. У такому разі, чи не слід розуміти під економічним зростанням приховане зростання гостроти наявних проблем, що свідчить про відповідне зниження життєвого рівня?

Доля середнього громадянина не завжди проливає світло на долю найбідніших верств населення. Погляньте на те, як найбідніші почувалися під час стрімкого економічного зростання? Чи відповідає дійсності метафора Джона Кеннеді, що «під час великих припливів усі кораблі знімаються з мілини» («*A rising tide lifts all ships*»)? Можливо, великі припливи залишають ще більше людей «на мілині»?

У той час, як історичний досвід промислових держав підтверджує наведену теорію, для країн «третього світу» вона не може бути очевидною. До якої міри економічне зростання забезпечує вирішення приголомшуючих проблем бідності, якими буквально «інфіковані» ці країни? Які перешкоди існують для підвищення рівня життя в країнах «третього світу» і для всього суспільства в цілому?

Процес зростання

Природа процесу. Яким чином відбувається економічне зростання? Воно відбувається головним чином у двох напрямках – шляхом збільшення витрат факторів виробництва, таких, як капітал, робоча сила, енергія тощо, або шляхом збільшення продуктивності цих ресурсів унаслідок технічного прогресу. У першому випадку враховується стан виробничого потенціалу

(екстенсивне зростання), в другому – стан технології виробництва (інтенсифікація виробництва). Перше з названих джерел зростання з метою збільшення обсягів продукції спирається на виробничий потенціал, у той час як друге – на удосконалення самого процесу виробництва.

Збільшення виробничих потужностей

Темпи зростання, яке відбувається шляхом екстенсивного збільшення виробничих потужностей, забезпечуються головним чином завдяки двом економічним концепціям, які одержали назву «ефект масового виробництва», так званий позитивний ефект масштабу виробництва (*economies of scale*), і закону спадної віддачі (*law of diminishing returns*).

Ефект масштабу стосується зростання масштабів виробництва (за рахунок чого у довгостроковому періоді фірма скорочує середні витрати на виробництво), залучення додаткових факторів виробництва відбувається в рівних пропорціях.

Закон спадної віддачі характеризує ситуацію, за якої до постійного ресурсу у виробництві додаються послідовно певні обсяги змінного ресурсу (при цьому граничний продукт змінного ресурсу скорочується). Цей закон встановлює взаємозв'язки між обсягами виробництва (*input*) і випуском продукції (*output*).

Можна пояснити ці визначення, використовуючи так звану виробничу функцію. *Виробнича функція* є математичним виразом відношення між обсягами залучених до процесу виробництва ресурсів (факторів виробництва) на вході і випуском продукції на виході. Тобто за допомогою виробничої функції визначається такий максимальний обсяг випуску продукції, який фірма може здійснити при конкретних обсягах витрат ресурсів – факторів виробництва. У загальному вигляді виробнича функція може бути записана так:

$$Y = f(K, L, E, M), \qquad (14.1)$$

де Y – обсяги випуску продукції (*yield, output*); K – капітал (*capital*); L – праця (*labor*); E – енергія (*energy*); M – матеріальні ресурси (*materials*) або будь-які інші ресурси, що використовуються у виробництві.

Наведене рівняння фіксує той факт, що обсяги виробництва (*output*) пов'язані функцією f з ресурсами, які використовують-

ся (*input*). Для того щоб більше дізнатись про особливості інтенсивного зростання, необхідно більше зрозуміти виробничу функцію *f* (функціональну залежність).

Припустимо, що використання факторів буде збільшене у λ разів, за рахунок чого спостерігатиметься збільшення виробництва на іншу сталу величину θ. Таким чином:

$$\theta Y = f(\lambda K, \lambda L, \lambda E, \lambda M). \qquad (14.2)$$

Якщо $\lambda = \theta$, то вважається, що функція *f* свідчить про постійний масштаб віддачі. Якщо $\lambda < \theta$, то це свідчить про зростання масштабу віддачі (тобто зміна кількості використаних факторів у λ разів призводить до зміни обсягів виробництва більше, ніж у λ разів).

Закон спадної віддачі пояснює, що відбувається, коли залучення деяких, але не всіх факторів виробництва збільшується. Припустимо, що всі фактори виробництва, крім капіталу, фіксовані. А використання капіталу рівномірно зростає у часі. Відповідно до цього закону кожне наступне збільшення використання одиниці капіталу буде врешті-решт супроводжуватися зменшенням кількості додаткової продукції, яка припадає на цю одиницю капіталу (граничний продукт).

Технічний прогрес

Як джерело технічного зростання, технічний прогрес спрямований на більш ефективне та раціональне використання ресурсів виробництва. Разом із технічним прогресом економічне зростання може відбуватися навіть без збільшення обсягів використання факторів виробництва, лише внаслідок більш раціонального використання тих, що вже залучені товаровиробниками. Наприклад, новітні технології дозволяють економити енергію (енергозберігаючі технології) або зменшити використання сировини для виробництва продукції (ресурсозберігаючі технології).

Макроекономічна модель, яка розкриває функціональну залежність обсягів виробництва від використовуваних виробничих факторів має назву *виробничої функції Кобба – Дугласа*. Розроблена в 1928 р., ця найпростіша модель розглядала залежність обсягів виробництва лише від кількості використаного капіталу і праці. Статистичною базою для розрахунків були використані динаміка фізичних обсягів продукції, розмір основного капіталу кількість відпрацьованих людино-годин робочого часу

впродовж 1899–1922 років. Вченими було отримано таке рівняння:

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta},$$

де Y – обсяг виробництва, K – капітал, L – праця, A – коефіцієнт масштабності, α і β – коефіцієнти еластичності обсягів виробництва на 1% приросту відповідних факторів.

За умови, що $\alpha + \beta = 1$, функція набувала такого значення:

$$Y = 1{,}01K^{1/4}L^{3/4}.$$

З цього випливає, що зростання витрат праці на 1% розширює масштаби виробництва у три рази більше, ніж зростання витрат капіталу на 1%.

Насправді ж джерелами національного доходу є не тільки праця і капітал, але й земля, енергія, матеріальні ресурси, науковий прогрес, підприємницькі здібності. Таким чином, виробничу функцію Кобба – Дугласа можна представити у вигляді:

$$Y_t = Ae^{rt}K_t^{\alpha_1}L_t^{\alpha_2}E_t^{\alpha_3}M_t^{\alpha_4},$$

де K, L, E, M – відповідно капітал, праця, енергія, матеріальні ресурси, A, a_1, a_2, a_3, a_4, r – константи, t – враховує фактор часу і відповідні зміни за рік.

Це рівняння можна трансформувати таким чином:

$$\frac{\dot{Y}}{Y} = r + \alpha_1\frac{\dot{K}}{K} + \alpha_2\frac{\dot{L}}{L} + \alpha_3\frac{\dot{E}}{E} + \alpha_4\frac{\dot{M}}{M}.$$

Отже, темпи зростання виробництва і, відповідно, сукупного випуску є сумою вагових відношень зростання витрат усіх факторів, плюс r, коефіцієнт, який можна визначити як вплив науково-технічного прогресу.

Потенційні чинники, що гальмують процес зростання

Історично так склалося, що і збільшення обсягів використання факторів виробництва, і технічний прогрес мали однаково велике значення для економічного зростання. Однак це не означає, що вони автоматично забезпечуватимуть зростання і в майбут-

ньому. Тому є багато застережень, виходячи з екстраполяції історичного досвіду на майбутнє.

Зменшення кількості ресурсів. З часом потоки факторів виробництва не залишаються стабільними. Приріст населення значно знизився у багатьох країнах, що позначається на зменшенні робочої сили, а можливо, і призведе до зупинки приросту цього фактору виробництва (для країн з перехідною економікою ми спостерігаємо навіть аномальні тенденції). Зростання в результаті залучення праці зменшується і буде зменшуватися в подальшому.

Вартість матеріальної сировини і енергії, здається, суттєво зростає і в наш час. Товаровиробники відповідають на це скороченням використання цих ресурсів, що зменшує їх вклад у процес зростання.

Капітал відігравав і відіграє головну роль у процесі виробництва. Можна передбачити, що і в майбутньому його роль також буде значною. Робітники завдяки залученню додаткового капіталу отримують більш продуктивніше обладнання, що, у свою чергу, збільшує продуктивність праці.

Капітал зруйнував бар'єри щодо обмеження людських можливостей, відкривши перспективи для економічного зростання. З появою бульдозера людина більше не обмежена тільки своїми фізичними можливостями як землекоп. Розміри ринку, що були обмежені можливостями доставки товарів з використанням ручних колясок або коней, стали безмежними завдяки залізницям і мережам транспортного сполучення. Обмеження можливостей корпоративного управління, що обумовлювались значними обсягами інформації, кількістю і якістю відповідних розрахунків, оскільки використовувались паперові носії, значна кількість різного роду паперових записів, із появою комп'ютера зруйновані. Комп'ютерні технології відкрили постійний доступ до будь-якої інформації та ще й можливості надавати її у найбільш зручному форматі.

Хоча капітал – поновлюваний актив, деякі непрямі обмеження також можуть зменшити його роль у майбутньому, а саме:

- капітал не може бути абсолютним замінником для інших факторів;
- капітал забезпечується інвестиціями, збільшення яких також обмежене в часі;
- зростання капіталу повинно стимулюватися.

Розглянемо кожне з цих обмежень. Здатність капіталу підтримувати сталі темпи зростання полягає у його властивості до

заміщення тих факторів, залучення яких у процес виробництва є обмеженим. Аналізуючи обмеженість природних ресурсів, ми звертали увагу на те, що існує еластичність попиту як для факторів (ресурсів) – замінників, так і на товарному ринку. При цьому якщо коефіцієнт еластичності дорівнює 1 або більше, зростання не припиняється.

Розглянемо перший варіант заміни – між капіталом і працею. Оскільки приріст населення зменшується, зменшується і забезпеченість трудовими ресурсами (робоча сила). Темпи економічного зростання завжди перевищували темпи зростання пропозиції праці, що пояснюється властивістю капіталу заміщувати якусь частку праці. Більшість дослідників доходять висновку, що завдяки цьому скорочення пропозиції робочої сили само по собі не є обмеженням для виробництва.

Виникають певні труднощі щодо можливостей капіталу бути замінником інших факторів виробництва. Наприклад, не існує єдиної думки стосовно коефіцієнта еластичності ($0 < E_s \leq 1$; $E_s > 1$) для капіталу – замінника природних ресурсів. Для різних галузей економіки коефіцієнт виявляється різним.

Заміна енергії капіталом навіть більш проблематична. Досліджений взаємозв'язок «енергія – капітал» свідчить, що вони є швидше компліментарними (доповнюють один одного), ніж субститутами (замінниками). Разом вони є замінниками для праці і природних ресурсів і не заміщують один одного.

Виникає одне цікаве питання: чи будуть в майбутньому енергія і капітал компліментарними? Це особливо важливо з погляду взаємозв'язків між використанням енергоресурсів (нафти, газу, вугілля) і глобальним потеплінням клімату. Якщо відповідь позитивна, то це означає, що скорочення подальшого використання енергоресурсів супроводжуватиметься і зменшенням частки капіталу (!).

І все ж таки деяке заміщення енергії капіталом можливе. Вже зараз відомі енергозберігаючі технології та обладнання (кондиціонери і системи опалення), що управляються комп'ютерами. Вкладаються додаткові інвестиції й у сферу нетрадиційної енергетики, що дозволяє заощадити енергоресурси і використати їх на інші потреби.

Для такої галузі, як транспорт, заміна енергії капіталом менш очевидна, але це не означає, що такої можливості взагалі не існує. Для багатьох великих міст велосипедний транспорт має переваги перед авто. Певною мірою сучасні засоби зв'язку, комп'ютерні технології також є замінником для транспорту. Все

більше людей зараз мають таку можливість – працювати взагалі не виходячи з дому. Навіть, якщо наш історичний досвід свідчить, що існують обмеження для заміни, то це не означає, що ми можемо переносити минулий досвід на майбутнє. Але поки що рано говорити про те, що в майбутньому еластичність по заміні енергії капіталом буде однозначно більше 1,0. Щоправда, еластичність енергії відносно праці є досить високою, це не дуже обнадійливо, особливо коли йдеться про скорочення пропозиції праці. Скоріше, можливе уповільнення економічного зростання внаслідок збільшення вартості енергії.

Ще одне джерело можливого уповільнення економічного зростання стосується майбутньої продуктивності капіталу. Одночасно зі збільшенням забруднення довкілля зростають і обсяги ресурсів, залучених для боротьби з цим явищем. Як вже було зазначено, значна частка виробничих потужностей і устаткування використовується для природоохоронної діяльності. На відміну від інших інвестицій, ці інвестиції не можуть бути спрямовані на виробництво товарів, вони служать виробництву особливого товару – «чисте довкілля». Оскільки оцінка такого «чистого» навколишнього середовища звичайно не реєструється економічними показниками, як виробництво додаткової продукції, то традиційно визначений обсяг виробництва зростає меншими темпами, бо збільшується частка факторів виробництва, які використовуються не на підвищення продуктивності, а на природоохоронні заходи.

Обмеження технічного прогресу. Чи може технічний прогрес бути недостатнім? Як показує аналіз виробничої функції Кобба – Дугласа, коли технічний прогрес компенсує зменшення обсягів залучення виробничих факторів у виробництво, відбуватиметься технічне (технологічне) зростання (таке якісне зростання ми називали розвитком, отже, в даному разі йдеться про науково-технічний розвиток виробництва). Чи дійсно так і відбувається?

Деякі дослідники вважають, що роль технічного прогресу як стимулу економічного зростання може бути обмеженою. В одних випадках ці обмеження сприймаються як адміністративні і свідчать про проблему вибору, в інших – вони сприймаються як беззаперечні і безальтернативні.

Новітні регулятивні принципи екологічної політики є прикладом адміністрування щодо обмежень технічного прогресу. Скорочуючи можливості впровадження новітніх досягнень техніки і технології, екологічна політика є тим чинником, який

стимулює подальший розвиток технічного прогресу. Інший бар'єр – скорочення ресурсів, що використовуються для фундаментальних досліджень, особливо у громадському секторі. Оскільки фундаментальні дослідження є першоосновою технічного прогресу, ця перешкода також може бути причиною, яка гальмуватиме технологічний розвиток і подальший прогрес.

У 70-ті роки минулого століття спостерігалось уповільнення економічного зростання США. Середні темпи зростання виробництва порівняно з продуктивністю праці і технологічним прогресом знизились з 5,411 до 1,030; продуктивність праці – з 3,152 до 1,745, темпи технічного прогресу – з 1,495 до 0,340.

Проаналізуємо, що виявилося причиною таких розбіжностей.

Екологічна політика. Ми вже відзначали, що природоохоронна діяльність значно збільшує витрати виробництва. Це має вплив на темпи інфляції (шляхом підвищення ціни виробництва), безробіття та економічне зростання. Цікавим є питання, наскільки суттєвий цей вплив і що можна очікувати в майбутньому.

Взагалі вплив традиційної екологічної політики на темпи інфляції (розраховані за індексом споживчих цін) незначний. Екологічні витрати складають невеликий відсоток відносно витрат на виробництво. Значно важливішим є вплив екологічної політики на зайнятість і рівень безробіття. У попередньому аналізі ми розглядали взаємозв'язок між зайнятістю і використанням інших факторів виробництва. Екологічна політика спрямована на виробництво екологічних товарів та природоохоронного устаткування. Продаж цих товарів і зайнятість у цій сфері діяльності збільшують вплив екологічної політики. Проте чи достатньо значними є обсяги виробництва, щоб екологічна політика і природоохоронна діяльність мали реальний вплив на ефект зайнятості?

Звичайно, додаткові законодавчі заходи щодо посилення екологічних вимог викликають зростання альтернативних витрат виробництва. Це має відповідний вплив на інфляцію, зайнятість і економічне зростання.

Наявність додаткових джерел забруднення навколишнього природного середовища зменшує привабливість робочих місць, вносить зміни в структуру зайнятості. Такі зміни впливають на виробників екологічних товарів і послуг та призводять до подальших зрушень у структурі зайнятості. Зростання виробництва екологічної продукції стає прямим наслідком екологічного регулювання. Так, наприкладу збільшення державних витрат природоохоронного призначення в розвинених країнах на 1 млн. дол.

створюється 60000–70000 додаткових робочих місць, у той час як просто збільшення валового національного продукту на 1 млн. дол. супроводжується збільшенням кількості робочих місць на 50000. Зміни структури зайнятості при цьому сприятливіші для більш кваліфікованих спеціалістів. У деяких країнах посилення екологічних вимог було використано як антидепресивний інструмент і сприяло переходу економіки до зростання.

Проте такий вплив екологічної політики не можна розглядати як єдиний з можливих наслідків стосовно зміни структури зайнятості. Зменшення робочих місць, наприклад, унаслідок закриття екологічно небезпечних виробництв може призводити до зростання соціальної напруги і виникнення локальних проблем у структурі зайнятості. А створені нові робочі місця за схемою, яка була розглянута нами, можуть не відповідати кваліфікаційним вимогам до працівників, які втратили робочі місця, і не обов'язково збігатимуться територіально. Скажімо, робочі місця втратять працівники в районному центрі, а додаткові спеціалісти в галузі екологічного контролю потрібні будуть лише в обласному центрі.

Питання для самоконтролю

1. Чому прояви бідності є потенціальною небезпекою деградації навколишнього природного середовища?
2. Як ви можете пояснити теорію «нульового росту» щодо екологічних обмежень економічного розвитку.
3. Яким чином впливає обмеженість природних ресурсів на виробничу функцію Кобба – Дугласа?
4. Поясніть вплив екологічної політики на динаміку основних макроекономічних показників на прикладі інфляції і безробіття?

Теми для дискусій

- Посилення екологічної політики справляє певний вплив на економіку. Розгляньте можливі зміни посилення екологічних вимог на використання енергетичних ресурсів.
- Як, на вашу думку, пов'язані проблеми підвищення добробуту з проблемами довкілля? Обговоріть це питання на семінарських заняттях.

Тема 15

Міжнародний досвід і співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища

- **Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах**
- **Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля**
- **Міжнародне співробітництво**

Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах

В усіх високорозвинених країнах світу визнана необхідність теоретичного обґрунтування і здійснення практичних кроків у формуванні екологічної політики, яка передбачала б турботу про збереження природи, якість навколишнього природного середовища, раціональне використання існуючих і потенційних природних ресурсів, підтримку екологічної рівноваги в природі та забезпечення врешті-решт умов існування самої людини. У наш час в багатьох країнах світу розроблені і діють національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Вони носять принципово новий характер порівняно з минулою політикою охорони природи, яка мала обмежену сферу дії і виходила з концепції ліквідації наслідків порушень природної сфери, ігноруючи причини і джерела цих порушень (що фактично відбувається у нашій країні і до цього часу).

Прикладом практичного здійснення таких програм є програма збереження болотних угідь, прийнята канадським урядом у 1991 році. Основними завданнями цієї програми є створення умов природоексплуатації, використання природних ресурсів, територій, земель таким чином, щоб це не призводило до виникнення збитків та погіршення стану боліт; поновлення і відтворення водно-болотних угідь там, де продовжується їх деградація

або існування цих територій знаходиться на критичному рівні. Головними критеріями, що визначають напрямки діяльності у короткостроковому періоді, є попередження подальшого знищення цих природних угідь і запобігання шкоди природним ресурсам, у довгостроковому періоді – збільшення кількості і якості ресурсів боліт (рибних ресурсів, надання послуг, рекреація, тваринний і рослинний світ) з тим, щоб обсяги еколого-економічних збитків було зменшено, а прибутки – збільшено.

Аналогічні програми було розроблено і в інших країнах: Сполучених Штатах Америки – The US Wetlands Action Plan (US Fish & Wildlife Service, 1990), The US Environment Protection Agency and Army Corps of Engineers (Lynch-Stewart, 1992); Нідерландах – Danish «no loss» wetlands policy (Moller, 1995); Європейське співтовариство – European Union principles for the implementing a no net loss policy (Commission of the European Communities, 1995).

Нова за своїм змістом політика збереження природного середовища втілюється у формі національних програм, в яких передбачена взаємодія органів державного управління, приватного сектору, науки, фінансових установ. В усіх країнах прийняті кодекси законів про охорону природи і її окремих компонентів, де закріплено функції держави по регулюванню природоохоронної діяльності, а також визначені права і обов'язки природокористувачів. Низку законодавчої піраміди завжди вінчає єдиний генеральний (основний) закон про охорону природи, який визначає загальні основи і мету політики і покликаний забезпечувати концептуальну однорідність і цілісність законодавчої політики в сфері природокористування. У деяких країнах це два загальних закони:

1) про порушення природної сфери (забруднення, руйнування ландшафтів і т.п.);
2) про охорону рослинного і тваринного світу.

Такими законами в США є закон «Про національну політику в сфері навколишнього середовища» (1970), в Японії – основний закон по боротьбі з забрудненням навколишнього природного середовища (1967), у Швеції – закон «Про охорону навколишнього середовища» (1969). За основним законом йдуть законодавчі акти, які регулюють окремі аспекти природокористування для окремих регіонів і зон, для відповідних галузей економіки, для окремих компонентів навколишнього середовища (повітря, водні ресурси), порушення середовища (шумовий фон, теплове і

радіаційне забруднення), носії порушень середовища (нафтопродукти, отрутохімікати).

У зарубіжних країнах, крім спеціально уповноважених органів державного управління, включаючи і галузеві, які несуть відповідальність за стан середовища, створені центральні органи державного управління з високими повноваженнями, що відповідають за загальне керівництво в національних масштабах політикою в галузі навколишнього природного середовища, за координацію дій інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб, установ і відомств, за участь у міжнародних програмах співробітництва. Такими органами є: у США – федеральне агентство з охорони навколишнього природного середовища, в Японії – управління з охорони навколишнього середовища, у Франції – міністерство з якості життя. Крім того, у деяких країнах при урядах створені консультативні органи: в США – Рада по якості навколишнього середовища, в Англії – Постійна королівська комісія по боротьбі з забрудненням навколишнього середовища.

В основу політики охорони навколишнього середовища і фінансування природоохоронних заходів покладено принцип нормативного якісного стану довкілля, досягнення якого забезпечується або системою норм і стандартів на гранично допустимі рівні антропогенного навантаження, склад забруднень, викидів, скидів, або системою оподаткування підприємств, які допускають порушення установлених вимог природокористування. Обидва принципи можуть бути органічно поєднані. Регулювання охорони довкілля в зарубіжних країнах супроводжується та підкріплюється системою економічних важелів стимулювання і адміністративних санкцій.

Держави використовують різноманітні засоби стимулювання приватного капіталу, які заохочують його до виконання нових законодавчих норм. У країнах Європейської співдружності загалом налічується понад 200 таких механізмів. Серед них є й такі, як пряма дотація на будівництво та експлуатацію природоохоронного обладнання, будівництво міських і районних водоочисних споруд, які звільняють підприємства від надмірних витрат; пільгове цільове кредитування приватного сектору; система податкових пільг.

Паралельно із стимулюванням відпрацьовуються і важелі примусового характеру, які застосовуються до порушників екологічних норм і нормативів. У першу чергу – це заборона виробництва будь-яких хімічних речовин, що мають підвищену токсичність, вимоги щодо припинення викидів забруднюючих речо-

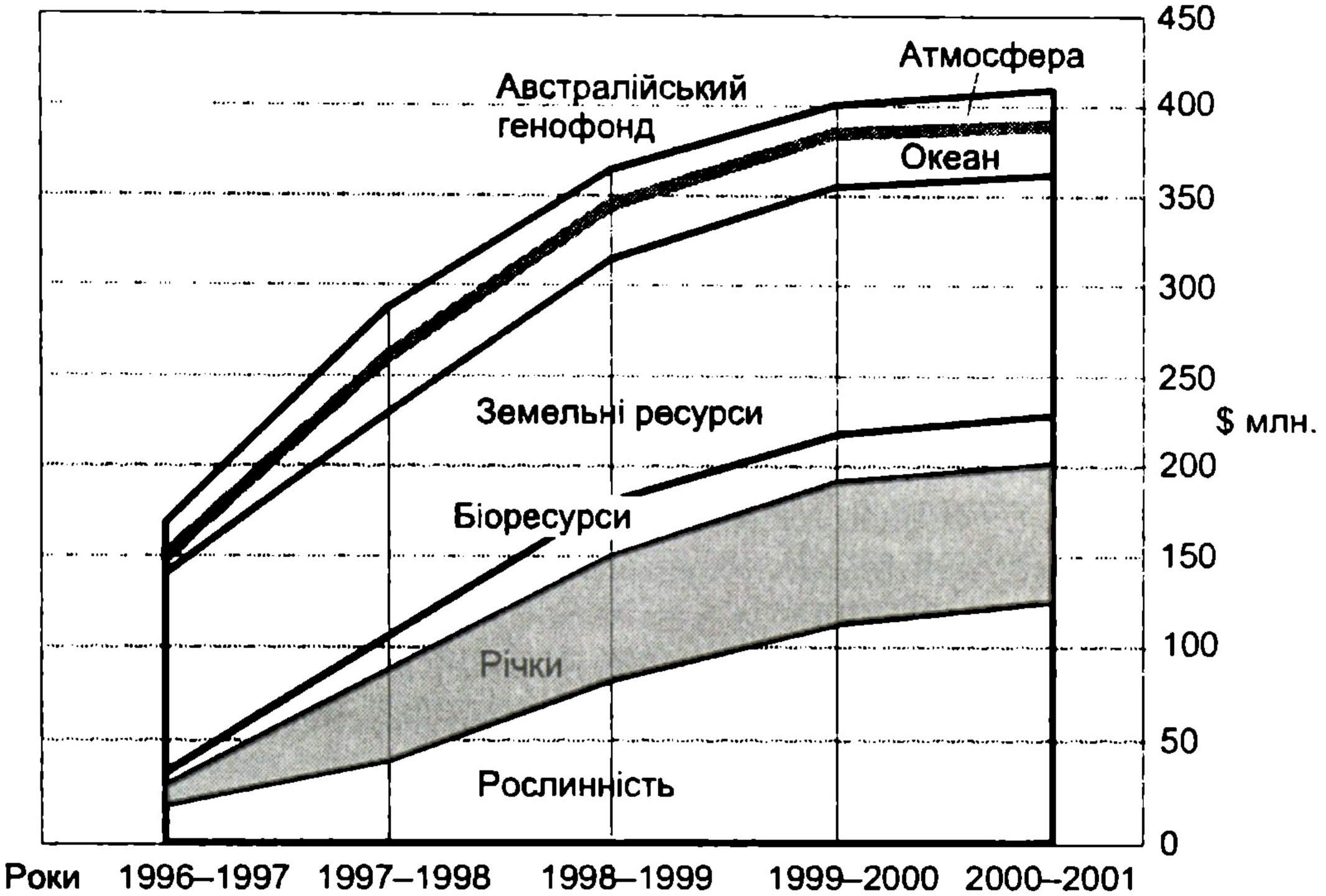

Рис. 9. **Динаміка витрат коштів бюджету Австралії на здійснення природоохоронних заходів**

вин у навколишнє природне середовище в містах і районах, де склалась критична ситуація щодо санітарно-гігієнічного стану. У деяких країнах для підприємств, які забруднюють середовище, встановлений прогресивний податок за понаднормативні викиди забруднюючих і інших шкідливих речовин. Ряд законодавчих систем передбачає штрафи на випадок недотримання встановлених екологічних норм, а в окремих випадках – тюремне ув'язнення порушників законодавства або заборону виробничої діяльності підприємств.

Усі розвинені держави беруть на себе основну частину витрат на фундаментальні наукові дослідження і підготовку кадрів для галузі охорони навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів, залишаючи за приватним бізнесом розробку та здійснення високорентабельних прикладних науково-технічних робіт. Обсяги щорічних державних асигнувань на дослідження в галузі екології і охорони природних ресурсів постійно збільшуються. Так, наприклад, витрати на здійснення природоохоронних програм в Австралії за період з 1996 р. зросли більше ніж удвічі. Загальну динаміку асигнувань наведено на рис. 9.

Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля

У розвинених країнах прийняті спеціальні програми створення і розвитку національних систем моніторингу. Створення служби моніторингу означає розміщення в усіх районах країни, де має місце концентрація джерел забруднення навколишнього природного середовища, мереж дозиметричних і дослідницьких станцій, лабораторій, пунктів, подібних гідрометеорологічним службам. Інформацію, що надходить, обробляють в спеціальних регіональних і національних центрах і доводять до відома всіх громадян.

Основні зусилля в Західній Європі і США зосереджують на скороченні обсягів емісії залишків продуктів в біосферу. Першочергове місце відводиться трьом головним напрямкам – боротьбі з забрудненням атмосфери, водних ресурсів і накопиченням твердих відходів. В країнах Західної Європи витрати на охорону водних ресурсів від шкідливого впливу залишкових продуктів виробництва і споживання складають більше половини всіх національних затрат на природоохоронні цілі. В США більше половини витрат направляється на зниження рівня забруднення атмосфери. Головна стаття витрат держави по програмі водних ресурсів – субсидії місцевим органам влади на будівництво водоочисних систем. Заходи по охороні середовища спрямовані на екологічне обмеження діяльності окремої особи, монополій з метою збереження екологічної рівноваги в природі, «нормування» використання природних ресурсів.

З метою створення монополіям найбільш сприятливих умов для виконання нових природоохоронних вимог їм надається з боку держави значна підтримка в найрізноманітніших формах. У багатьох індустріальних державах промисловим компаніям надаються пільги у вигляді прискореної амортизації очисного обладнання, низьких відсотків або безвідсоткових позик для здійснення природоохоронної діяльності. У ряді країн діє *система державних гарантій по кредитах*, які надаються на придбання «екотехніки» приватним фінансовим установам. Використовуються такі *методи економічного стимулювання підприємств*, як звільнення власників спеціального природоохоронного та контрольно-діагностичного обладнання від податків на майно і податків з прибутку.

Економічний механізм природокористування передбачає включення значної частки загальної вартості відновлення якості навколишнього середовища у витрати державних бюджетів і державних фінансово-кредитних установ, а також відкриває широкі

можливості для прибуткового відшкодування тієї частки загальної вартості, яка включається у витрати приватного капіталу.

У розвинених країнах характер і масштаби політики збереження навколишнього середовища обумовлені межами зіставлення інтересів навколишнього середовища з матеріальними інтересами системи господарювання. Екологічні вимоги, які виходять за межі цих рамок, не реалізуються зовсім, або реалізуються частково, що в кінцевому результаті справляє стимулюючий вплив на природоохоронну політику і підвищує її ефективність.

В Японії законодавство і управління охороною навколишнього природного середовища орієнтовані на розробку в першу чергу стандартів здоров'я, додаткових обмежень емісій для окремих галузей промисловості. Саме в Японії розроблені найжорстокіші у світі санітарно-гігієнічні стандарти якості води. Особливість екологічної політики Японії – широке використання системи компенсацій за шкоду від забруднення довкілля, які виплачуються потерпілим від промислових фірм – забруднювачів довкілля.

Екологічна політика Великобританії ґрунтується перш за все на якісних характеристиках об'єктів навколишнього середовища. Тут визнано за необхідне давати оцінку навколишнього середовища до початку проектування будь-якого будівництва, а в подальшому необхідно проводити періодичний контроль за станом навколишнього природного середовища. В екологічному плануванні і управлінні в Англії початковий варіант екологічної експертизи порівнюється з іншими варіантами оцінок, що дозволяє більш оптимально визначати параметри антропогенного впливу.

Екологічна політика Швеції орієнтована на розробку екологічно чистих виробничо-технологічних процесів і обладнання, які сприяють недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів і інших природних об'єктів.

Правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане з соціальним поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості і освіти населення, відображенням у чинному законодавстві об'єктивних потреб охорони середовища життя і діяльності людини.

В Індії створено національний комітет по плануванню і координації в галузі збереження навколишнього середовища, якому доручено розробляти для уряду рекомендації з правових, адміністративних і техніко-екологічних питань навколишнього середовища.

У Мексиці всіма програмами з поліпшення середовища керує координаційний комітет під головуванням міністра охорони здоров'я.

Національні координаційні комітети по збереженню навколишнього середовища існують в Бразилії, Кенії, Заїрі, Камеруні, Гані та інших країнах.

В Угорщині управління діяльністю з охорони природи розподілене між різними міністерствами і відомствами.

У Польщі питання використання і охорони середовища регламентуються Конституцією, законами й іншими законодавчими загальнодержавними актами. Дотримання законів і правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища.

Природне середовище – це необхідна умова життя людини і суспільного виробництва, яке є важливим середовищем існування людини і джерелом використовуваних ним ресурсів. Під впливом людини відбуваються величезні зміни природного середовища. Людина, розвиваючи виробництво, перетворює природу, пристосовує її до свої потреб, і, чим вищий рівень виробництва, тим досконаліша техніка і технологія, вище ступінь зміни одержуваного природного матеріалу і експлуатація природних сил. Але, на жаль, вплив людини на природу більшою мірою має односторонній негативний для природи характер. Людина, мало того що забирає дари природи, своєю діяльністю наносить велику шкоду їй.

Учені запевняють, що природа неспроможна самостійно забезпечувати нормальні умови для розвитку життя на Землі. Тому люди повинні не тільки використовувати природні ресурси, а й активніше допомагати природі відновлювати свої життєві сили. Відсутність ефективних заходів захисту навколишнього середовища і відтворення її умов і ресурсів належного компенсаційного впливу людини на природу, використання її як невичерпної скарбниці може призвести до ще більшого порушення гармонії між суспільством і природою.

Зростаючий вплив людської діяльності на довкілля зумовлює такі небажані зміни в природному середовищі, як забруднення повітряного басейну, океанів, виснаження природних ресурсів у всесвітньому масштабі. А порушення екологічної рівноваги завдає величезної шкоди геофону всього живого, зокрема й людині. Тому проблема гармонізації суспільства і природи, охорона навколишнього середовища набула глобального значення, виявилася в ефективних міжнародних механізмах, які забезпечували б збереження екологічної рівноваги.

Протягом кількох десятиліть окреслилась чітка тенденція вирішення багатьох питань екологічної безпеки на екологічному міжнародному рівні. Стимулюючим поштовхом до міжна-

родного співробітництва на рівні держав з питань екології та охорони природи стала Стокгольмська конференція 1972 року. Стокгольмська декларація закріпила фундаментальне право людей не тільки на адекватні умови життя в навколишньому середовищі, а й на свободу і рівність тієї якості, яка б забезпечувала їх добробут і гідність. Але само по собі міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища розпочалося ще наприкінці XIX століття, воно здійснювалось каналами громадських організацій – Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів, Всесвітнього фонду дикої природи та Наукового комітету з проблем навколишнього середовища. Об'єктивна необхідність міжнародних систем у галузі охорони природи на міжнародному рівні випливає з глобального характеру екологічної кризи та неможливості іншим шляхом забезпечувати охорону популяцій мігруючих тварин.

Ідеї Стокгольмської конференції отримали розвиток і в рішенні Віденської конференції захисту озонового шару (1985), Женевської конференції про трансграничне забруднення повітря (1979–1983 рр.), у Монреальському протоколі про обмеження використання хлорфторвуглеводів (1987). У 1982 році ООН прийняла «Всесвітню хартію природи», у якій вперше на міжнародному рівні була проголошена відповідальність людства за стан природи. Велику роль зіграли й Форум із міжнародного права в галузі охорони довкілля, проведений в Італії в 1990 р., і доповідь комісії Буртанда, і Московська декларація Глобального форуму з навколишнього середовища 1990 року в Ріо-де-Жанейро, в якому взяли участь 100 держав та представники від 50 держав, та ряд інших ініціатив. На цій конференції був прийнятий програмний документ «Порядок денний на XXI століття», що містить план міжнародних дій з навколишнього середовища на межі XX та XXI століття. Реалізується програма «Людство та глобальні зміни», метою якої є вивчення взаємозв'язку в системі «людина – середовище життя». У 1995 році Рада Європи оголосила про відкриття нового Європейського року охорони природи, головною метою якого є захист природи за межами території, що охороняються. Пріоритетними темами визначені такі: екологічно чисте сільськогосподарське виробництво, промислові райони і природна сфера, лісове й мисливське господарство, культурний і природний спадок, туризм і реакційні зони, міська сфери. Ця організація об'єднує більше 30 держав і діє в інтересах європейської єдності.

Конкретний план міжнародного співробітництва у сфері екології на довгостроковий період був обговорений на конференції

ООН по навколишньому середовищу, у 1992 р. на виконання цього плану витрачено 600 млрд. доларів. Президентами держав були підписані два основні документи – декларація по навколишньому середовищу і розвитку і угода по збереженню лісів. Надзвичайно важливий екологічний міжнародний документ конференції про збереження біологічної різноманітності не був підписаний, оскільки екологічні інтереси розвинених країн занадто різні. Президенти Російської Федерації і США зробили спільну заяву про свою готовність всебічно допомагати здійсненню двосторонньої ініціативи по збереженню унікальної екосистеми озера Байкал. В іншій спільній заяві президенти обох держав подали ідею створення російсько-американського парку в районі Берингового моря – одного з найбільш продуктивних морських басейнів, – частка якого складає майже 10% щорічного запасу риби в усьому світі.

Пройшла Конференція по збереженню анадромних видів в північній частині Тихого океану (лютий 1992 р.), Конференція з охорони довкілля і використання трансграничних водостоків (1992 р.), укладено Договір про охорону довкілля Росія – Німеччина (червень 1992 р.).

На міжнародному рівні розпочався процес формування нової цінності соціального, економічного та етичного характеру, що включає в себе екологічний імператив. Запропоновано оцінювати успіхи держав в цьому напрямку за допомогою системи індексів:

а) індекс гуманітарного розвитку, який включає в себе досягнуту в державі тривалість життя його громадян, рівень освіти, рівень опанування ресурсами;
б) індекс стійкого економічного добробуту Деллі – Нобба (1987) з поправками на екологічні витрати.

Усі різноманітні економічні методи регулювання природокористування, що застосовуються в розвинених країнах, можна згрупувати в чотири типи:

- екологічні податки, платежі і штрафи;
- маркетабельні дозволи;
- депозитні компенсації в компенсаційній системі;
- субсидії.

Найбільш широко у світі застосовуються екологічні податки, платежі та штрафи, оскільки вони безпосередньо встановлюють ціну за експлуатацію природних багатств та забруднення навколишнього середовища, а саме: викиди забруднюючих речовин у повітря, скиди у водойми та ґрунтове забруднення; податки за

шкідливу продукцію (різні види пального, тару, міндобрива, пестициди, миючі засоби тощо); штрафи за адміністративні порушення природоохоронного законодавства, що стягуються на постійній основі, коли не застосовуються виплати чи платежі, а також місцеві збори за утилізацію, очищення твердих відходів та стічних.

Таким чином, за винятком економічної оцінки окремих видів природних ресурсів і сукупності природно-ресурсного потенціалу, в економічно розвинених державах формувались досить ефективні і різноманітні механізми регулювання природокористування переважно економічними методами, які необхідно детальніше вивчити з тим, щоб застосовувати їх найбільш ефективно для економічного оздоровлення території України.

Особливу увагу привертають останнім часом наукові дослідження впливу діяльності людини на клімат, передбачення землетрусів і цунамі, роботи в галузі біологічних та генетичних наслідків забруднення навколишнього середовища.

Реалізацією цих проектів займаються різноманітні спеціалізовані міжнародні як урядові, так і громадські організації, у тому числі ЮНЕП, Всесвітня метеорологічна станція, ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Європейська екологічна комісія, ММО (Міжнародна морська організація), МАГАТЕ (Міжнародна організація по радіологічному захисту), Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів.

З громадських організацій велику роботу щодо охорони довкілля проводить Грінпіс (Зелений світ), яка діє в 30 країнах. В Україні почала працювати з 1990 року.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишніх природних угідь й надалі активно працює над врятуванням нашого спільного дому – планети Земля від екологічного лиха.

Українські вчені підтримують, розробляють методи щодо охорони навколишнього середовища. Існуючі організаційні механізми державного регулювання природокористування в Україні характеризуються багатовідомчістю дублювання функцій, нечіткістю відповідальності за окремими напрямками діяльності, неадекватністю об'єкту і суб'єкту управління і нагляду, поєднання регулюючих контрольних функцій і господарчого використання природних ресурсів, що в умовах переходу до ринку неприпустимо.

Перехід України до регульованої ринкової економіки потребує змін пріоритетів у здійсненні регулювання природокористування та екологічної функції держави взагалі. Поряд із посиленням адміністративного впливу у цій сфері, який раніше був

єдиним шляхом забезпечення систематичного оптимального природокористування, в умовах ринку першорядну роль відіграють економічні важелі.

Робота по формуванню нового економічного механізму природокористування є принциповою, оскільки практично не існує вітчизняних і зарубіжних аналогів наукових досліджень в галузі економіки природокористування. Цьому питанню не приділялося належної уваги, унаслідок чого відсутній науково обґрунтований аналіз різних методів економічного регулювання природокористування та прогноз можливих результатів їх впроваджень.

Зарубіжний досвід свідчить, що в перспективі розвиток ринкових відносин і конкуренції призведе до значного підвищення рівня виробництва, стимулювання енерго- і ресурсозбереження, структурної перебудови економіки України. Це дозволить суттєво скоротити природостійкість народного господарства і зменшити рівень забруднення довкілля. Однак у перехідний період, коли ринкові відносини ще не стали домінуючими, на озброєння слід взяти принципи розумних компромісів між необхідністю дотримання екологічних вимог і економічною мотивацією господарської діяльності. При цьому потрібно виходити з того, що природні ресурси є одним із основних факторів виробництва, більш того, одним із джерел національного багатства України, тому й ставлення до них має бути відповідним, бережливим і екологічно орієнтованим на всіх стадіях виробничого процесу. Відсутність економічної оцінки природних ресурсів і сукупності природо-ресурсного потенціалу країни не дозволяє достовірно оцінити економічну ефективність використання ресурсів навколишнього середовища відповідно до світових вимог аналізу витрат на виробництво продукції, відображеного у валовому національному продукті. Для цього, згідно з досвідом розвинених країн, слід забезпечити організацію ведення державних кадастрів природних ресурсів та проведення їх комплексної еколого-економічної оцінки.

Незважаючи на глибоку еколого-економічну кризу в українському суспільстві, впровадження економічних методів регулювання природокористування залишається одним із першочергових завдань, оскільки від його успішного вирішення значною мірою залежить економічна ефективність народного господарства, здатність економіки України до стабільного і тривалого саморозвитку, тому засоби державного регулювання природокористування спрямовані на досягнення гармонії, а на початковому етапі – прийнятого допустимого компромісу між соціально-еко-

номічним розвитком і необхідністю поліпшення екологічної ситуації та відновлення природно-господарської збалансованості на території України.

Для створення сприятливих умов добросусідської співпраці у лютому 1993 року за ініціативи чотирьох країн – Польщі, Словаччини, України та Угорщини – був заснований Карпатський євросоюз.

Із досвіду західних країн, де єврорегіони функціонують протягом багатьох років, відомо, що вони приносять велику користь мешканцям природоохоронних територій і сприяють зближенню між народами.

Важливим напрямком міжнародного спілкування є обмін досвідом щодо створення заповідників і заказників, де можна вивчати природні ресурси. Крім незайманої природи середніх широт, великої уваги заслуговують дослідження арктичних систем.

Кінець XX століття ознаменувався усвідомленням взаємної відповідальності держав за стан навколишнього середовища. Стало нормою міжнародного спілкування співробітництво в галузі вирішення екологічних проблем, взаємні консультації та обмін інформацією. Головною метою є вироблення системи світової екологічної безпеки.

Міжнародне співробітництво

Необхідність міжнародного співробітництва обумовлюється:

- глобальним характером багатьох екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- вигодами від міжнародного обміну досвідом та технологіями, можливостями залучення міжнародних інвестицій.

Україна є учасником майже 100 міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів. У найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує ціла низка конвенцій, приєднання до яких (а також підписання нових) мало б велике політичне значення та значно посилило б можливості галузі охорони довкілля, використання і відтворення природних ресурсів.

Поряд із виконанням зобов'язань України, що випливають із багатосторонніх договорів у галузі охорони довкілля, в перспективі важливе значення має подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямами:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (ЮНЕП – Програма ООН по навколишньому природному середовищу, ЄЕК ООН – Європейська Економічна комісія ООН, ПР ООН – Програма розвитку ООН, МАГАТЕ – Міжнародне агентство по атомній енергетиці ООН, ФАО – Організація по продовольству та сільському господарству, Центр ООН по населених пунктах, комісія сталого розвитку, Глобальний екологічний фонд та ін.);
- співробітництво на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав – стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо;
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між урядами країн «Великої сімки», Європейської Комісії та Плану підвищення безпеки об'єкта «Укриття», завершення будівництва нових атомних енергоблоків, які компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація перенесення забруднень повітряними та водними потоками тощо.

Робота по охороні і поліпшенню навколишнього природного середовища може бути успішною тільки при поєднанні національних програм кожної країни з колективними діями держав на основі міжнародного співробітництва в галузі екології. Необхідним є розширення співробітництва між країнами в цій сфері діяльності, яка потребує мобілізації величезних матеріальних і інтелектуальних ресурсів усіх країн світу. Наявність подібних проблем природокористування є однією з необхідних умов для розвитку і закріплення зв'язків співробітництва у цій сфері між різними за суспільним устроєм державами.

Міжнародний характер екологічних проблем, з вирішенням яких пов'язують виживання людства, виявив нові питання, які торкаються міжнародних відносин. Перш за все це розробка міжнародного управління і глобального моніторингу навколишнього середовища, включаючи використання космічних засобів, питання екологічної безпеки і її результати для послаблення

міжнародної напруженості і подолання конфліктів, а також для забезпечення національної, регіональної і глобальної безпеки. Виникла необхідність вироблення ефективних, заснованих на рівноправності міжнародних процедур і механізмів, які забезпечували б раціональне використання ресурсів планети як загальнолюдського надбання.

Європа належить до числа регіонів з високим рівнем концентрації промисловості, сільського господарства, транспорту, густоти населення й урбанізації. Господарська діяльність у будь-якій країні Європи позначається на екологічних умовах інших країн, національні екологічні проблеми безпосередньо переростають у міжнародні, загальноєвропейські. У зв'язку з цим на європейському континенті вимоги до інтенсивності співробітництва між країнами є особливо значними. Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, складові частини якого – окремі природно-географічні пояси і зони, природно-господарські територіальні підрозділи – об'єднуються системою екологічних зв'язків взаємодій і взаємозалежності. Цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності і ступеня ефективності співробітництва між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їх природних умов.

Оскільки компоненти природи використовуються спільно кількома країнами, збереження їх екологічних вимог, а також будь-які заходи, спрямовані на зміну цих вимог, вимагають створення надійного механізму міжнародного регулювання й екологічної охорони. Організацією європейського рівня, яка серед інших напрямків уже багато років координує дослідження проблем охорони природного середовища, є Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК). У грудні 1972 р. Генеральна Асамблея ООН заснувала програму ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП), яка координує діяльність інших організацій по охороні навколишнього середовища.

Активну роль у *багатосторонньому співробітництві* з широкого кола питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, відіграють міжнародні неурядові організації. Залежно від цілей і характеру їх діяльності неурядові організації у сфері екології можна умовно розділити на три основні групи. Першу групу складають наукові центри, інститути, дослідні станції, організації, які проводять самостійні наукові дослідження на багатосторонній міжнародній основі; другу групу – міжнародні наукові та інші спеціальні постійні конференції й

організації, які займаються влаштуванням різного роду міжнародних зустрічей і заходів, координують дослідницьку діяльність, що проводиться у різних країнах.

Основною міжнародною неурядовою організацією універсального характеру в галузі охорони навколишнього природного середовища є Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП), заснований за ініціативою ЮНЕСКО в 1968 р.

Занепокоєння станом навколишнього середовища активізувало наукові і ділові кола, широку світову громадськість, уряди в напрямку розвитку міжнародного екологічного співробітництва за лідируючої ролі в ньому ООН. Зростає кількість укладених міжнародних зобов'язань у галузі навколишнього середовища – конвенцій, договорів, угод, декларацій, резолюцій; розробляються плани дій і стратегії на рівні регіонів і для вирішення конкретних екологічних проблем, розвивається глобальна система моніторингу навколишнього середовища. Міжнародне екологічне співробітництво вирішує два взаємопов'язані важливі завдання – зменшення екологічної безпеки і міжнародної напруженості у світі.

Питання для самоконтролю

1. Методи регулювання охорони навколишнього природного середовища у зарубіжних країнах та принципи, покладені в їх основу.
2. У чому полягають відмінності у використанні економічних методів регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів у високорозвинених країнах і країнах, що мають низький рівень соціально-економічного розвитку.
3. Позитивний досвід зарубіжних країн у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.
4. Чим зумовлюється необхідність міжнародного співробітництва щодо регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Проаналізуйте основні тенденції, що викликають цю необхідність.

Теми для дискусій

- Перспективи міжнародного співробітництва України щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Тема 16

Поняття про ринок екологічних товарів та спеціальних екологічних послуг

- **Екологізація виробництва сільгосппродукції**
- **Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією**
- **Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції**
- **Вітчизняний та міжнародний досвід**

Екологізація виробництва сільгосппродукції

Зростання масштабів господарської діяльності, непродумана стратегія природокористування призвели в кінцевому результаті до різкого збільшення антропогенного навантаження на природне середовище, виникнення негативних екологічних явищ.

Основним фактором гармонійних відносин між суспільством і природою виступає цілеспрямована *екологізація матеріального виробництва*, тобто створення енерго-, ресурсо- та природозберігаючих типів техніки і технологій, формування екологобезпечних підприємств та виробництв. Державна політика в галузі екологізації народного господарства повинна бути спрямована на першочергове вирішення найбільш значних екологічних проблем, які негативно впливають на процеси стійкого економічного розвитку. Одним із важливих і складних стратегічних завдань у цьому плані є перехід агропромислового комплексу держави на шлях *виробництва екологічно чистої продукції*.

Стан, в якому опинився агропромисловий комплекс України, можна визначити як кризовий. Критичне положення з продовольчим забезпеченням у державі, де обсяги виробництва сільськогосподарської продукції ще недавно складали більш як 30% ВВП, в країні, яка має кращі у світі земельні ресурси, свідчить про тяжку хворобу економіки. Від спроможності України забезпечити свій народ достатньою кількістю високоякісних продуктів харчування залежатиме, чи стане вона цивілізованою,

правовою, розвинутою державою. Не слід забувати, що в Україні, з її географічними, історичними, політичними та демографічними особливостями, агропромисловий комплекс є основою економіки, важливою експортною галуззю, основою матеріального добробуту населення.

Проте в Україні у зв'язку з економічною кризою, зменшенням обсягів виробництва та погіршенням якості сільськогосподарської продукції споживання основних продуктів харчування у 1995 році порівняно з 1988 р. зменшилося в 1,5 рази, у тому числі:

- м'ясних продуктів – у 1,8;
- молочних продуктів – у 1,5;
- яєць – у 1,7;
- цукру – у 1,6.

У 1996 році в Україні спостерігалось таке співвідношення споживання основних продуктів харчування (% споживання до норми):

- м'яса – 81,5% від науково обґрунтованих норм;
- молока – 78,6%;
- яєць – 70%;
- картоплі – 135%;
- овочів – 77,9%;
- цукру – 119,6%;
- риби та рибопродуктів – 31,9%;
- хлібопродуктів – 119,5%;
- рослинного масла – 129,7%;
- фруктів та ягід – 88,1%.

За рівнем споживання основних харчових компонентів Україна суттєво відстає від провідних країн світу. На сьогодні за показниками зниження життєвого рівня населення, кількості та якості спожитих продуктів Україна належить до розряду слаборозвинених країн. Для подолання кризової ситуації в найближчий час треба суттєво підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва, в основному шляхом інтенсифікації рослинництва і тваринництва.

Підвищення ефективності сільського господарства досягається переважно шляхом застосування добрив, гербіцидів і пестицидів, розвитку механізації, виведення нових сортів рослин і порід тварин, впровадження прогресивних технологій вирощування культур, раціональної спеціалізації господарств і структури посівних площ, раціонального використання земельних і водних

ресурсів тощо. З погляду екології не всі ці засоби однаково безпечні. Інтенсивна хімізація сільського господарства викликає підвищену небезпеку для навколишнього середовища і здоров'я людей. За даними ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), кількість, отруєнь пестицидами досягає 1,5 млн. випадків щорічно.

Не менш суттєвого впливу на навколишнє середовище завдають мінеральні добрива. Незважаючи на високий економічний ефект збагачення ґрунту азотом, фосфором, калієм та іншими мікроелементами, добрива мають певний баласт. Небезпечними в цьому плані є важкі метали і радіонукліди. Концентруючись у ґрунті, вони пригнічують рослини, накопичуються в них у концентраціях, які перевищують гранично допустимі норми, погіршують стан ґрунтів, пригнічують мікрофлору. Надмірне накопичення цих хімічних елементів у кормових рослинах є також причиною захворювання тварин, впливає на якість молочної і м'ясної продукції.

За оцінками вітчизняних спеціалістів, в Україні на частку збитків, що завдаються сільському господарству, припадає до 20% комплексного економічного збитку від забруднення атмосфери і 15% збитків від забруднення водних ресурсів. У 1994 році економічні втрати в сільському господарстві тільки від забруднення атмосфери і водного басейну оцінювались в розмірі 56,5 млн. дол. США, що складає 1,9% національного прибутку України, створеного в сільському господарстві. Збитки, завдані навколишньому середовищу при внесенні мінеральних добрив, щорічно оцінюються в розмірі 18–22 млн. доларів США. Ще більші втрати мають місце внаслідок використання хімічних засобів захисту рослин.

Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією

Які ж основні напрямки *екологізації сільськогосподарського виробництва*, у чому їх економічна сутність? У першу чергу необхідно усвідомити, що, власне, слід розуміти під критерієм екологічності. На думку зарубіжних спеціалістів, ті виробництва, які забезпечують високі економічні результати в поєднанні з розумною господарською діяльністю запобіганням забрудненню навколишнього середовища, використанням екологічно чистої сировини і технологій отримання безпечних для здоров'я продуктів, ефективним використанням та відновленням природних ресурсів, можуть

вважатися «екологічними». З іншого боку, значна частина населення земної кулі сьогодні не отримує біологічного мінімуму продуктів харчування, необхідного для нормального проживання і підтримки репродуктивної функції. Слаборозвинені країни поки що не спроможні забезпечити себе не тільки екологічно чистими продуктами й агротехнологіями, але й нагодувати населення. Тому на питання: «Що на сьогоднішній день найважливіше – їжа чи чисте повітря?» – ми не беремося дати однозначну відповідь. У цьому зв'язку доречно нагадати слова Річарда Лікі, директора служби охорони природи в Кенії: «Щоб турбуватися про екологію, необхідно хоча би один раз на день добре поїсти».

Як відзначає більшість спеціалістів, екологізація в АПК у цілому повинна перешкоджати негативному впливу технологічних процесів на стан навколишнього середовища. Основні завдання екологізації сільського господарства полягають у зниженні техногенного навантаження, підтримці природного потенціалу шляхом самовідновлюваного режиму природних процесів у природі, скорочення невиробничих витрат, використання відходів вторинної сировини, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції.

Для підвищення еколого-економічного рівня АПК, регулювання екологічної мотивації землекористувачів необхідна система оцінюючих показників як для виробничої, так і для природоохоронної діяльності. Нині оцінка останньої здійснюється в межах визначення організаційно-технічного і техніко-економічного рівня виробництва, тому вона не є комплексною. Сучасна екологічна ситуація обумовлює необхідність виділення еколого-економічної оцінки й аналізу в самостійний розділ аналізу господарської діяльності підприємств АПК.

Безпосередня еколого-економічна оцінка сільського господарства, на думку деяких дослідників, повинна складатися з п'яти блоків.

Перший блок характеризує організаційно-технічний рівень природоохоронної діяльності землекористувачів. Сюди входять такі агрегатовані групи показників, як екологічність техніки і агрозоотехнологій, забезпеченість природоохоронними і ресурсозберігаючими фондами, організаційно-управлінським рівнем природоохоронної діяльності.

Другий блок визначає еколого-економічний рівень використання виробничих і матеріальних ресурсів (основних виробничих фондів, оборотних засобів, садівних матеріалів, кормів, добрив, отрутохімікатів і т.д.).

Третій блок акумулює показники еколого-економічного рівня продукції, виявлені у вартісному і натуральному вимірі: вплив екологічного фактора на собівартість і обсяг виробництва, прибуток і рентабельність, відповідність продукції рослинництва і тваринництва екологічним стандартам, конкурентоспроможність продуктів харчування та ін.

Четвертий блок характеризує еколого-економічний рівень впливу виробництва на навколишнє середовище і ефективність виробничих витрат. До цієї групи відносять показники збитковості окремих видів продукції, економічної ефективності основної і природоохоронної діяльності.

П'ятий блок показників характеризує рівень фінансової забезпеченості природоохоронної діяльності і екологічної платоспроможності землекористувача (фінансова забезпеченість екологічних програм, рівень освоєння екоінвестицій, заборгованість за екологічними платежами).

Усі ці групи показників можуть застосовуватись для оцінки еколого-економічного рівня як окремих підприємств АПК, так і його галузей. Слід звернути увагу на те, що екологічні проблеми АПК в основному пов'язують із деградацією земель, забрудненням угідь і прямим впливом техніки і хімікатів на навколишнє середовище. Разом з тим важливою екологічною проблемою агропромислового виробництва є забруднення харчової продукції токсичними речовинами.

Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції

В умовах планово-розподільної системи збуту сільськогосподарської продукції забезпечення агропідприємств матеріально-технічними засобами, а також формування цін, встановлення рівня оплати праці і багато інших питань вирішувались державою централізованим шляхом і не було необхідності їх розгляду на обласному, районному чи господарському рівнях. Пріоритет надавався розв'язанню технологічних і технічних проблем агропромислового комплексу. З переходом на ринкові відносини становище змінилось. Виникло безліч організаційно-економічних проблем, пов'язаних з формуванням ринку, його інфраструктури, економічного механізму господарювання, товарно-грошових, земельних відносин тощо.

У сільському господарстві склалась багатоукладність. У цих умовах для кожної форми господарювання повинна бути визначена своя внутрішньогосподарська система і свій економічний механізм господарювання. Особливо це важливо для фермерських господарств, які все ще знаходяться у стадії становлення. Необхідна чітка організація економічних взаємовідносин між виробниками і споживачами, між підприємствами АПК і державою. Разом з тим не можна вважати удосконаленою чинну систему цін і ціноутворення. Низькі закупівельні ціни, особливо на тваринницьку продукцію, а також диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію є основною причиною кризи в агропромисловому комплексі. Ці проблеми, а також проблеми оподаткування і фінансування потребують свого вирішення.

Економічна ситуація в сільському господарстві характеризується перш за все тим, що через обмеженість платоспроможності населення, значний монополізм у суміжних галузях, і особливо в переробній промисловості та торгівлі, а також великий обсяг імпорту сільськогосподарські виробники не можуть підвищувати ціни на свою продукцію відповідно до збільшення витрат на виробництво. Це є однією з головних причин зменшення виробництва практично в усіх галузях агропромислового комплексу.

Економічне стимулювання раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Але практика підтверджує, що вимоги цього закону і інших законів та законодавчих актів про економічне стимулювання залишаються лише декларацією. Хоча на думку зарубіжних спеціалістів у найближчий час ми станемо свідками початку всесвітнього повороту до виробництва сільськогосподарської продукції без пестицидів, гербіцидів і мінеральних добрив. Споживачі надають перевагу екологічно чистій продукції, незважаючи на її більш високу ціну.

Для стимулювання сільськогосподарських товаровиробників при виробництві екологічно чистої продукції вчені кафедри економіки природокористування в АПК СумДАУ пропонують економічний механізм, який складається з трьох основних блоків:

1) економічні важелі і стимули, які сприяють зацікавленості у виробництві екологічно чистої продукції;
2) економічні санкції, які застосовуються до забруднювачів навколишнього середовища;
3) організаційно-правові заходи, які забезпечують ефективність застосування окремих елементів економічного механізму.

До першого блоку економічного механізму входять такі елементи:

- пільгове оподаткування;
- пільгове кредитування;
- підвищення закупівельної ціни;
- централізовані капітальні вкладення;
- пільгові ціни на послуги і засоби виробництва;
- державне страхування.

До другого блоку належать такі елементи:

- зниження цін на екологічно забруднену продукцію;
- система штрафів;
- підвищення плати за землю.

До третього блоку входять такі елементи:

- стандарти на сільськогосподарську продукцію;
- контроль якості;
- інформаційне забезпечення;
- екологічний моніторинг.

Запропонований економічний механізм забезпечує пріоритетність інтересів споживача, а не отримання товаровиробником прибутку будь-якими засобами. Для товаровиробника агропромислового комплексу головним орієнтиром повинна стати зацікавленість окремого споживача і суспільства в цілому в збільшенні виробництва екологічно чистої продукції. Одним із основних інструментів здійснення цього положення в ринковій економіці є ціни. У наш час існує 30-відсоткова доплата до заготівельних цін на окремі види сільськогосподарської продукції, вирощеної без застосування отрутохімікатів і призначеної для виробництва дитячого і дієтичного харчування. Проте значної стимулюючої дії зазначена норма не має через такі причини:

- доплата до ціни поширюється на досить обмежений асортимент продукції;
- коло споживачів даної продукції обмежене;
- екологічно чисту продукцію сільськогосподарських підприємств виробляють, як правило, на умовах цільових договорів або держзамовлення.

З метою заохочення сільськогосподарських товаровиробників до виробництва чистої продукції необхідно:

- підвищити розмір доплати до 50%;
- поширити цю доплату на всю вироблену екологічно чисту продукцію;

- запропонувати екологічно чисту продукцію всьому ринку, а не окремим його секторам.

Застосування цього підходу дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам при відмові від застосування засобів хімізації, навіть у випадках отримання меншої кількості, але екологічно чистої продукції, мати пільги по земельному податку. І навпаки, інтенсивне застосування хімічних засобів з метою отримання високих врожаїв, але екологічно забрудненої продукції, значно підвищують оплату за землю.

Такий підхід стимулює землекористувачів, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, застосовувати екологічно чисті технології, направляти кошти на оздоровлення навколишнього середовища.

Вітчизняний та міжнародний досвід

Подолання кризової ситуації в сільськогосподарському виробництві неможливе без проведення політики державної підтримки державного сектора економіки. При вирішенні цієї проблеми не можна не враховувати багаторічного досвіду з підтримки сільськогосподарських товаровиробників в економічно розвинених країнах. Тут сільське господарство розглядають як стратегічну галузь, і її підтримку проводять за рахунок бюджетних коштів. У Західній Європі, наприклад, фермер за рахунок ринкових цін отримує тільки частину прибутку, а решту доплачує держава. Так, в Австрії рівень державної підтримки сільського господарства до вартості продукції складає 44%, у Фінляндії – 72%, у Швеції – 47%, у Швейцарії – 76%, в Канаді – 35%, в Японії – 72%, в США – від 27 до 40% (залежно від урожайності). Федеральні органи США протягом багатьох років цілеспрямовано проводять політику підтримки фермерства, використовуючи різні форми субсидій. Конкурентоспроможність великих ферм, які, власне і годують Америку, дозволяє їм виживати за будь-яких умов, але дрібним, особливо низькотоварним фермам без постійної допомоги держави не вижити. Якщо на початок 80-х років XX ст. такі доплати не перебільшували 2 млрд. доларів на рік, то тепер у середньому на рік вони складають близько 13 млрд. доларів. Проте ці кошти складають лише частку того, що називається державною підтримкою фермерських господарств. Так, у 1982–1986 рр. надання субсидій сільськогосподарським виробникам США про-

водилось майже за 30 різними пунктами і позиціями. Найбільшу питому вагу в системі субсидіювання займали:

- пільгове кредитування багатьох фермерських починань і тарифні пільги;
- часткова оплата державою обов'язкових страхувань;
- доплата фермерам за зерно, яке вони здають на довгострокове зберігання;
- відрахування із суми обов'язкових податків витрат на паливно-мастильні матеріали, необхідних у період експлуатації тракторів при транспортуванні польовими дорогами.

Держава відшкодовує витрати на контроль якості продукції, витрати на наукові дослідження та інформативне забезпечення, застосовує пільгове оподаткування. Загальний обсяг державних субсидій у середньому за рік складає 26,7 млрд. доларів, що становить 24,6% загальної вартості продукції. При цьому федеральний уряд надає фінансову підтримку не тільки виробникам, а й споживачам сільськогосподарської продукції. В Україні практично не застосовуються економічні методи управління і стимулювання сільськогосподарського виробництва. Особливо це помітно в галузі АПК, де економічне стимулювання означатиме зниження збитковості виробництва екологічно чистої продукції, незважаючи на те що заходи по вирішенню даного питання передбачені чинним законодавством.

Питання для самоконтролю

1. Що ви розумієте під терміном «екологізація виробництва»?
2. Чим, на вашу думку, обумовлюється зростання уваги до проблем виробництва екологічно чистої продукції?
3. Досвід зарубіжних країн з екологізації виробництва.
4. Економічні заходи стимулювання виробників екологічно чистої продукції.

Теми для дискусій

- Проблеми і перспективи переходу від екологізації виробництва до його біологізації – використання принципово нових технологій у виробництві продукції, що ґрунтуються на природних процесах і явищах, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

Практикум
з економіки природокористування

ЗАДАЧА № 1

Дайте оцінку стану забруднення атмосфери міста, якщо вплив сірчаного ангідриду (SO_2), оксиду азоту (NO) та оксиду вуглецю (CO) за їх наявності в атмосфері підпадає під дію ефекту сумації. Їх гранично допустимі концентрації (ГДК) становлять:

$SO_2 = 0{,}5$ мг/м^3;
$NO = 0{,}025$ мг/м^3;
$CO = 1{,}0$ мг/м^3.

а) **Чи можна видати дозвіл на викиди CO, якщо фонова концентрація SO_2 та NO вже становить по 0,4 від ГДК?**

б) **Чи можна видати дозвіл на викиди CO, якщо фонова концентрація SO_2 вже становить 0,25 мг/м^3, NO – 0,02 мг/м^3?**

в) **Чи забезпечується нормативний стан якості атмосфери міста при концентраціях:**

$C_{SO_2} = 0{,}51$ ГДК;
$C_{NO} = 0{,}3$ ГДК;
$C_{CO} = 0{,}24$ ГДК.

Чи можна дозволити викиди в атмосферу фенолу? Які обмеження можуть бути встановлені?

г) **Чи забезпечується нормативний стан якості атмосфери при концентраціях:**

$C_{SO_2} = 0{,}25$ мг/м^3;
$C_{NO} = 0{,}01$ мг/м^3;
$C_{CO} = 0{,}2$ мг/м^3.

Чи можна дозволити викиди в атмосферу метилмеркаптану*?

д) **Поясніть принципи екологічного нормування.**

Для розв'язання цієї задачі розгляньте матеріал теми 5.

---

* Не підпадає під дію ефекту сумації.

ЗАДАЧА № 2

Проаналізуйте наведені в таблиці дані та дайте рекомендації щодо будівництва установки для очищення стоків від забруднюючих речовин.

Вихідні дані для розрахунку ефективності будівництва очисної установки наведено в табл. 1.

Додаткові дані

Щорічно в стоках накопичується 8 т забруднюючих речовин. Норматив плати за скиди з урахуванням басейнового коефіцієнту складає – 850 грн./т. Від утилізації вловлених речовин господарство має чистий прибуток 150 грн./т. Нормативний коефіцієнт приведення капітальних витрат до одного року $E_н = 0,15$.

Таблиця 1. **Вихідні дані для розрахунку ефективності будівництва очисної установки**

Варіант	Ступінь очистки,%	Капітальні витрати, тис. грн.	Поточні витрати, тис. грн./рік
A	70	30	1,5
B	85	30	2,0
C	90	40	1,5
D	95	40	2,0

Рекомендації обґрунтуйте відповідними розрахунками.

a) **Чи зміниться економічна ефективність, якщо будуть збільшені нормативи плати за скиди забруднюючих речовин?**
b) **Чи зміниться економічна ефективність, якщо через використання сучасних технологій подовжиться термін експлуатації обладнання?**

Користуючись теоретичними матеріалами теми 7, дайте пояснення щодо визначення ефективності здійснення природоохоронних заходів.

ЗАДАЧА № 3

Поясніть, у чому полягає еколого-економічний результат проведення природоохоронного заходу для ТЕЦ.

ТЕЦ (теплоелектроцентраль) виробляє щорічно 5 млн. кВт на годину електроенергії. Паливом для неї служить вугілля – 1,3 кг на 1 кВт на годину. Зольність вугілля складає 30%. Ця зола уловлюється електрофільтрами ступенем очистки 95%. Щонайменше 55% золи відпускається підприємствам АПК для підвищення родючості ґрунтів (вапнування).

Збір за забруднення атмосфери становить 420 грн./т, відпускна вартість золи для господарств АПК – 45 грн./т.

Які додаткові ефекти (соціальні, екологічні) буде отримано при запровадженні цього заходу?

ЗАДАЧА № 4

Загальна площа орної землі КСП «Нива» складає 3200 га, з яких слабо еродованих – 11%, середньоеродованих – 4,4%, сильноеродованих – 1,3%. Визначте щорічні втрати гумусу внаслідок ерозійних процесів, якщо відомо, що в середньому винос ґрунту з 1 га складає:

на слабоеродованих землях	– 9,8 т/рік;
на середньоеродованих	– 29,5 т/рік;
на сильноеродованих	– 59,6 т/рік.
Вміст гумусу в ґрунті складає	– 3,7%.

а) Розрахуйте збитки, які завдані господарству від ерозії, якщо для компенсації втрат гумусу необхідно внести додатково органічних добрив з розрахунку 1,3 т органіки на кожну тонну втраченого гумусу. Витрати господарства на внесення цих добрив складають 80 грн./т.
б) Наведіть приклади протиерозійних заходів.
в) Дайте рекомендації керівництву господарства щодо зменшення негативних наслідків ерозії.

ЗАДАЧА № 5

На площі 350 га фермером було проведено комплекс протиерозійних заходів. До цих заходів врожай зернових складав 32 ц/га, після їх проведення врожайність підвищилась на 25%. Собівартість вирощування зернових дорівнювала 250 грн./т – до проведення заходів, після – 700 грн./т, а реалізаційна ціна на зерно у порівнянних цінах складає 652 грн./т.

а) Визначтє госпрозрахунковий (додатковий) економічний ефект від підвищення родючості ґрунту (табл. 2).
б) Що не враховує фермер при обчисленні ефективності протиерозійних заходів?

ЗАДАЧА № 6

Визначити обсяги збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства.

Заповніть порожні клітини табл. 2, результат поясніть.

Таблиця 2. **Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства**

Назва забруднюючої речовини	Обсяги викидів, т/рік		Норматив збору, грн./т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн.		
	у межах ліміту	понад ліміт			у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азоту оксиди	49	5	53	1,63			
Ангідрид сірчистий	30	2	53	1,63			
Вуглецю оксид	75	10	2	1,63			
Тверді речовини	150	15	2	1,63			
Всього	X	X	X	X			

ЗАДАЧА № 7

Визначте обсяги збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства, якщо на підприємстві не розроблено і не затверджено лімітів.

Заповніть порожні клітини табл. 3. Результат поясніть.

Таблиця 3. **Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства**

Назва забруднюючої речовини	Обсяги викидів, т/рік	Норматив збору, грн./т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн.		
				у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азоту оксиди	49	53	1,63			
Ангідрид сірчистий	30	53	1,63			
Вуглецю оксиду	75	2	1,63			
Тверді речовини	150	2	1,63			
Всього	X	X	X			

Яким чином зміниться сума платежів за забруднення атмосфери, якщо підприємство отримає дозвіл на викиди зазначених у табл. 3 обсягів забруднюючих речовин?

ЗАДАЧА № 8

Визначте обсяги збору за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Заповніть порожні клітини табл. 4, результат поясніть.

Таблиця 4. **Розрахунок суми збору за забруднення водних джерел**

Назва забруднюючої речовини	Обсяги скидів, т/рік		Норматив збору, грн./т	Басейновий коефіцієнт	Сума збору, грн.		
	у межах ліміту	понад ліміт			у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азот амонійний	30	2	35	2,2			
Органічні речовини	40	-	14	2,2			
Нітрати	50	-	3	2,2			
Нітрити	15	3	172	2,2			
Всього	X	X	X	X			

Яку суму необхідно було б сплатити підприємству у разі відсутності дозволу на скиди забруднюючих речовин?

ЗАДАЧА № 9

Визначте обсяги збору за забруднення атмосфери викидами автомобільного транспорту.

Заповніть порожні клітини табл. 5, результат поясніть.

Таблиця 5. **Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами автотранспортного підприємства**

Вид пального	Обсяги використання, т/рік	Норматив збору, грн./т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн.
Дизельне	15	3	1,63	
Бензин етильований	30	4	1,63	
Бензин неетильований	25	3	1,63	
Стиснений газ	15	2	1,63	
Всього	X	X	X	

Поясніть, чи необхідно було подбати автопідприємству про отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин автомобільним транспортом? Чому?

ЗАДАЧА № 10

Визначте обсяги збору за складування відходів. Відходи розміщуються за межами населеного пункту, на спеціально створеному полігоні. Для відходів IV класу відведено звалище, що не забезпечує повного захисту навколишнього середовища від

забруднення. Воно розташоване в межах території населеного пункту (на відстані 2 км від адміністративного кордону міста).

Заповніть порожні клітини табл. 6, результат поясніть.

Таблиця 6. Розрахунок суми збору за розміщення відходів

Клас небезпеки відходів	Обсяги відходів, т/рік		Норматив збору, грн./т	Сума збору, грн.		
	у межах ліміту	понад ліміт		у межах ліміту	понад ліміт	всього
I. Надзвичайно небезпечні	0,5	-	55			
II. Високонебезпечні	3	1	2			
III. Помірно небезпечні	50	-	0,5			
IV. Малонебезпечні	150	10	0,2			
Всього	X	X	X			

Як зміниться сума платежів при використанні спеціального полігону для захоронення відходів, що знаходиться на відстані 5 км від адміністративних кордонів міста?

ЗАДАЧА № 11

Визначте обсяги збору за складування відходів.

Підприємство розмістило на звалищі відпрацьовані ртутні лампи у кількості 100 шт. (норматив збору – 1 грн. за шт.).

Ліміт не встановлено, звалище в межах населеного пункту.

Тестові завдання для контролю знань

1. Сутність управління в галузі охорони навколишнього середовища полягає в виконані функцій:

а) нагляду;
б) прогнозування;
в) експертизи;
г) усе перелічене.

2. Головним завданням управління в галузі охорони навколишнього середовища є:

а) контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
б) забезпечення заходів щодо раціонального використання природних ресурсів;
в) досягнення узгодженості дій державних і громадських органів;
г) усе перелічене.

3. Верховна Рада України здійснює функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

а) законодавчі;
б) виконавчі;
в) контрольні;
г) спостерігаючі.

4. Верховна Рада України здійснює такі законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

а) визначення основних напрямів держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
б) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
в) визначає норматив плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
г) організація моніторингу навколишнього середовища.

5. Верховна Рада України здійснює такі законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

а) визначення основних напрямів держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
б) затвердження державних екологічних програм;

в) визначення правових основ регулювання відносин в галузі охорони навколишнього середовища;
г) усе перелічене.

6. Органи місцевої влади, що здійснюють законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:
а) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств;
б) організовують роботу з ліквідації екологічних наслідків аварій;
в) здійснюють контроль за додержанням екологічного законодавства;
г) усе перелічене.

7. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчі функції в галузі охорони навколишнього середовища:
а) визначає основні напрями держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
б) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
в) визначає норматив плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
г) організація моніторингу навколишнього середовища.

8. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчі функції в галузі охорони навколишнього середовища:
а) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
б) координує діяльність міністерств у питаннях охорони природи;
в) встановлює порядок визначення плати за спеціальне природокористування;
г) усе перелічене.

9. Виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади мають такі функції:
а) визначення нормативів плати і розмірів платежів за забруднення навколишнього середовища;
б) затвердження для підприємств лімітів використання природних ресурсів;
в) організація збирання, переробки, утилізації і захоронення відходів на своїй території;
г) усе перелічене.

10. До компетенції Міністерства екології та його органів на місцях належить:
а) визначення основних напрямів держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
б) керування зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;

в) визначення нормативу плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
г) організація моніторингу навколишнього середовища.

11. До компетенції Міністерства екології та його органів на місцях належить:
а) організація моніторингу навколишнього середовища;
б) здійснення державної екологічної експертизи;
в) складання протоколів та розгляд справ про адмінпорушення в галузі охорони навколишнього середовища;
г) усе перелічене.

12. Поріг шкідливості – це:
а) норматив, що встановлюється для шкідливих речовин;
б) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі;
в) гранично допустима концентрація шкідливої речовини;
г) показник якості навколишнього середовища.

13. Токсичність – це:
а) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі;
б) норматив, що встановлюється для шкідливих речовин;
в) здатність речовини викликати порушення фізіологічних функцій організму;
г) показник якості навколишнього середовища.

14. Якість води визначається за такими показниками:
а) санітарний;
б) токсикологічний;
в) органолептичний;
г) усе перелічене.

15. Якість води визначається за такими показниками:
а) індекс забруднення;
б) кратність перевищення ГДК;
в) сумарний показник забруднення;
г) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі.

16. При визначенні якості води використовуються показники:
а) індекс забруднення;
б) сумарний показник забруднення;
в) кратність перевищення ГДК;
г) жоден з показників.

17. Екологічна експертиза буває:
а) приватною;
б) державною;
в) акціонерною;
г) колективною.

18. Екологічна експертиза буває:
а) приватною;
б) громадською;
в) акціонерною;
г) колективною.

19. Інформація про сільське та лісове господарство містить відомості про:
а) загальний стан угідь у порівнянні й динаміці;
б) утримання зелених насаджень;
в) інформація про стан здоров'я населення;
г) загальна характеристика підприємств.

20. Екологічний результат природоохоронної діяльності – це:
а) економія природних ресурсів;
б) поліпшення фізичного стану людини;
в) підтримання екологічної рівноваги;
г) зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

21. Соціально-економічний результат природоохоронної діяльності – це:
а) підтримання екологічної рівноваги;
б) зменшення обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу;
в) збільшення кількості природних ресурсів;
г) поліпшення якості придатних до використання природних ресурсів.

22. Загальний ефект природоохоронної діяльності проявляється у:
а) зменшенні собівартості продукції;
б) економії витрат на використання робіт і надання послуг;
в) скороченні витрат особистих коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища;
г) усе перелічене.

23. Чистий економічний ефект від природоохоронної діяльності розраховується, як правило:
а) на п'ять років;
б) на один рік;
в) помісячно;
г) на будь-який термін.

24. Економічними показниками ефективності природоохоронних заходів у землеробстві є:
а) фондовіддача;
б) динаміка стану і якості земельних ресурсів;
в) економія живої праці;
г) динаміка показників рівня життя населення.

25. Екологічна складова ефективності природних заходів у землеробстві визначається за показниками:

а) динаміка рівня захворюваності населення;
б) темпи відтворення природного стану земельних ресурсів;
в) зниження собівартості виробництва продукції;
г) рівень задоволення матеріальних і духовних потреб працюючих.

26. Соціальна складова ефективності природоохоронних заходів у землеробстві характеризується показниками:

а) динаміка показників рівня життя;
б) темпи відтворення природного стану земельних ресурсів;
в) динаміка збереження окремих видів рослин і тварин;
г) матеріаловіддача.

27. Порушення навколишнього середовища бувають:

а) природні;
б) антропогенні;
в) техногенні;
г) усе перелічене.

28. Екологічні збитки виникають унаслідок:

а) несприятливих змін стану навколишнього середовища;
б) зміни кількості та якості природних ресурсів;
в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
г) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків.

29. Соціальні збитки виникають унаслідок:

а) зміни кількості та якості природних ресурсів;
б) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків;
в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
г) несприятливих змін стану навколишнього середовища.

30. Економічні збитки виникають унаслідок:

а) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків;
б) зміни кількості та якості природних ресурсів;
в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
г) несприятливих змін стану навколишнього середовища.

31. Еколого-економічні збитки поділяють на:

а) фактичні;
б) прогнозні;
в) попереджувальні;
г) усе перелічене.

32. Збитки можна класифікувати:

а) за галузями народного господарства;
б) за компонентами навколишнього середовища;

в) за елементами процесу праці;
г) усе перелічене.

33. Визначення еколого-економічних збитків здійснюється за напрямками:
а) прямі розрахунки втрат;
б) непряма емпірична оцінка;
в) статистичний метод;
г) усе перелічене.

34. Під раціональним землекористуванням розуміють:
а) використання ґрунтів за прямим призначенням;
б) охорона земель;
в) усі відповіді правильні;
г) усі відповіді неправильні.

35. Основні проблеми охорони землі:
а) охорона від виснаження;
б) охорона від забруднення і деградації;
в) усі відповіді правильні;
г) усі відповіді неправильні.

36. Особливості розрахунку економічних збитків в АПК:
а) земля є малорухомим середовищем;
б) забруднення грунту на людину впливає не прямо, а опосередковано;
в) використання землі супроводжується зміною її природних первісних властивостей;
г) усе перелічене.

37. Особливості розрахунку економічних збитків в АПК:
а) безгосподарське використання мінеральних добрив впливає на якість продукції АПК;
б) найбільшої шкоди завдає використання потужної техніки;
в) диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію;
г) усе перелічене.

38. Тариф – це:
а) плата за використання ресурсів;
б) збори за забруднення;
в) компенсаційні платежі;
г) штрафні санкції.

39. Синтетичний характер інформації природоохоронної діяльності:
а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;

в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
г) носить прогнозуючий характер.

40. Аналітичний характер інформації природоохоронної діяльності:
а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;
в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
г) носить прогнозуючий характер.

41. Оперативний характер інформації природоохоронної діяльності:
а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;
в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
г) носить прогнозуючий характер.

42. Інформація щодо природоохоронної діяльності складається з:
а) 5 розділів;
б) 8 розділів;
в) 3 розділів;
г) 4 розділів.

43. Напрямки отримання і узагальнення інформації в промисловості:
а) інформація про стан здоров'я населення;
б) обсяги викидів та скидів, порушення довкілля;
в) утримання зелених насаджень;
г) доход господарства.

44. Штраф – це:
а) відшкодування збитків, завданих природному середовищу;
б) компенсація за заподіяну шкоду;
в) покарання винного;
г) платежі за забруднення навколишнього середовища.

45. Оцінка природних ресурсів буває:
а) результатна;
б) енергетична;
в) економічна;
г) усе перелічене.

46. Платою за використання природних ресурсів є:
а) компенсація;

б) спеціальне використання природних ресурсів;
в) штраф;
г) тариф.

47. Для визначення якості атмосфери повітря використовуються показники:
а) індекс забруднення;
б) повторність випадків перевищення ГДК;
в) кількість відборів проб на аналізи;
г) коефіцієнт концентрації хімічних речовин.

48. Для оцінки екологічної якості водних ресурсів застосовують показники:
а) індекс забруднення;
б) кратність перевищення ГДК;
в) сумарний показник забруднення;
г) середня концентрація речовини.

49. Оцінка рівня забруднення хімічними речовинами ґрунту здійснюється за показниками:
а) індекс забруднення;
б) кратність перевищення ГДК;
в) сумарний показник забруднення;
г) середня концентрація речовини.

50. Показники нормування водоспоживання:
а) норма водоспоживання;
б) норма водовідведення;
в) ліміт водоспоживання;
г) усе перелічене.

51. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:
а) повне охоплення всіх власників автомобілів платою за забруднення навколишнього середовища;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

52. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря:
а) заміна вагранок ливарного виробництва на індукційні печі;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

53. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:

а) припинення горіння нафтових факелів;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

54. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:
а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

55. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони земельних ресурсів – це:
а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

56. Розв'язання екологічних проблем в сфері охорони земельних ресурсів – це:
а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) удосконалення сівозмін.

57. Розв'язання екологічних проблем в сфері охорони земельних ресурсів – це:
а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
б) використання безвідходних виробництв;
в) дотримання технології захоронення відходів;
г) охорона від деградації.

58. Складові екологічної безпеки – це:
а) екологічна чиста продукція;
б) екологічно чисті ґрунти;
в) екологічне чисте виробництво;
г) усе перелічене.

59. При розрахунку абсолютної економічної ефективності природоохоронних заходів застосовують показники:
а) норма дисконту;
б) затрати на проведення конкретного заходу;
в) додатковий доход;
г) економічні збитки, яких вдалося уникнути.

60. При розрахунку порівняльної економічної ефективності природоохоронних заходів застосовують показники:

а) норма дисконту;
б) еколого-економічний результат;
в) ціна продукції;
г) середньорічні обсяги отриманої продукції.

61. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:
а) плата за природокористування;
б) створення ринку природних ресурсів;
в) система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
г) усе перелічене.

62. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:
а) плата за забруднення навколишнього середовища;
б) екологічне страхування;
в) платежі за заставу;
г) усе перелічене.

63. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:
а) створення екологічних фондів;
б) торгівля ліцензіями;
в) екологічне програмування;
г) усе перелічене.

64. Економічним результатом господарювання є:
а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
в) забезпечення належного рівня якості навколишнього середовища;
г) поліпшення умов праці і відпочинку.

65. Екологічним результатом господарювання є:
а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
в) поліпшення фізичного стану людини;
г) поліпшення умов праці і відпочинку.

66. Соціальна оцінка стану навколишнього середовища ґрунтується на критеріях:
а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
в) забезпечення належного рівня якості навколишнього середовища;
г) поліпшення умов праці і відпочинку.

67. Економічна оцінка природних ресурсів має підходи:

а) затратний;
б) рентний;
в) відновлюваний;
г) усе перелічене.

68. Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, що добувають, використовують їх;
б) суб'єкти підприємницької діяльності, що реалізують їх;
в) суб'єкти підприємницької діяльності, що передають їх для подальшої переробки і використання;
г) усе перелічене.

69. Фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища здійснюються за рахунок:

а) державного бюджету України;
б) коштів підприємств, установ;
в) добровільних внесків;
г) усе перелічене.

70. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України здійснює:

а) Кабінет Міністрів;
б) Верховна Рада;
в) Мінекології;
г) Мінфінансів.

71. Місцеві фонди охорони навколишнього середовища утворюються за рахунок:

а) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 70%;
б) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 10%;
в) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 30%;
г) жодний з варіантів.

72. Місцеві фонди охорони навколишнього середовища утворюються за рахунок:

а) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 70%;
б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього середовища;
в) добровільних внесків підприємств та громадян;
г) усе перелічене.

73. Грошові стягнення за порушення норм і правил охорони навколишнього середовища складають:

а) 50% штрафів стягнутих з посадових осіб;
б) 50% штрафів стягнутих з підприємств за шкоду, заподіяну природним ресурсам;
в) 80% коштів, отриманих за реалізацію незаконно добутих природних ресурсів;
г) усе перелічене.

74. Державний фонд охорони навколишнього середовища утворюється за рахунок:

а) 10% платежів за забруднення навколишнього середовища;
б) добровільних внесків;
в) відрахувань з місцевого фонду охорони навколишнього середовища;
г) усе перелічене.

75. Ліцензія – це:

а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
б) посвідчення на якість продукції, товару;
в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.

76. Сертифікат – це:

а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
б) посвідчення на якість продукції, товару;
в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.

77. Екологічний паспорт – це:

а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
б) посвідчення на якість продукції, товару;
в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.

78. Договір страхування – це:

а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
б) посвідчення на якість продукції, товару;
в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.

79. До негативних факторів у природно-ресурсному комплексі відносять:

а) стихійні лиха;
б) аварії;
в) пожежі;
г) усе перелічене.

80. Порядок страхування – це:

а) визначення об'єктів страхування;
б) визначення об'єму страхового відшкодування;
в) обов'язки страхувальника і страховика;
г) усе перелічене.

81. Обов'язковому страхуванню підлягають:

а) об'єкти підвищеної небезпеки для здоров'я людей і навколишнього середовища;
б) медичні заклади;
в) заклади освіти;
г) об'єкти туризму.

82. Екологічний паспорт має кількість розділів:

а) 6;
б) 3;
в) 9;
г) 1.

83. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:

а) економічна оцінка ресурсів;
б) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
в) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
г) усе перелічене.

84. Зони екологічної катастрофи – це:

а) території, де виникли стійкі або незворотні негативні зміни в навколишньому середовищі, що призвели до неможливості проживання населення;
б) території, де виникли негативні зміни в навколишньому середовищі, що становлять загрозу для здоров'я населення;
в) усе правильне;
г) жоден з варіантів неправильний.

85. Зона підвищеної екологічної безпеки – це:

а) зміни в навколишньому середовищі, що призвели до неможливості проживання населення;
б) території, де виникли негативні зміни в навколишньому середовищі, що ставлять під загрозу здоров'я населення;
в) усі варіанти правильні;
г) усі варіанти неправильні.

86. Екологічна експертиза здійснюється на підставі:
а) Закону України «Про екологічну експертизу»;
б) Закону України «Про охорону навколишнього середовища»;
в) Конституції України;
г) екологічних програм.

87. Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи групами спеціалістів:
а) до 120 днів;
б) до 240 днів;
в) до 360 днів;
г) необмежено в часі.

88. Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи спеціальними галузевими комісіями:
а) до 120 днів;
б) до 90 днів;
в) до 240 днів;
г) необмежено в часі.

89. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
а) природоохоронні;
б) каральні;
в) заохочувальні;
г) попереджувальні.

90. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
а) спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
б) каральні;
в) заохочувальні;
г) попереджувальні.

91. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
а) розв'язані з раціональним використанням природних ресурсів;
б) каральні;
в) заохочувальні;
г) попереджувальні.

92. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
а) пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів;
б) спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
в) природоохоронні;
г) усе перелічене.

93. За юридичною силою екологічні норми поділяються на:
а) законодавчі;
б) каральні;
в) заохочувальні;
г) природоохоронні.

94. За юридичною силою екологічні норми поділяються на:

а) підзаконні;
б) каральні;
в) заохочувальні;
г) природоохоронні.

95. За обсягом правового регулювання екологічні норми поділяються на:

а) комплексні;
б) природоохоронні;
в) попереджувальні;
г) законодавчі.

96. За обсягом правового регулювання екологічні норми поділяються на:

а) галузеві;
б) природоохоронні;
в) попереджувальні;
г) законодавчі.

97. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:

а) природоохоронні;
б) заборонні;
в) законодавчі;
г) комплексні.

98. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:

а) природоохоронні;
б) попереджувальні;
в) законодавчі;
г) комплексні.

99. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:

а) природоохоронні;
б) відновлювані;
в) законодавчі;
г) комплексні.

100. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:

а) природоохоронні;
б) заохочувальні;
в) законодавчі;
г) комплексні.

Додаток 1

Конституція України
(витяг)

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2.

Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 3.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 13.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

РОЗДІЛ II
ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 49.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

РОЗДІЛ IV
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 85.

До повноважень Верховної Ради України належить:

6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Стаття 92.

Виключно законами України визначаються:

5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації.

РОЗДІЛ V
ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Стаття 106.

Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

РОЗДІЛ VI
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття 116.

Кабінет Міністрів України:

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

РОЗДІЛ X
АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Стаття 137.

Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

1) сільського господарства і лісів;

2) меліорації і кар'єрів;

<...>

8) мисливства, рибальства.

Стаття 138.

До відання Автономної Республіки Крим належить:

5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

РОЗДІЛ XI
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття 140.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Стаття 142.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

м. Київ
12 липня 1996 року

Додаток 2

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 41, ст. 546. Вводиться в дію Постановою ВР № 1268-XII від 26.06.91. – ВВР. – 1991. – № 41. – Ст. 547)
(Із змінами і доповненнями)

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

***Стаття 1*. Завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища**

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу

господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Стаття 2. **Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища**

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Стаття 3. **Основні принципи охорони навколишнього природного середовища**

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва. (Стаття 3 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98).

***Стаття 4*. Право власності на природні ресурси**

Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами республіки.

У державній власності перебувають всі землі України, за винятком земель, переданих у колективну і приватну власність. (Статтю 4 доповнено частиною другою згідно із Законом № 3180-12 від 21.05.93).

Повновладдя народу України в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів реалізується на основі Конституції України як безпосередньо, шляхом проведення референдумів, так і через республіканські органи державної влади відповідно до законодавства України.

Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України.

***Стаття 5*. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища**

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

***Стаття 6*. Державні екологічні програми**

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні республіканські, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми.

Порядок розробки державних екологічних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 7*. Освіта і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища**

Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища.

Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб.

***Стаття 8*. Наукові дослідження**

В Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів з метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки.

Координацію та узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України та спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ ІІ
ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 9. Екологічні права громадян України

Кожний громадянин України має право на:

а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

б) участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій з цих питань;

в) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;

є) участь в проведенні громадської екологічної експертизи;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Законодавством України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян республіки.

Стаття 10. Гарантії екологічних прав громадян

Екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів;

в) участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України.

***Стаття 11*. Захист прав громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством.

Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

***Стаття 12*. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Громадяни України зобов'язані:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ III
ПОВНОВАЖЕННЯ РАД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 13. **Компетенція Верховної Ради України у галузі охорони навколишнього природного середовища**

До виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України належать:

а) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища;

б) затвердження державних екологічних програм;

в) визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі щодо прийняття рішень про обмеження, зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств і об'єктів, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

г) визначення повноважень Рад, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

д) встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території республіки.

Верховна Рада України відповідно до Конституції України може приймати до свого розгляду й інші питання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 14. **Компетенція Верховної Ради Автономної Республіки Крим**

Верховна Рада Автономної Республіки Крим в галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища:

а) визначає порядок організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

б) визначає повноваження Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

в) забезпечує реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;

г) затверджує екологічні програми;

д) організує вивчення навколишнього природного середовища;

е) створює і визначає статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; (Пункт «е» статті 14 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98)

є) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, встановлює додаткові їх категорії;

ж) припиняє господарську діяльність підприємств, установ і організацій, що знаходяться у підпорядкуванні Автономної Республіки Крим, а також обмежує або зупиняє (тимчасово) діяльність підприємств, установ і організацій, не підпорядкованих органам влади Автономної Республіки Крим, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

з) встановлює в разі потреби нормативи екологічної безпеки, більш суворі, ніж ті, що діють в цілому на території України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює й інші повноваження, не віднесені законодавством України до компетенції республіканських органів державної влади України.

***Стаття 15*. Повноваження місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Місцеві Ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції:

а) забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;

б) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій;

в) затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планування і забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів;

г) видають і скасовують дозволи на відособлене спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

д) затверджують місцеві екологічні програми;

е) організовують вивчення навколишнього природного середовища;

є) створюють і визначають статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища (Пункт «є» статті 15 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

ж) організують в разі необхідності проведення екологічної експертизи;

з) забезпечують інформування населення про стан навколишнього природного середовища;

и) організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, і громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні;

ї) здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

й) припиняють господарську діяльність підприємств, установ та організацій місцевого підпорядкування, а також обмежують чи зупиняють (тимчасово) діяльність не підпорядкованих Раді підприємств, установ та організацій в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

к) координують діяльність відповідних спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів на території місцевої Ради.

Місцеві Ради можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ IV
ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 16. Управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

Управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження,

дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів у республіці є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші державні органи, до компетенції яких законодавством України та Автономної Республіки Крим віднесено здійснення зазначених функцій.

Громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими об'єднаннями і організаціями, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 17. **Компетенція Кабінету Міністрів України у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Кабінет Міністрів України у галузі охорони навколишнього природного середовища:

а) здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики;

б) забезпечує розробку державних республіканських, міждержавних і регіональних екологічних програм;

в) координує діяльність міністерств, відомств, інших установ та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища;

г) встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природо-

охоронних заходів (Пункт «г» статті 17 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 186/98-ВР від 05.03.98);

д) встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;

е) встановлює порядок визначення збору та його граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього (Пункт «е» статті 17 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

є) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (Пункт «є» статті 17 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96);

ж) організує екологічне виховання та екологічну освіту громадян;

з) приймає рішення про зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

и) керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Кабінет Міністрів України може здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України. (Стаття 17 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 18. **Компетенція Уряду Автономної Республіки Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Уряд Автономної Республіки Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища на своїй території:

а) здійснює реалізацію законодавства України та Автономної Республіки Крим в галузі охорони навколишнього природного середовища;

б) організує розробку екологічних програм;

в) координує діяльність міністерств, відомств, а також підприємств, установ та організацій в Автономній Республіці Крим у питаннях охорони навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування;

г) встановлює порядок утворення і використання республіканського фонду охорони навколишнього природного середовища у складі республіканського бюджету Автономної Республіки

Крим (Пункт «г» статті 18 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

д) погоджує розміщення підприємств, установ і організацій;

е) організує управління і контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища;

є) визначає в установленому порядку нормативи збору і розміри зборів за забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів (Пункт «є» статті 18 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

ж) затверджує за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів для підприємств, установ і організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком природних ресурсів загальнодержавного значення, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком викидів і скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами території Автономної Республіки Крим, та ліміти на утворення і розміщення відходів (Пункт «ж» статті 18 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 1288-XIV від 14.12.99);

з) організує проведення державної екологічної експертизи об'єктів, що створюються або функціонують на території Автономної Республіки Крим;

и) погоджує поточні і перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

і) організує ліквідацію екологічних наслідків аварій, залучає до її проведення підприємства, установи, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності, і громадян;

ї) забезпечує систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ та організацій про стан навколишнього природного середовища;

й) організує екологічну освіту та екологічне виховання громадян.

Уряд Автономної Республіки Крим може здійснювати й інші повноваження, що не входять до компетенції республіканських органів державного управління України. (Стаття 18 зі змінами, внесеними згідно зі Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

***Стаття 19*. Компетенція виконавчих і розпорядчих органів місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Виконавчі та розпорядчі органи місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції:

а) здійснюють реалізацію рішень відповідних Рад;

б) координують діяльність місцевих органів управління, підприємств, установ та організацій, розташованих на території місцевої Ради, незалежно від форм власності та підпорядкування;

в) організують розробку місцевих екологічних програм;

г) визначають в установленому порядку нормативи збору і розміри зборів за забруднення навколишнього природного середовища та розміщення відходів (Пункт «г» статті 19 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

д) затверджують за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком викидів і скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами території цієї Ради, та ліміти на утворення і розміщення відходів (Пункт «д» статті 19 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 1288-XIV від 14.12.99);

е) організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території (Пункт «е» статті 19 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

є) формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів (Пункт «є» статті 19 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

ж) погоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

з) забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення;

и) організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Виконавчі і розпорядчі органи Рад можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

(Стаття 19 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 20. **Компетенція спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів**

До компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і його органів на місцях належать:

а) здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища в республіці, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій в цій галузі;

б) державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони республіки, а також за додержанням норм екологічної безпеки;

в) організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи республіканської екологічної інформаційної системи;

г) затвердження нормативів, правил, участь у розробці стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

д) здійснення державної екологічної експертизи;

е) одержання безоплатно від міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

є) видача дозволів на захоронення (складування) відходів, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, на спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства України (Пункт «є» статті 20 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

ж) обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин;

з) подання позовів про відшкодування збитків і втрат, заподіяних в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

и) складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

і) керівництво заповідною справою, ведення Червоної книги України;

ї) координація роботи інших спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

й) здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього природного середовища, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду в цій галузі, організація виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань охорони навколишнього природного середовища.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів виконує й інші функції відповідно до положення про нього, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях, визначені у пункті «ж» частини першої цієї статті, не застосовуються до суб'єктів підприємницької діяльності (інвесторів), що здійснюють свою діяльність на умовах угод про розподіл продукції. (Статтю 20 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 1807-III від 08.06.2000.)

В системі органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів можуть створюватись спеціальні підрозділи, працівники яких наділяються правом носіння форми встановленого зразка і вогнепальної зброї.

Посадові особи спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню за рахунок коштів державного бюджету на випадок загибелі на суму десятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вони займали, а в разі поранення, контузії, травми або каліцтва, захворювання чи інвалідності, що сталися у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, – на суму від шестимісячної до п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою залежно

від ступеня втрати працездатності. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Перелік категорій посадових осіб спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

У разі загибелі посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у зв'язку з виконанням посадових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманцям виплачується одноразова допомога у розмірі десятирічної заробітної плати загиблого за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

У разі нанесення посадовій особі спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і у встановленому порядку призначається пенсія по інвалідності. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

У разі нанесення посадовій особі спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі однорічної заробітної плати за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Шкода, заподіяна майну посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів або членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, відшкодовується

в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Річна заробітна плата посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які отримала посадова особа за час роботи у спеціальному підрозділі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за рік, що передував року загибелі або ушкодження здоров'я. (Статтю 20 доповнено частиною згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Законодавством України передбачається охорона честі, гідності, здоров'я і життя працівників спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях.

Рішення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів з питань, що віднесені до його компетенції, є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій і можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Компетенція інших спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів визначається законодавством України, а також положеннями про ці органи, які затверджуються у встановленому порядку.

Стаття 21. **Повноваження громадських об'єднань у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Громадські природоохоронні об'єднання мають право:

а) розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;

б) утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими Радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища;

в) брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

г) проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;

д) одержувати у встановленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми і заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) виступати з ініціативою проведення республіканського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

є) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) подавати до суду позови про відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

з) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища.

Діяльність громадських об'єднань в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до законодавства України на основі їх статутів.

РОЗДІЛ V
СПОСТЕРЕЖЕННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ, ОБЛІК ТА ІНФОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 22. Моніторинг навколишнього природного середовища

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких

призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Спеціально уповноважені державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку республіки, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 23. **Кадастри природних ресурсів**

Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів.

Державні кадастри ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. **Державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища**

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється за єдиною для республіки системою в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 25. **Інформування про стан навколишнього природного середовища**

На спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші спеціально уповноважені державні органи покладається підготовка та подання щорічно Верховній Раді України Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в республіці, а також забезпечення зацікавлених державних і громадських органів, підприємств, установ, організацій та громадян інформацією про стан навколишнього природного середовища, випадки і причини його екстремального забруднення, рекомендаціями щодо заходів, спрямованих на зменшення його негативного впливу на природні об'єкти і здоров'я населення, про наслідки і результати ліквідації цих явищ, екологічні прогнози, про притягнення винних до відповідальності.

Порядок інформування про стан навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VI
ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

***Стаття 26*. Обов'язковість екологічної експертизи**

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища.

Порядок проведення екологічної експертизи визначається законодавством України.

***Стаття 27*. Об'єкти екологічної експертизи**

Екологічній експертизі підлягають:

а) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація;

б) техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування, в тому числі військового призначення;

в) проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів та документів, які регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище;

г) документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;

д) матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище. (Частина перша пункту «д» статті 27 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-III від 06.04.2000.)

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, в тому числі військового та оборонного призначення.

Стаття 28. **Державна екологічна експертиза**

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування.

Завданнями державної екологічної експертизи є:

а) визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або опосередковано негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;

б) встановлення відповідності передпроектних, передпланових, проектних та інших рішень вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

в) оцінка повноти й обґрунтованості передбачуваних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та здоров'я населення, яка здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів разом з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Для участі в проведенні державної екологічної експертизи можуть залучатися відповідні органи державного управління України, представники науково-дослідних, проектно-конструкторських, інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Стаття 29. **Обов'язковість виконання висновків державної екологічної експертизи**

Висновок державної екологічної експертизи після затвердження спеціально уповноваженим центральним органом

виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів є обов'язковим для виконання.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів.

Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Стаття 30. **Громадська екологічна експертиза**

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах.

Громадська екологічна експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи.

Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

РОЗДІЛ VII
СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 31. **Завдання стандартизації і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища**

Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 32. **Екологічні стандарти**

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів. (Частина перша статті 32 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-III від 06.04.2000.)

Екологічні стандарти розробляються і вводяться в дію в порядку, що встановлюється законодавством України.

Стаття 33. **Екологічні нормативи**

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. (Частина перша статті 33 в редакції Закону № 1642-III від 06.04.2000.)

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. (Частина третя статті 33 в редакції Закону № 1642-III від 06.04.2000.)

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України. (Частина шоста статті 33 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-III від 06.04.2000.)

РОЗДІЛ VIII
КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 34. **Завдання контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища**

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають в забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Стаття 35. **Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється Радами та їх виконавчими і розпорядчими органами, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони республіки, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища.

Порядок здійснення державного контролю за охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів визначається цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 36. **Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з Положенням, яке затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) подають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічних правопорушень.

Органи громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати й інші функції відповідно до законодавства України.

Стаття 37. **Прокурорський нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища**

Нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури.

При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів або арбітражних судів з позовами про відшкодування збитків, заподіяних в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності.

В разі необхідності у складі органів Прокуратури України можуть створюватися спеціалізовані екологічні підрозділи.

РОЗДІЛ IX
РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 38. **Загальне та спеціальне використання природних ресурсів**

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Стаття 39. **Природні ресурси загальнодержавного і місцевого значення (Назва статті 39 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96)**

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

а) територіальні та внутрішні морські води;

б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;

в) атмосферне повітря;

г) підземні води;

д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;

е) лісові ресурси державного значення;

є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

ж) дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України. (Пункт «ж» статті 39 в редакції Закону № 81/96-ВР від 06.03.96);

з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення. (Стаття 39 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Стаття 40. **Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів**

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;

б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;

в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;

г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;

д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;

е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених цим Законом та іншим законодавством України.

РОЗДІЛ X
ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 41. Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів (Пункт «в» статті 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

г) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу (Пункт «г» статті 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. (Стаття 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 42. **Фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища**

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів. (Стаття 42 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 43. **Збір за спеціальне використання природних ресурсів**

Збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання.

Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження і утилізації відходів та інших факторів. (Частина друга статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99.)

Нормативи збору за використання природних ресурсів, а також порядок її стягнення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення. (Частина четверта статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. (Частина п'ята статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96).

Збори за використання природних ресурсів в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян. (Стаття 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 44. **Збір за забруднення навколишнього природного середовища**

Збір за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднюючих

речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів. (Частина перша статті 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99.)

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й іншого виробництва та інші види шкідливого впливу в цілому по території Автономної Республіки Крим, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

а) у випадках, коли це призводить до забруднення природних ресурсів республіканського значення, територій інших областей, – спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;

б) в інших випадках – в порядку, що встановлюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) Радами, за поданням органів спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Частина друга статті 44 зі змінами, внесеними згідно зі Законом № 1288-XIV від 14.12.99.)

Порядок встановлення нормативів збору і стягнення зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори з підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу в межах лімітів відносяться на витрати виробництва, але не більше 0,15 відсотка валових витрат для гірничо-металургійних підприємств, які беруть участь в економічному експерименті, що проводиться з 1 липня 1999 року до 1 січня 2002 року, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян (Частина четверта статті 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 934-XIV від 14.07.99.)

Порядок встановлення обмежень розмірів зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України. (Стаття 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

***Стаття 45*. Збір за погіршення якості природних ресурсів (вводиться в дію з 01.01.95 згідно з Постановою ВР № 4041-12 від 25.02.94).**

Збір за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності

водойм тощо) в результаті володіння і користування встановлюється на основі нормативів.

Порядок встановлення нормативів збору за погіршення якості природних ресурсів визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори з підприємств, установ, організацій, а також громадян за погіршення якості природних ресурсів внаслідок володіння і користування ними здійснюються за рахунок прибутку, що залишається у їх розпорядженні. (Стаття 45 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 46. **Розподіл зборів за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища**

Збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані.

Збори за використання природних ресурсів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Збори за використання природних ресурсів зараховуються до відповідних бюджетів згідно з чинним законодавством. (Частина третя статті 46 в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно 20, 50 і 30 відсотків, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами охорони навколишнього природного середовища – у співвідношенні 70 і 30 відсотків. (Частина четверта статті 46 в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища підприємствами гірничо-металургійного комплексу, які беруть участь в економічному експерименті, що проводиться з 1 липня 1999 року до 1 січня 2002 року, розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно по 10 відсотків, а 70 відсотків використовуються цими підприємствами на виконання природоохоронних

заходів. За нецільове використання цих коштів до підприємств застосовуються штрафні санкції у розмірі 100 відсотків сум, використаних за нецільовим призначенням, з нарахуванням пені у розмірі 120 відсотків облікової ставки Національного банку України. (Статтю 46 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 934-XIV від 14.07.99.)

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними та міськими (міст загальнодержавного значення) Радами народних депутатів за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Стаття 46 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Стаття 47. **Фонди охорони навколишнього природного середовища**

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. (Частина перша статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

а) зборів за забруднення навколишнього природного середовища;

б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством;

в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. (Частина друга статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96, в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Розподіл зборів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Частина третя статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

а) відрахувань з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;

б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;

в) частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. (Частину четверту статті 47 доповнено пунктом «в» згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98 – набирає чинності з 01.01.99) (Частина четверта статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Частина п'ята статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для

притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства. (Частина шоста статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 186/98-ВР від 05.03.98, № 1287-XIV від 14.12.99.)

Положення про республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища затверджуються відповідними Радами, а Державного фонду охорони навколишнього природного середовища – Кабінетом Міністрів України. (Частина сьома статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. (Стаття 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

***Стаття 48*. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища**

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні та ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища (Пункт «а» статті 48 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам,

установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв (Пункт «д» статті 48 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу. (Пункт «є» статті 48 втратив чинність на підставі Закону № 783-XIV від 30.06.99 – редакція набирає чинності одночасно з набранням чинності Закону про Державний бюджет України на 2000 рік);

є) стимулювання у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень та інших надходжень, пов'язаних з порушенням природоохоронного законодавства, що зараховуються на відповідний поточний рахунок цих органів, а саме:

- штрафів, стягнутих з громадян за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- 50 відсотків суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- 50 відсотків коштів, стягнутих з громадян, у тому числі іноземних, за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20 відсотків коштів, стягнутих з підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20 відсотків коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів або продукції, виробленої з них, чи їх вартості;

- **коштів, отриманих від реалізації конфіскованих знарядь незаконного добування природних ресурсів. (Статтю 48 доповнено пунктом «є» згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)**

Стаття 49. **Екологічне страхування**

В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Порядок екологічного страхування встановлюється законодавством України.

РОЗДІЛ XI
ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 50. **Екологічна безпека**

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Стаття 51. **Екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів**

При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані

спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємкості даної території, стану навколишнього природного середовища в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище.

Підприємства, установи та організації, які розміщують, проектують, будують, реконструюють, технічно переозброюють, вводять в дію підприємства, споруди та інші об'єкти, а також проводять дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органам на місцях спеціальну заяву про це.

Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Стаття 52. **Охорона навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (назва статті 52 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 650/97-ВР від 19.11.97.)**

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування. (Частина перша статті 52 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 650/97-ВР від 19.11.97.)

При створенні нових хімічних препаратів і речовин, інших потенційно небезпечних для навколишнього природного

середовища субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися у встановленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

Вміст природних та штучних домішок, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища або здоров'я людей, у таких препаратах, а також сировині, що використовується для їх виробництва, не повинен перевищувати допустимих рівнів, встановлених відповідно до законодавства.

Екологічні вимоги при виробництві, зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших небезпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовин, віднесення хімічних речовин до категорії токсичних та їх класифікація за ступенем небезпечності визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи і погоджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Перелік пестицидів та агрохімікатів, дозволених для використання в Україні, регламенти їх застосування, а також щорічні доповнення до нього визначаються в установленому законодавством порядку. (Частина п'ята статті 52 в редакції Закону № 1642-III від 06.04.2000.)

Стаття 53. **Охорона навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу**

Підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та предметів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин здійснюється тільки на підставі дозволів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних

ресурсів при наявності оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей.

При створенні зазначених організмів і речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування.

Виробництво і використання нових штамів мікроорганізмів та інших біологічно активних речовин здійснюється тільки після проведення комплексних досліджень їх впливу на здоров'я людей і навколишнє природне середовище за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 54. **Охорона навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення**

Місцеві Ради, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також в місцях масового скупчення і розмноження диких тварин.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Стаття 55. **Охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами**

Суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення.

Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і

екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей. (Стаття 55 в редакції Закону № 1288-XIV від 14.12.99.)

Стаття 56. **Екологічна безпека транспортних засобів**

Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у викидах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, не допускається.

Керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання нормативів гранично допустимих викидів та скидів забруднюючих речовин і гранично допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту.

Стаття 57. **Додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем**

При проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки.

У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Стаття 58. **Вимоги екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності**

Вимоги екологічної безпеки, встановлені для розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації об'єктів щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище хімічних, фізичних і біологічних факторів, а також інші вимоги, передбачені цим Законом та іншим законодавством України, повною мірою поширюються на військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ та державної безпеки.

Вимоги екологічної безпеки повинні додержуватись також при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки, крім випадків особливих ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України.

Державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України здійснюється відповідно до цього Закону та іншого законодавства України.

Стаття 59. **Екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів**

Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюються за рішенням місцевих Рад з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

При розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські Ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з Радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ XII
ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Стаття 60. **Система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні**

Особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Стаття 61. **Природно-заповідний фонд України**

Ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України.

До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Порядок організації, використання і охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додаткові їх категорії визначаються законодавством України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 62. **Курортні і лікувально-оздоровчі зони**

Курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

З метою охорони природних якостей та лікувальних факторів курортних зон, запобігання їх псуванню, забрудненню і виснаженню встановлюються округи їх санітарної охорони.

В межах курортних і лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан території, що підлягає особливій охороні.

Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

Стаття 63. **Рекреаційні зони**

Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

На території рекреаційних зон забороняються:

а) господарська та інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище або може перешкодити використанню їх за цільовим призначенням;

б) зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Режим використання цих територій визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими Радами відповідно до законодавства України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 64. **Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин**

Рідкісні і такі, що перебувають (зростають) під загрозою зникнення у природних умовах на території республіки, види тварин і рослин підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

Положення про Червону книгу України затверджується Верховною Радою України.

З метою збереження рідкісних видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, а також видів, відтворення яких у природних умовах неможливе, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення охорони зазначених видів тварин і рослин, поліпшення середовища їх перебування (зростання), створення належних умов для їх розмноження або розведення та розселення.

РОЗДІЛ XIII
НАДЗВИЧАЙНІ ЕКОЛОГІЧНІ СИТУАЦІЇ

Стаття 65. **Зони надзвичайних екологічних ситуацій**

Рішенням Верховної Ради України окремі території республіки можуть оголошуватись зонами екологічної катастрофи, зонами підвищеної екологічної небезпеки чи відноситись до інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій.

Зонами екологічної катастрофи оголошуються території, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стійкі або необоротні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності.

Зонами підвищеної екологічної небезпеки оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи в навколишньому природному середовищі на тривалий час виникли негативні зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Класифікація цих зон, їх статус та правові наслідки, що випливають з факту віднесення територій до встановлених категорій, в тому числі щодо компенсацій і пільг громадянам, які проживають чи перебувають тимчасово в їх межах, визначаються законодавством України.

***Стаття 66*. Запобігання аваріям і ліквідація їх шкідливих екологічних наслідків**

При проектуванні й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Державні органи по нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості і атомній енергетиці разом із спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів систематично проводять перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

Перелік екологічно небезпечних об'єктів визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

У разі аварії, що спричинила забруднення навколишнього природного середовища, підприємства, установи, організації зобов'язані негайно приступити до ліквідації її наслідків. Одночасно посадові особи або власники підприємств, керівники установ і організацій зобов'язані повідомляти про аварію і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, виконавчому комітету місцевої Ради, органам охорони здоров'я, спеціально уповноваженим державним органам управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та населенню. (Частина четверта статті 66 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

РОЗДІЛ XIV
ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 67. **Вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, арбітражним судом, Радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України.

Спори підприємств, установ і організацій України у галузі охорони навколишнього природного середовища з підприємствами, установами та організаціями інших держав розглядаються комісіями, що утворюються на паритетних засадах із представників України і заінтересованих держав, або третейським судом.

РОЗДІЛ XV
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 68. **Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища**

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

б) порушенні норм екологічної безпеки;

в) порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні свідомо неправдивого експертного висновку;

г) невиконанні вимог державної екологічної експертизи;

д) фінансуванні, будівництві і впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;

е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;

ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;

з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;

и) порушенні строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;

й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів (пункт «й» статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (пункт «л» частини другої статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 650/97-ВР від 19.11.97);

м) приниженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в республіканський Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. (Частина шоста статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища згідно з рішеннями їх управлінських органів позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково. (Частина сьома статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96)

Порядок позбавлення премій визначається законодавством України. (Стаття 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

***Стаття 69*. Особливості застосування цивільної відповідальності**

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода, заподіяна довкіллю у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог статті 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції». (Статтю 69 доповнено частиною згідно із Законом

№ 1807-III від 08.06.2000) (Стаття 69 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98)

Стаття 70. **Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення і злочини**

Визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

РОЗДІЛ XVI
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 71. **Участь України у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища**

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища на державному і громадському рівнях відповідно до законодавства України та міжнародного права.

Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору.

Україна здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також в рамках природоохоронної діяльності ООН та організацій, що входять в її систему, інших урядових і неурядових міжнародних організацій.

Стаття 72. **Обов'язок іноземних юридичних осіб і громадян та осіб без громадянства щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища**

Іноземні юридичні особи і громадяни та особи без громадянства зобов'язані на території України додержувати вимог цього Закону, інших законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та несуть відповідальність за їх порушення відповідно до законодавства України.

Голова Верховної Ради
Української РСР Л. КРАВЧУК

м. Київ, 25 червня 1991 року № 1264-XII

Додаток 3

Закон України «Про охорону атмосферного повітря»

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992 р., № 50, ст. 678. Вводиться в дію Постановою ВР від 16 жовтня 1992 р. – ВВР. – 1992. – № 50. – Ст. 679.

Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища.

Цей Закон спрямований на збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також відвернення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

Він визначає правові і організаційні основи та екологічні вимоги у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. **Завдання Закону про охорону атмосферного повітря**

Завданням Закону про охорону атмосферного повітря є регулювання відносин у цій галузі з метою збереження, поліпшення та відтворення стану атмосферного повітря, відвернення і зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на атмосферне повітря, забезпечення раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, а також зміцнення правопорядку і законності у цій сфері.

Стаття 2. **Законодавство про охорону атмосферного повітря**

Відносини у галузі охорони та використання атмосферного повітря регулюються цим Законом, розробленим відповідно до

Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», та іншими актами законодавства України.

***Стаття 3*. Управління у галузі охорони атмосферного повітря**

Управління у галузі охорони атмосферного повітря здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Республіки Крим, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Міністерство охорони здоров'я України, місцеві органи державної виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ II
СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

***Стаття 4*. Завдання стандартизації і нормування у галузі охорони атмосферного повітря**

Екологічна стандартизація і нормування проводиться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів та забезпечення екологічної безпеки.

***Стаття 5*. Стандарти у галузі охорони атмосферного повітря**

Державні стандарти у галузі охорони атмосферного повітря є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони атмосферного повітря, методи контролю за станом атмосферного повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони і використання атмосферного повітря.

Стандарти у галузі охорони атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством охорони здоров'я України у порядку, що визначається законодавством України.

***Стаття 6*. Нормативи у галузі охорони атмосферного повітря**

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами;

- граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів;
- нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватись й інші нормативи у галузі охорони атмосферного повітря.

Стаття 7. **Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря**

Для оцінки стану атмосферного повітря встановлюються єдині для території України нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря:

- гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у атмосферному повітрі для людей і об'єктів навколишнього природного середовища;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу та атмосферне повітря для людей і об'єктів навколишнього природного середовища.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватись більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на атмосферне повітря.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 8. **Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами у атмосферне повітря і шкідливого впливу їх фізичних та біологічних факторів**

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються для кожного стаціонарного джерела викидів або іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря по кожній із забруднюючих речовин та фактору фізичного чи біологічного впливу.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються на рівні, при якому сумарні викиди забруднюючих речовин і шкідливий фізичний та біологічний вплив всіх джерел у даному районі, з урахуванням перспективи його розвитку, в період дії встановленого нормативу не призведуть до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Проекти нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел розробляються підприємствами, установами та організаціями і затверджуються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України і Міністерства охорони здоров'я України. Ці проекти погоджуються з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині:

- строків виконання заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин до нормативних рівнів;
- строків відселення людей і винесення об'єктів соціального призначення з санітарно-захисних зон;
- зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов.

Проекти нормативів гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря розробляються підприємствами, установами, організаціями і затверджуються органами Міністерства охорони здоров'я України та Міністерством охорони навколишнього природного середовища України за погодженням з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині строків виконання заходів щодо зниження шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів до нормативних рівнів.

Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря встановлюється Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, а нормативів гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього – Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 9. **Граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів**

Для різних технологічних процесів, технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів залежно від часу розробки та введення в дію технологій і обладнання, наявності наукових і технічних розробок, економічної доцільності встановлюються такі нормативи:

- граничні обсяги утворення забруднюючих речовин для окремих типів технологічного та іншого обладнання;
- вимоги щодо ведення технологічних процесів в частині впливу на утворення забруднюючих речовин;
- регламенти використання та втрат сировини.

Вказані нормативи розробляються підприємствами, установами і організаціями і затверджуються Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 10. **Нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення**

Для зниження шкідливого впливу на атмосферне повітря встановлюються нормативи його використання як сировини основного виробничого призначення.

Нормативи обсягів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, порядок їх розробки та затвердження визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 11. **Нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів**

Для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу фізичних факторів, які розробляються з урахуванням наявності технічних рішень щодо зменшення утворення забруднюючих речовин, зниження рівнів шкідливого впливу фізичних факторів, очищення відпрацьованих газів та економічної доцільності. Порядок розробки і затвердження цих нормативів встановлюється Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Міністерством охорони здоров'я України.

РОЗДІЛ III. ЗАХОДИ ЩОДО ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 12. ***Обов'язки підприємств, установ і організацій щодо охорони атмосферного повітря***

Підприємства, установи і організації, діяльність яких пов'язана з викидами забруднюючих речовин у атмосферне повітря,

шкідливим впливом фізичних та біологічних факторів на нього, зобов'язані:

- **здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання умов і вимог, передбачених у дозволах на викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив;**
- **вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;**
- **забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування і апаратури для очищення викидів та зменшення рівнів іншого шкідливого впливу;**
- **здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються у атмосферне повітря, і рівнями іншого шкідливого впливу та вести їх постійний облік;**
- **мати заздалегідь розроблені спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок аварійних ситуацій і несприятливих метеорологічних умов та вживати заходів для ліквідації причин та наслідків забруднення атмосферного повітря.**

Виконання заходів щодо атмосферного повітря не повинно призводити до забруднення ґрунтів, вод та інших природних об'єктів.

***Стаття 13*. Регулювання викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами**

Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватись тільки за дозволами, які видаються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Обсяги цих викидів визначаються на основі нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря.

Порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 16*. Регулювання шкідливих впливів на атмосферне повітря при відсутності нормативів**

Шкідливі впливи на атмосферне повітря, для яких не встановлено відповідних нормативів екологічної безпеки, забороняються. У виняткових випадках такі впливи допускаються тимчасово лише з дозволу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров'я

України за умови, що за цей період буде встановлено відповідний норматив та вжито необхідних заходів щодо охорони атмосферного повітря.

Стаття 19. **Заходи щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортними та іншими пересувними засобами і установками та шкідливого впливу їх фізичних факторів**

З метою відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортними та іншими пересувними засобами і установками та шкідливого впливу їх фізичних факторів здійснюються:

- розробка і виконання комплексу заходів щодо зниження токсичності викидів, знешкодження шкідливих речовин та зменшення шкідливого фізичного впливу при проектуванні, виробництві, експлуатації та ремонті автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів і установок;
- переведення транспортних засобів на менш токсичні види енергії і палива;
- раціональне планування і забудова населених пунктів з дотримання необхідної відстані до автомобільних шляхів;
- виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста автотранспортних підприємств, автозаправних станцій, вантажного транзитного автомобільного транспорту;
- обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших пересувних засобів і установок у сельбищні зони, місця відпочинку і туризму;
- поліпшення утримання в належному стані автомобільних шляхів та вуличних покриттів;
- впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;
- вдосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях;
- вдосконалення діяльності контрольнорегулювальних та діагностичних пунктів по перевірці вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, а також їх шкідливого фізичного впливу на атмосферне повітря.

Виробництво та експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах перевищує нормативи або рівні шкідливого впливу фізичних факторів, забороняються.

Стаття 22. **Виконання вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами**

Складування, зберігання або розміщення виробничого, побутового сміття та інших відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря пилом, шкідливими газоподібними речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, допускається лише при наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях у межах встановлених ними лімітів з додержанням нормативів екологічної безпеки і при можливості їх подальшого господарського використання.

Не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог щодо охорони атмосферного повітря.

Власники або уповноважені ними органи управління підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціальні звалища.

РОЗДІЛ VI
ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 33. **Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони та використання атмосферного повітря**

Для забезпечення охорони та ефективного використання атмосферного повітря впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають:

- встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інших шкідливих впливів на нього;
- встановлення лімітів використання повітря як сировини основного виробничого призначення;
- встановлення нормативів плати і розмірів платежів за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інші шкідливі впливи на нього;
- встановлення нормативів плати за перевищення лімітів викидів, інших шкідливих впливів та видачу дозволів на використання атмосферного повітря;

- встановлення нормативів плати за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- надання підприємствам, установам, організаціям і громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, безвідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологічних процесів, здійсненні інших природоохоронних заходів відповідно до законодавства.

Стаття 34. **Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на нього**

Ліміти викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами визначаються для підприємств, установ та організацій з урахуванням гранично допустимих обсягів викидів і доводяться до них як тимчасово погоджені величини викидів забруднюючих речовин щодо кожного компонента.

Ліміти викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря встановлюються для підприємств органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у формі видачі дозволів на викиди.

Гранично допустимі рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря встановлюються органами Міністерства охорони здоров'я України.

Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 35. **Порядок визначення нормативів плати і стягнення платежів за забруднення атмосферного повітря та за інші шкідливі впливи на нього**

Платежі за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та за інші шкідливі впливи на нього стягуються з підприємств, установ і організацій. Стягнення платежів не звільняє від відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря. Розміри вказаних платежів встановлюються Урядом Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями на підставі лімітів викидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на нього і нормативів плати за них.

Порядок встановлення нормативів плати і стягнення платежів за забруднення атмосферного повітря та за інші шкідливі впливи на нього визначається Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 36*. Плата за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення**

Плата за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення встановлюється на підставі нормативів його використання та нормативів плати за одиницю обсягу атмосферного повітря.

Порядок встановлення нормативів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, нормативів плати та стягнення платежів за нього встановлюється Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VII
КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

***Стаття 38*. Контроль у галузі охорони атмосферного повітря**

Контроль у галузі атмосферного повітря спрямовується на забезпечення додержання вимог законодавства про охорону і використання атмосферного повітря всіма державними органами, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

***Стаття 39*. Державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря**

Державний контроль у галузі охорони і використання атмосферного повітря здійснюється:

- місцевими органами державної виконавчої влади;
- Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та його органами на місцях;
- Міністерством охорони здоров'я України та його органами на місцях у частині додержання нормативів екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у атмосферному повітрі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу) та інших правил і нормативів, спрямованих на попередження негативного впливу на здоров'я людей;
- Державною автомобільною інспекцією Міністерства внутрішніх справ України та її органами на місцях у частині додержання нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу фізичних факторів, встановлених для відповідного типу автомобільного транспорту та сільськогосподарської техніки;
- іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

Стаття 40. **Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря**

Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями, іншими органами в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона шкідливо впливає або може вплинути на стан атмосферного повітря.

Підприємства, установи, організації та інші органи зобов'язані здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд, устаткуванням та апаратурою для очищення викидів у атмосферне повітря від забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, оснащенням їх приладами, необхідними для постійного нагляду за ефективністю очищення, додержанням нормативів викидів забруднюючих речовин і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів та додержанням інших вимог законодавства у галузі охорони атмосферного повітря.

Стаття 41. **Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря**

Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища відповідно до статті 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

РОЗДІЛ IX
ПРАВОПОРУШЕННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НИХ

Стаття 44. **Порушення законодавства щодо охорони атмосферного повітря**

Правопорушеннями у галузі охорони атмосферного повітря є:

- порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря;
- перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря;
- перевищення нормативів гранично допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря;
- викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та використання атмосферного повітря як сировини основного

виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів;
- здійснення незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- впровадження відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівля у зарубіжних країнах і експлуатація технологічного устаткування транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають встановленим вимогам щодо охорони атмосферного повітря;
- порушення правил складування і утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
- проектування і будівництво об'єктів з порушенням норм і вимог щодо охорони і використання атмосферного повітря;
- невикористання розпоряджень та припасів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання атмосферного повітря;
- відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, джерела забруднення, а також приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність й за інші правопорушення у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

Особи, винні у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, несуть відповідальність відповідно до активів законодавства України.

Спори з питань щодо охорони і використання атмосферного повітря вирішуються у порядку, встановленому законодавством України.

***Стаття 45*. Відшкодування збитків, заподіяних в результаті порушення законодавства про охорону атмосферного повітря**

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, заподіяні порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Додаток 4

Закон України «Про екологічну експертизу»

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995 р., № 8, ст. 54. Вводиться в дію Постановою Верховної Ради. – ВВР. – 1995. – № 8. – Ст. 55

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. **Екологічна експертиза в Україні**

Екологічна експертиза в Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 2. **Законодавство про екологічну експертизу**

Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються цим Законом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

Стаття 3. **Завдання законодавства про екологічну експертизу**

Завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин в галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Стаття 4. **Мета екологічної експертизи**

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Стаття **5. Основні завдання екологічної експертизи**

Основними завданнями екологічної експертизи є:

1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;
4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;
5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Стаття 6. **Основні принципи екологічної експертизи**

Основними принципами екологічної експертизи є:

1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;
2) збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;
3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;
4) екологічна безпека, територіально-галузева і економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;
5) державне регулювання;
6) законність.

Стаття 7. **Об'єкти екологічної експертизи**

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу

на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю, підлягають екологічній експертизі відповідно до цього Закону та інших спеціальних законодавчих актів України.

РОЗДІЛ II
ФОРМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 12. Форми екологічної експертизи

В Україні здійснюється державна, громадська та інші екологічні експертизи.

Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Приймаючи рішення щодо подальшої реалізації об'єктів екологічної експертизи, висновки державної екологічної експертизи враховуються нарівні з іншими видами державних експертиз.

Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 13. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза організується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Міністерства охорони здоров'я України, їх органів на місцях із залученням інших органів державної виконавчої влади.

До проведення державної екологічної експертизи можуть у встановленому порядку залучатися фахівці інших установ, організацій і підприємств, а також експерти міжнародних організацій.

Здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Перелік видів діяльності та об'єктів, що

становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Міністерства охорони здоров'я України.

***Стаття 16*. Громадська екологічна експертиза**

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських формувань.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися одночасно з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань.

***Стаття 17*. Інші екологічні експертизи**

Інші екологічні експертизи можуть здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі із спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями.

Примірний договір про надання еколого-експертних послуг затверджується Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України.

РОЗДІЛ IV
СТАТУС ЕКСПЕРТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

***Стаття 27*. Експерт екологічної експертизи**

Експертом екологічної експертизи може бути спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну спеціальність, кваліфікацію і професійні знання, володіє навичками аналізу експертної інформації і методикою еколого-експертної оцінки, а також має практичний досвід у відповідній галузі не менше трьох років.

***Стаття 28*. Права експерта державної екологічної експертизи**

Експерт державної екологічної експертизи має право:

1) одержувати на його вимогу відомості та матеріали, необхідні для проведення екологічної експертизи;
2) становити питання про відхилення поданих на екологічну експертизу матеріалів, які не відповідають вимогам природоохоронного законодавства, екологічним стандартам і нормативам та врахування яких потребує додаткових досліджень, пошукових робіт чи виділення додаткових капіталовкладень;

3) вносити пропозиції про залучення до проведення екологічної експертизи висококваліфікованих спеціалістів, науковців, створення належної матеріально-технічної та інформаційної бази;
4) на викладення особистої думки щодо висновків проведеної екологічної експертизи.

Стаття 29. **Обов'язки експерта екологічної експертизи**

Експерт екологічної експертизи зобов'язаний:

1) дотримувати встановлених строків та порядку здійснення екологічної експертизи, норм і вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;
2) забезпечувати всебічне, комплексне, об'єктивне, якісне і ефективне проведення екологічної експертизи;
3) своєчасно готувати обґрунтовані та об'єктивні висновки;
4) обґрунтовувати пропозиції про повернення документації на об'єкти екологічної експертизи на доопрацювання;
5) вносити відповідні пропозиції щодо вдосконалення форм і методів проведення екологічної експертизи;
6) заявити самовідвід за наявності особистої заінтересованості щодо конкретного об'єкта екологічної експертизи.

РОЗДІЛ VI
ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 38. **Строки проведення державної екологічної експертизи об'єктів:**

1) групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів, установ чи організацій Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України – до 54 календарних днів з продовженням у разі потреби до 60 днів, а у виняткових випадках, залежно від складності проблеми – до 120 календарних днів;
2) спеціально створеними міжгалузевими еколого-експертними комісіями чи іншими спеціальними організаціями – до 90 календарних днів;
3) за доопрацьованими матеріалами відповідно до висновків попередньої екологічної експертизи – до 30 календарних днів.

Початком державної екологічної експертизи вважається день подання еколого-експертному органу комплекту необхідних матеріалів і документів, а у разі необхідності – і додаткової науково-

дослідної інформації з тих питань, що виникли під час проведення експертизи.

Стаття 39. **Висновки державної екологічної експертизи**

Висновки державної екологічної експертизи повинні містити оцінку екологічної допустимості і можливості прийняття рішень щодо об'єкта екологічної експертизи та враховувати соціально-економічні наслідки.

Позитивні висновки державної екологічної експертизи після затвердження їх Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України чи його органами на місцях є підставою для відкриття фінансування проектів і програм чи діяльності.

Реалізація проектів і програм чи діяльності без позитивних висновків державної екологічної експертизи забороняється.

В разі негативної оцінки об'єктів державної екологічної експертизи замовник зобов'язаний забезпечити їх доопрацювання відповідно до вимог еколого-експертного висновку і своєчасну передачу матеріалів на додаткову державну екологічну експертизу.

Стаття 40. **Строк дії висновків державної екологічної експертизи**

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є дійсним протягом трьох років від дня його видачі, якщо за цей час не розпочато реалізацію рішення щодо об'єкта державної екологічної експертизи.

РОЗДІЛ VIII
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЕКОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ

Стаття 50. **Правопорушення в галузі екологічної експертизи**

Правопорушеннями в галузі екологічної експертизи є:

1) порушення встановленого законодавством порядку проведення екологічної експертизи;
2) надання свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи;
3) надання дозволів на спеціальне природокористування, фінансування та реалізацію проектів і програм чи діяльності, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, без позитивного висновку екологічної експертизи;

4) здійснення екологічної експертизи неправоздатними підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями;
5) недотримання під час реалізації об'єкта експертизи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки відповідно до висновку державної екологічної експертизи;
6) незаконне втручання будь-кого у проведення екологічної експертизи;
7) ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;
8) підготовка свідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи.

Особи, винні в порушенні законодавства в галузі екологічної експертизи, притягаються відповідно до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення в галузі екологічної експертизи.

Додаток 5

Земельний кодекс України (витяг)

(Затверджений Президентом України 25 жовтня 2001 р. № 2768-III)

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. **Земля – основне національне багатство**

1. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

2. Право власності на землю гарантується.

3. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 2. **Земельні відносини**

1. Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

2. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

3. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

РОЗДІЛ II ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Глава 4. СКЛАД ТА ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ

Стаття 18. **Склад земель**

1. До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами,

які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

2. Категорії земель України мають особливий правовий режим.

3. Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни.

Стаття 19. **Категорії земель**

1. Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

а) землі сільськогосподарського призначення;
б) землі житлової та громадської забудови;
в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
г) землі оздоровчого призначення;
ґ) землі рекреаційного призначення;
д) землі історико-культурного призначення;
е) землі лісового фонду;
є) землі водного фонду;
ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

2. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

Глава 5. ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 22. **Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання**

1. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей.

2. До земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісового фонду, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо).

3. Землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування:

а) громадянам – для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
б) сільськогосподарським підприємствам – для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам – для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;
г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян – для ведення підсобного сільського господарства.

4. Землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

***Стаття 23*. Пріоритетність земель сільськогосподарського призначення**

1. Землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання.

2. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, провадиться на підставі даних державного земельного кадастру.

3. Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості.

4. Лінії електропередачі і зв'язку та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо.

***Стаття 31*. Землі фермерського господарства**

1. Землі фермерського господарства можуть складатися із:

а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;
в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

2. Громадяни – члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

РОЗДІЛ III
ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 14. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 78. **Зміст права власності на землю**

1. Право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

2. Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

3. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

4. Особам (їх спадкоємцям), які мали у власності земельні ділянки до 15 травня 1992 року (з дня набрання чинності Земельним кодексом України), земельні ділянки не повертаються.

Стаття 80. **Суб'єкти права власності на землю**

Суб'єктами права власності на землю є:

а) громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;

б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності;

в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності.

Стаття 90. **Права власників земельних ділянок**

1. Власники земельних ділянок мають право:

а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;

г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

ґ) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 91. **Обов'язки власників земельних ділянок**

1. Власники земельних ділянок зобов'язані:

а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;
б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
в) своєчасно сплачувати земельний податок;
г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
ґ) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;
е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

РОЗДІЛ IV
НАБУТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 20. ПРИДБАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НА ПІДСТАВІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ УГОД

Стаття 127. **Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності**

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень здійснюють продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності громадянам та юридичним особам, які мають право на набуття земельних ділянок у власність, а також іноземним державам відповідно до цього Кодексу.

2. Продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам здійснюється на конкурентних засадах (аукціон, конкурс), крім викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що є власністю покупців цих ділянок.

Стаття 128. **Порядок продажу земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам**

1. Продаж громадянам і юридичним особам земельних ділянок державної та комунальної власності для потреб, визначених цим Кодексом, провадиться місцевими державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень.

2. Громадяни та юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок у власність, подають заяву (клопотання) до відповідного органу виконавчої влади або сільської, селищної, міської ради. У заяві зазначаються бажане місце розташування земельної ділянки, цільове призначення та її розмір.

До заяви додається:

а) державний акт на право постійного користування землею або договір оренди землі;
б) план земельної ділянки та документ про її надання у разі відсутності державного акта;
в) свідоцтво про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності.

3. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада у місячний термін розглядає заяву і приймає рішення про продаж земельної ділянки або про відмову в продажу із зазначенням причин відмови.

4. Особам, які подали заяви (клопотання) про придбання (купівлю) земельної ділянки, що не перебуває у їх користуванні, продаж цієї ділянки здійснюється не пізніше 30 днів після розроблення землевпорядною організацією проекту відведення земельної ділянки.

5. Підставою для відмови в продажу земельної ділянки є:

а) неподання документів, необхідних для прийняття рішення щодо продажу такої земельної ділянки;
б) виявлення недостовірних відомостей у поданих документах;
в) якщо щодо суб'єкта підприємницької діяльності порушена справа про банкрутство або припинення його діяльності.

6. Рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, сільської, селищної, міської ради про продаж земельної ділянки є підставою для укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки.

7. Договір купівлі-продажу земельної ділянки підлягає нотаріальному посвідченню. Документ про оплату є підставою для видачі державного акта на право власності на земельну ділянку та її державної реєстрації.

8. Вартість земельної ділянки визначається на підставі її грошової та експертної оцінки, яка проводиться за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

9. Розрахунки за придбання земельної ділянки можуть здійснюватися з розстроченням.

10. Рішення про відмову продажу земельної ділянки може бути оскаржено в суді.

РОЗДІЛ V
ГАРАНТІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Глава 23. ЗАХИСТ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 152. **Способи захисту прав на земельні ділянки**

1. Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю.

2. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

3. Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом:

а) визнання прав;
б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;
в) визнання угоди недійсною;
г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;
ґ) відшкодування заподіяних збитків;
д) застосування інших, передбачених законом способів.

Стаття 153. **Гарантії права власності на земельну ділянку**

1. Власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами України.

2. У випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами України, допускається викуп земельної ділянки. При цьому власникові земельної ділянки відшкодовується її вартість.

3. Колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб.

Стаття 158. **Органи, що вирішують земельні спори**

1. Земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

2. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

3. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

4. Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

5. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Стаття 159. **Порядок розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів**

1. Земельні спори розглядаються органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у місячний термін з дня подання заяви.

2. Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин.

3. Відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

4. У рішенні органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів визначається порядок його виконання.

5. Рішення передається сторонам у 5-денний термін з часу його прийняття.

РОЗДІЛ VI
ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ

Глава 26. ЗАВДАННЯ, ЗМІСТ І ПОРЯДОК ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 162. **Поняття охорони земель**

Охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Стаття 163. **Завдання охорони земель**

Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Стаття 164. **Зміст охорони земель**

1. Охорона земель включає:

а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
г) збереження природних водно-болотних угідь;
ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
д) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

2. Порядок охорони земель встановлюється законом.

Стаття 166. **Рекультивація порушених земель**

1. Рекультивація порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

2. Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі

внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації.

3. Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Стаття 167. **Охорона земель від забруднення небезпечними речовинами**

1. Господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється.

2. Нормативи гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також перелік цих речовин затверджуються спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у галузі охорони здоров'я та санітарного нагляду, екології та природних ресурсів.

3. Забруднені небезпечними речовинами земельні ділянки використовуються з дотриманням встановлених обмежень, вимог щодо запобігання їх небезпечному впливу на здоров'я людини та довкілля.

4. Рівень забруднення ґрунтів враховується при наданні земельних ділянок у користування, вилученні з господарського обігу та зміні характеру і режиму використання.

Стаття 168. **Охорона ґрунтів**

1. Ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони.

2. Власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель.

3. При здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивація), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

РОЗДІЛ VIII
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Глава 37. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття 211. **Відповідальність за порушення земельного законодавства**

1. Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

а) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
б) самовільне зайняття земельних ділянок;
в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
ґ) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
е) знищення межових знаків;
є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;
ж) непроведення рекультивації порушених земель;
з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;
и) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;
і) самовільне відхилення від проектів землеустрою;
ї) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
й) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок.

2. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 25 жовтня 2001 року № 2768-III

Додаток 6

Водний кодекс (витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, № 24, ст. 189. Вводиться в дію Постановою ВР № 214/95-ВР від 06.06.95. – ВВР. – 1995. – № 24. – Ст. 190)

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту.

Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами.

В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

Водний кодекс в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

РОЗДІЛ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

***Стаття 3.* Водний фонд України**

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

До водного фонду України належать:

1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;

2) підземні води та джерела;

3) внутрішні морські води та територіальне море.

Стаття 5. **Водні об'єкти загальнодержавного і місцевого значення**

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

1) внутрішні морські води та територіальне море;

2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;

3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Стаття 6. **Власність на води (водні об'єкти)**

Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування.

Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві Ради.

Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

РОЗДІЛ II
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Глава 7. ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 29. **Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів**

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів передбачають:

1) видачу дозволів на спеціальне водокористування;

2) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за спеціальне водокористування та скидання забруднюючих речовин (пункт 3 статті 29 виключно на підставі Закону № 1990-III від 21.09.2000);

4) надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, безвідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;

5) відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства. (Стаття 29 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1990-III від 21.09.2000).

Стаття 30. **Збори за спеціальне водокористування**

Збір за спеціальне водокористування справляється з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає збір за використання води водних об'єктів та за скидання забруднюючих речовин. Розмір збору за використання води визначається на основі нормативів збору, фактичних обсягів використаної води та встановлених лімітів використання води. Розмір збору за використання води водних об'єктів для потреб, не пов'язаних з вилученням води з водних об'єктів, визначається: для потреб гідроенергетики – на основі нормативів збору, фактичних обсягів води, пропущеної через турбіни, та лімітів використання води (крім гідроакумулюючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями); для потреб водного транспорту – на основі норма-

тивів збору та часу користування поверхневими водами у звітному періоді; для потреб рибництва – на основі нормативів збору та фактичних обсягів води, необхідної для поповнення ставків під час розведення риби та інших водних живих ресурсів у рибних господарствах. Розмір збору за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів збору, фактичного обсягу скидів забруднюючих речовин та встановлених лімітів скиду. Збір за воду, втрачену при її транспортуванні, стягується з власників мереж водопостачання. За скидання забруднюючих речовин з дренажними водами у водні об'єкти з систем, що захищають сільськогосподарські угіддя та населені пункти від підтоплення (за винятком дренажних вод промислових об'єктів), збір не справляється, якщо таке скидання не погіршує якість води водних об'єктів в межах встановлених категорій. (Стаття 30 в редакції Закону № 1990-III (1990-14) від 21.09.2000.)

(Статтю 31 виключено на підставі Закону № 1990-III (1990-14) від 21.09.2000.)

***Стаття 32*. Розподіл зборів за спеціальне водокористування**

Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 80 відсотків, до бюджетів областей – в розмірі 20 відсотків. Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення на території Автономної Республіки Крим зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 50 відсотків, до бюджету Автономної Республіки Крим – в розмірі 50 відсотків. Збори за використання поверхневих вод для потреб гідроенергетики, рибництва та водного транспорту, а також за втрати води при її транспортуванні зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 100 відсотків. Збори за використання води з водних об'єктів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів. Порядок розподілу та використання зборів за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та за понадлімітне використання води з них, а також коштів, відшкодованих за завдані водним об'єктам збитки, визначаються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1264-12). Всі зазначені збори спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків. (Стаття 32 в редакції Закону № 1990-III (1990-14) від 21.09.2000.)

Глава 8. СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 33. **Завдання стандартизації і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів**

Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюються з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом встановлення комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги.

Стаття 35. **Нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів**

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

1) нормативи екологічної безпеки водокористування;

2) екологічний норматив якості води водних об'єктів;

3) нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин;

4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти;

5) технологічні нормативи використання води. Законодавством України можуть бути встановлені й інші нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 36. **Нормативи екологічної безпеки водокористування**

Для оцінки можливостей використання води з водних об'єктів для потреб населення та галузей економіки встановлюються нормативи, які забезпечують безпечні умови водокористування, а саме:

- гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення;
- гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства;
- допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

У разі необхідності для вод водних об'єктів, які використовуються для лікувальних, курортних, оздоровчих, рекреаційних

та інших цілей, можуть встановлюватись більш суворі нормативи екологічної безпеки водокористування.

Нормативи екологічної безпеки водокористування розробляються і затверджуються:

- спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та Національною комісією з радіаційного захисту населення України – для водних об'єктів, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення;
- спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань рибного господарства – для водних об'єктів, вода яких використовується для потреб рибного господарства.

Нормативи екологічної безпеки водокористування вводяться в дію за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 37. **Екологічний норматив якості води водних об'єктів**

Для оцінки екологічного благополуччя водних об'єктів та визначення комплексу водоохоронних заходів встановлюється екологічний норматив якості води, який містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні). При цьому ступінь забрудненості водних об'єктів визначається відповідними категоріями якості води.

Екологічний норматив та категорії якості води водних об'єктів розробляються і затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Стаття 38. **Нормативи граничнo допустимого скидання забруднюючих речовин**

Нормативи граничнo допустимого скидання забруднюючих речовин встановлюються з метою поетапного досягнення екологічного нормативу якості води водних об'єктів.

Порядок розробки та затвердження нормативів граничнo допустимого скидання та перелік забруднюючих речовин, що нормуються, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 39. **Галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, та тих, що подаються на очисні споруди**

Для оцінки екологічної безпеки виробництва встановлюються галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, тобто нормативи гранично допустимих концентрацій речовин у стічних водах, що утворюються в процесі виробництва одного виду продукції при використанні однієї і тієї ж сировини.

Галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, та тих, що подаються на очисні споруди, розробляються та затверджуються відповідними міністерствами і відомствами за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Стаття 39 зі змінами, внесеними згідно з № 1990-III від 21.09.2000.)

Стаття 40. **Технологічні нормативи використання води**

Для оцінки та забезпечення раціонального використання води у галузях економіки встановлюються технологічні нормативи використання води, а саме:

- поточні технологічні нормативи використання води – для існуючого рівня технологій;
- перспективні технологічні нормативи використання води – з урахуванням досягнень на рівні передових світових технологій.

Технологічні нормативи використання води розробляються та затверджуються відповідними міністерствами і відомствами за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 41. **Регулювання скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів**

Скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи екологічної безпеки водокористування та нормативи гранично допустимого скидання, забороняється.

Скидання таких речовин у виняткових випадках може бути дозволено спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань рибного господарства за умови, що протягом встановленого ними періоду ці нормативи будуть розроблені і затверджені.

Замовниками на розробку нормативів екологічної безпеки водокористування та нормативів гранично допустимого скидання цих речовин є водокористувачі, які здійснюють їх скидання.

РОЗДІЛ III
ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Глава 10. ВИДИ І ПОРЯДОК ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Стаття 57. **Відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування**

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, за винятком випадків, коли таке припинення (зміна умов) було здійснено з вини самого водокористувача чи за його клопотанням. Порядок відшкодування таких збитків водокористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 13. ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

Стаття 65. **Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарства**

Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і спеціального водокористування. Під час зрошення земель сільськогосподарського призначення водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо попередження підтоплення, заболочення, засолення та забруднення цих земель. Якість води, що використовується для зрошення земель сільськогосподарського призначення, повинна відповідати встановленим нормативам. Зрошення сільськогосподарських угідь стічними водами може бути дозволено державними органами охорони навколишнього природного середовища за погодженням з державними органами санітарного і ветеринарного нагляду. Зрошення сільськогосподарських угідь та скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюються на підставі дозволу на спеціальне водокористування, який видається власнику зрошуваних угідь у встановленому цим Кодексом

порядку. Під час осушення земель сільськогосподарського призначення повинні здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітровій ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів. Положення, передбачені цією статтею, поширюються також на зрошувані та осушувані землі лісового фонду.

Стаття 66. **Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб**

Під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримувати встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод. Ліміти споживання питної води для промислових потреб з комунальних і відомчих господарсько-питних водопроводів встановлюються місцевими Радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища. У разі стихійного лиха, аварій, інших екстремальних ситуацій, а також перевитрати водокористувачем встановленого ліміту споживання води місцеві Ради мають право зменшувати або забороняти споживання питної води для промислових потреб з комунальних водопроводів і тимчасово обмежувати споживання її з відомчих господарсько-питних водопроводів в інтересах першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення. Гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримувати встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли, забезпечувати у встановленому порядку безперебійний пропуск суден, а також пропуск риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд.

Стаття 67. **Особливості користування водними об'єктами для потреб водного транспорту**

Річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні морські води та територіальне море є внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю чи частково заборонено. Перелік внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних, затверджується Кабінетом Міністрів України. Всі судна та інші

плавучі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання лляльних та інших забруднених вод, які повинні систематично передаватися на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження. Забороняється заходження в територіальне море суден, які не провели заміну ізольованого баласту і не обладнані цистернами і закритими фановими системами для збирання стічних вод будь-якого походження чи установками для очищення та знезараження цих вод, що відповідають міжнародним стандартам. Користування водними об'єктами для плавання на маломірних суднах (веслових, моторних човнах) дозволяється з дотриманням правил, що встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами за погодженням з Українською державною інспекцією Регістру і безпеки судноплавства.

Стаття 68. **Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб рибного і мисливського господарства**

На водних об'єктах (їх частинах), які використовуються для промислового добування риби та іншого водного промислу або мають значення для відтворення їх запасів, права водокористувачів можуть бути обмежені в інтересах рибного господарства та водного промислу. Перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) визначається Кабінетом Міністрів України. Водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби. Проведення гідромеліоративних робіт у місцях, де перебувають водоплавні птахи, хутрові звірі, а також промисловий вилов риби в місцях, де розводяться бобри і хохулі, здійснюється за погодженням з державними органами рибного і мисливського господарства. Інші питання користування водами для потреб рибного і мисливського господарства регулюються Законом України «Про тваринний світ» (3041-12), іншими актами законодавства.

Стаття 69. **Особливості користування водними об'єктами для протипожежних потреб**

Забір води для протипожежних потреб здійснюється з будь-яких водних об'єктів без дозволу на спеціальне водокористування в кількості, необхідній для ліквідації пожежі. Використовувати воду в будь-яких інших цілях з водних об'єктів, спеціально

призначених для протипожежних потреб, забороняється. Нагляд за дотриманням порядку користування водними об'єктами для протипожежних потреб здійснюють місцеві Ради та органи протипожежної безпеки.

Глава 16. КОРИСТУВАННЯ РІЧКАМИ

Стаття 79. Класифікація річок України

Залежно від водозбірної площі басейну річки поділяються на великі, середні та малі. До великих належать річки, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозбору понад 50 тис. квадратних кілометрів. До середніх належать річки, які мають площу водозбору від 2 до 50 тис. квадратних кілометрів. До малих належать річки з площею водозбору до 2 тис. квадратних кілометрів.

Стаття 81. Комплекс заходів щодо збереження водності річок і охорони їх від забруднення

До комплексу заходів щодо збереження водності річок і охорони їх від забруднення належить:

1) створення прибережних захисних смуг;

2) створення спеціалізованих служб по догляду за річками, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані;

3) впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозбору;

4) здійснення агротехнічних, агролісомеліоративних та гідротехнічних протиерозійних заходів, а також створення для організованого відводу поверхневого стоку відповідних споруд (водостоки, перепуски, акведуки тощо) під час будівництва і експлуатації шляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

5) впровадження водозберігаючих технологій, а також здійснення передбачених цим Кодексом водоохоронних заходів на підприємствах, в установах і організаціях, розташованих у басейні річки;

6) створення гідрологічних пам'яток природи. З метою оцінки екологічного стану басейну річки та розробки заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів складається її паспорт у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ V
СПОРИ З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Глава 23. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття 110. **Відповідальність за порушення водного законодавства**

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України. Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій. Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

1) самовільному захопленні водних об'єктів;

2) забрудненні та засміченні вод;

3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;

6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;

7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;

9) пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціоноване скидання зворотних вод;

11) використанні земель водного фонду не за призначенням;

12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

13) відмові від надання (приховування) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

***Стаття 111.* Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства**

Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України. Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків. Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

Президент України **Л. КУЧМА**

м. Київ, 6 червня 1995 року
№ 213/95-ВР

Додаток 7

Лісовий кодекс (витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР) 1994, № 17, ст. 99. Вводиться в дію Постановою ВР № 3853-12 від 21.01.94. – ВВР. – 1994. – № 17. – Ст. 100)

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. **Лісове законодавство України**

Лісові відносини в Україні регулюються цим Кодексом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими актами законодавства України.

Земельні, водні та гірничі відносини, а також відносини щодо охорони, використання і відтворення рослинного і тваринного світу в частині, не врегульованій цим Кодексом, регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 2. **Завдання Лісового кодексу України**

Завданням Лісового кодексу України є регулювання правових відносин з метою забезпечення підвищення продуктивності, охорони та відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах на основі їх науково обґрунтованого раціонального використання.

Стаття 3. **Поняття про ліс. Функції і значення лісів України**

Ліс – це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцерозташуванням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі,

рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення і підлягають державному обліку та охороні.

***Стаття 4*. Лісовий фонд України**

Усі ліси на території України становлять її лісовий фонд.

До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства.

До лісового фонду не належать:

- усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;
- окремі дерева і групи дерев, чагарники на несільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках.

Питання створення, охорони і використання насаджень, що не належать до лісового фонду, регулюються іншими актами законодавства.

***Стаття 5*. Землі лісового фонду України**

Землі лісового фонду поділяються на:

а) лісові:

- вкриті лісовою (деревною і чагарниковою) рослинністю;
- не вкриті лісовою рослинністю, які підлягають заліснению (зруби, згарища, рідколісся, пустирі та інші), зайняті лісовими шляхами, просіками, протипожежними розривами тощо;

б) нелісові:

- зайняті спорудами, пов'язаними з веденням лісового господарства, трасами ліній електропередач, продуктопроводів та підземними комунікаціями тощо;
- зайняті сільськогосподарськими угіддями (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, надані для потреб лісового господарства);
- зайняті болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для потреб лісового господарства.

Віднесення земельних ділянок до складу земель лісового фонду, визначення їх меж провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством.

***Стаття 6*. Власність на ліси**

Усі ліси в Україні є власністю держави.

Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України.

Верховна Рада України делегує відповідним Радам народних депутатів свої повноваження щодо розпорядження лісами, визначені цим Кодексом та іншими актами законодавства.

Ради народних депутатів в межах своєї компетенції надають земельні ділянки лісового фонду у постійне користування або вилучають їх в порядку, визначеному Земельним та цим кодексами.

Надання земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування провадиться без їх вилучення у постійних користувачів у порядку, визначеному цим Кодексом.

***Стаття 7*. Лісові ресурси**

Лісовими ресурсами є деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

Лісові ресурси за своїм призначенням поділяються на лісові ресурси державного і місцевого значення.

До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця.

До лісових ресурсів місцевого значення належать лісові ресурси, не віднесені до ресурсів державного значення.

***Стаття 8*. Корисні властивості лісів**

Корисними властивостями лісів є їх здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, регулювати стік води, попереджувати забруднення навколишнього природного середовища і очищати його, сприяти оздоровленню населення та його естетичному вихованню.

***Стаття 9*. Користування земельними ділянками лісового фонду**

Користування земельними ділянками лісового фонду може бути постійним або тимчасовим.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи (далі – постійні лісокористувачі), для ведення лісового господарства, а також для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт в порядку, передбаченому цим кодексом.

У постійне користування для цієї ж мети окремі земельні ділянки лісового фонду площею до п'яти гектарів, якщо вони входять до складу угідь селянських (фермерських) господарств, можуть також надаватися громадянам із спеціальною підготовкою.

Право постійного користування земельними ділянками лісового фонду посвідчується державним актом на право постійного користування землею.

У тимчасове користування за погодженням з постійними лісокористувачами земельні ділянки лісового фонду можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним особам та громадянам (далі – тимчасові лісокористувачі) для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Тимчасове користування земельними ділянками лісового фонду може бути: короткостроковим – до трьох років і довгостроковим – від трьох до двадцяти п'яти років.

Право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду оформляється договором.

Форма договору на право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду, в тому числі на умовах оренди, і порядок його реєстрації встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 10. **Оренда земельних ділянок лісового фонду**

У тимчасове користування земельні ділянки лісового фонду можуть надаватися на умовах оренди.

Умови оренди визначаються за угодою сторін у договорі. Орендар має переважне право на поновлення договору оренди земельних ділянок лісового фонду після закінчення строку його дії.

Стаття 11. **Компетенція Верховної Ради України у галузі регулювання лісових відносин**

До відання Верховної Ради України у галузі регулювання лісових відносин належить:

1) законодавче регулювання лісових відносин;

2) розпорядження лісовим фондом;

3) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

4) визначення повноважень Рад народних депутатів і органів державної виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

5) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин.

Стаття 12. **Компетенція Верховної Ради Республіки Крим у галузі регулювання лісових відносин**

До відання Верховної Ради Республіки Крим у галузі регулювання лісових відносин на її території належить:

1) розпорядження лісовим фондом відповідно до цього Кодексу та інших актів законодавства;

2) розробка і вдосконалення лісового законодавства Республіки Крим;

3) здійснення контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

4) надання земельних ділянок лісового фонду за межами населених пунктів у постійне користування та припинення права користування ними;

5) надання земельних ділянок лісового фонду за межами населених пунктів у тимчасове користування для проведення науково-дослідних робіт та припинення права користування ними;

6) надання земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування для потреб мисливського господарства та припинення права користування ними;

7) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин у межах своєї компетенції.

Законодавчі акти Республіки Крим у галузі регулювання лісових відносин не повинні суперечити лісовому законодавству України.

Стаття 13. **Компетенція обласних Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин**

До відання обласних Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин на їх території належить:

1) надання земельних ділянок лісового фонду за межами населених пунктів у постійне користування та припинення права користування ними;

2) розробка та організація виконання обласних програм розвитку лісового господарства і використання лісових ресурсів;

3) здійснення контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

4) віднесення лісів до категорій захисності у випадках, передбачених частиною другою статті 40 цього Кодексу;

5) поділ лісів за розрядами такс в порядку, встановленому законодавством;

6) забезпечення здійснення заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації лісових пожеж, а також заборона відвідання лісів населенням, в'їзду до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством;

7) організація благоустрою земельних ділянок лісового фонду і культурно-побутового обслуговування відпочиваючих у лісах зелених зон та інших лісах, що використовуються для цих цілей, а також заборона в разі потреби використання окремих лісових ресурсів;

8) надання земельних ділянок лісового фонду за межами населених пунктів у тимчасове користування для заготівлі деревини шляхом рубок головного користування і живиці, проведення науково-дослідних робіт та припинення права користування ними;

9) надання земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування для потреб мисливського господарства та припинення права користування ними;

10) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 14. **Компетенція районних Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин**

До відання районних Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин на відповідній території належить:

1) здійснення контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

2) забезпечення здійснення заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації лісових пожеж, а також заборона відвідання лісів населенням, в'їзду до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством;

3) організація благоустрою земельних ділянок лісового фонду і культурно-побутового обслуговування відпочиваючих у лісах зелених зон та інших лісах, що використовуються для цих цілей;

4) надання земельних ділянок лісового фонду за межами населених пунктів у тимчасове користування для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та припинення права користування ними;

5) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 15. **Компетенція міських Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин**

До відання міських Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин на їх території належить:

1) надання земельних ділянок лісового фонду у постійне користування та припинення права користування ними;

2) надання земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування для спеціального використання лісових ресурсів, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт та припинення права користування ними;

3) здійснення контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

4) забезпечення здійснення заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації лісових пожеж, залучення для їх гасіння протипожежної техніки, а також заборона відвідання лісів населенням і в'їзду до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством;

5) організація благоустрою земельних ділянок лісового фонду і культурно-побутового обслуговування відпочиваючих у лісах зелених зон та інших лісах, що використовуються для цих цілей;

6) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин у межах своєї компетенції.

***Стаття 16*. Компетенція селищних і сільських Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин**

До відання селищних і сільських Рад народних депутатів у галузі регулювання лісових відносин на їх території належить:

1) надання земельних ділянок лісового фонду у постійне користування в межах селищ і сіл та припинення права користування ними;

2) надання в межах селищ і сіл земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування для спеціального використання лісових ресурсів, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт, а також за їх межами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань та припинення права користування цими ділянками;

3) здійснення заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації лісових пожеж, залучення для їх гасіння протипожежної техніки, а також заборона відвідання лісів населенням і в'їзду до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством.

4) організація благоустрою земельних ділянок лісового фонду і культурно-побутового обслуговування відпочиваючих у лісах зелених зон та інших лісах, що використовуються для цих цілей;

5) вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 17. **Участь громадян та їх об'єднань, громадських комітетів і рад самоврядування у здійсненні заходів щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісів**

Громадяни та їх об'єднання, громадські комітети і ради самоврядування мають право у встановленому порядку брати участь у розгляді Радами народних депутатів питань, пов'язаних з використанням лісового фонду, а також сприяти Радам народних депутатів і спеціально уповноваженим органам державної виконавчої влади у здійсненні заходів щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

РОЗДІЛ VII
ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ ЛІСОВОГО ФОНДУ. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Глава 17. ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ ЛІСОВОГО ФОНДУ

Стаття 89. **Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду**

Загальне використання лісових ресурсів є безплатним.

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах. (Стаття 89 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1492-III від 22.02.2000.)

Стаття 90. **Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду**

Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, передбачене статтею 89, встановлюється виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням

якості і доступності. Такси і порядок справляння таких платежів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі застосування конкурсних умов реалізації лісових ресурсів плата за них встановлюється не нижче від діючих такс.

(Дію частини третьої статті 90 зупинено на 2000 рік в частині визначення розміру орендної плати на користування земельними ділянками лісового фонду у договорі оренди на підставі закону № 1712-III від 11.05.2000.) Розмір орендної плати визначається за угодою сторін у договорі оренди, але не нижче від встановлених такс на лісові ресурси.

Ради народних депутатів в межах своєї компетенції можуть встановлювати пільги щодо справляння платежів, передбачених цим кодексом.

Стаття 91. **Розподіл платежів за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду**

Платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення в розмірі 80 відсотків зараховуються до державного бюджету і 20 відсотків – відповідно до бюджету республіки Крим та бюджетів областей.

Плата за використання лісових ресурсів місцевого значення і користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт зараховується відповідно до бюджету Республіки Крим та бюджетів місцевого самоврядування.

Ці платежі спрямовуються на виконання робіт щодо відтворення лісів, проведення лісогосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані.

Глава 18. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 92. **Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів**

Економічне стимулювання лісокористувачів у додержанні вимог щодо охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів передбачає:

- цільове виділення через державні органи лісового господарства коштів для реалізації державних, регіональних і місцевих програм ведення лісового господарства в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- фінансування лісогосподарських заходів за нормативами (цінами), диференційованими залежно від одержаних результатів, а також матеріальне стимулювання лісокористувачів за якісне проведення лісогосподарських робіт;

- заохочення осіб, які виявили випадки порушення лісового законодавства і порушників, забезпечили стягнення штрафів і відшкодування матеріальних збитків, заподіяних лісовому господарству;

- надання пільг лісокористувачам щодо плати за використання лісових ресурсів у разі впровадження ними технологічних процесів, устаткування, що зменшують негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також в разі підвищення ефективності відновлення лісів, поліпшення породного складу і якості лісів, більш повного використання лісових ресурсів.

Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів здійснюється за рахунок державного бюджету або інших джерел.

Порядок економічного стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів установлюється законодавством України.

Президент України Л. КРАВЧУК

м. Київ, 21 січня 1994 року
№ 3852-XII

Додаток 8

Кодекс України «Про надра» (витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР) 1994, № 36, ст. 340. Вводиться в дію Постановою ВР № 133/94-ВР від 27.07.94. – ВВР – 1994. – № 36. – Ст. 341)

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. **Поняття про надра**

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Стаття 2. **Завдання Кодексу України про надра**

Завданням Кодексу України про надра є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Стаття 3. **Законодавство про надра**

Гірничі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», цим Кодексом та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них.

Земельні, лісові та водні відносини регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 4. **Власність на надра**

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра,

є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві Ради народних депутатів.

Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Стаття 5. **Державний фонд надр та державний фонд родовищ корисних копалин**

Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду.

Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр.

Державний фонд родовищ корисних копалин формується Державним комітетом України по геології і використанню надр.

Державний фонд надр формується Державним комітетом України по геології і використанню надр разом з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Стаття 6. **Види корисних копалин**

Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Державного комітету України по геології і використанню надр.

Стаття 7. **Компетенція Верховної Ради України у сфері регулювання гірничих відносин**

До відання Верховної Ради України у сфері регулювання гірничих відносин належить:

1) законодавче регулювання гірничих відносин;

2) визначення основних напрямів державної політики у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр;

3) визначення повноважень органів державної виконавчої влади, місцевих Рад народних депутатів щодо використання та охорони надр;

4) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин.

***Стаття 8*. Компетенція Кабінету Міністрів України у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр**

До відання Кабінету Міністрів України у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр належить:

1) реалізація державної політики у сфері регулювання гірничих відносин;

2) здійснення державного контролю за геологічним вивченням, використанням та охороною надр, а також за утворенням та використанням техногенних родовищ і переробкою мінеральної сировини;

3) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади в галузі використання і охорони надр, координація їх діяльності;

4) забезпечення розробки загальнодержавних та регіональних програм у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр;

5) визначення темпів використання, подальшого розширення та якісного поліпшення мінерально-сировинної бази;

6) визначення порядку використання надр та їх охорони, розробки і затвердження відповідних стандартів, норм і правил;

7) визначення нормативів плати за користування надрами та порядку її справляння;

8) створення єдиної системи Державного інформаційного геологічного фонду та визначення порядку розпорядження геологічною інформацією;

9) організація державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин;

10) вирішення питань використання надр для складування і захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин;

11) вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням та охороною надр.

Стаття 9. **Компетенція Верховної Ради Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів у сфері регулювання гірничих відносин**

До відання Верховної Ради Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів на їх території у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законодавчими актами, належить:

1) надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;

2) погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

3) розподіл між відповідними місцевими бюджетами платежів за користування надрами, визначених цим Кодексом;

4) розробка, затвердження та реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання і охорони надр;

5) оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення;

6) припинення права користування ділянкою надр у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом;

7) здійснення контролю за використанням та охороною надр;

8) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 10. **Компетенція сільських, селищних, міських і районних Рад народних депутатів у сфері регулювання гірничих відносин**

До відання сільських, селищних, міських та районних Рад народних депутатів на їх території у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законодавчими актами, належить:

1) погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;

2) реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр;

3) обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом;

4) здійснення контролю за використанням та охороною надр;

5) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

***Стаття 11*. Органи, що здійснюють державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр**

Державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Державний комітет України по геології і використанню надр, Державний комітет України по нагляду за охороною праці, Рада Міністрів Республіки Крим, інші державні органи, місцеві Ради народних депутатів і органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства України.

Стаття 12. **Участь громадян та їх об'єднань у здійсненні заходів щодо раціонального використання та охорони надр**

Громадяни та їх об'єднання сприяють місцевим Радам народних депутатів і спеціально уповноваженим органам державної виконавчої влади у здійсненні заходів щодо раціонального використання та охорони надр.

Глава 4. ПЛАТА ЗА КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

***Стаття 28*. Плата за користування надрами**

Користування надрами є платним, крім випадків, передбачених статтею 29 цього Кодексу. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді:

1) платежів за користування надрами;

2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

3) збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій);

4) акцизного збору.

Плата за користування надрами не звільняє користувачів від сплати інших обов'язкових платежів, передбачених законодавчими актами України.

***Стаття 29*. Звільнення від плати за користування надрами**

Від плати за користування надрами звільняються:

1) землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб або користуються надрами для господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках;

2) користувачі надр – за проведення регіональних геолого-геофізичних робіт, геологічних зйомок, інших геологічних робіт,

в тому числі розвідувального буріння з відбором зразків, проб, спрямованих на загальне вивчення надр, пошуки і розвідку родовищ корисних копалин, та робіт по прогнозуванню землетрусів і дослідженню вулканічної діяльності, інженерно-геологічних, еколого-геологічних та палеонтологічних досліджень, контролю за режимом підземних вод, а також за виконання інших робіт, що проводяться без порушень цілісності надр, якщо вони виконуються за рахунок державного бюджету, бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

3) користувачі надр – при організації геологічних об'єктів природно-заповідного фонду;

4) користувачі надр – за здійснення розвідки корисних копалин у межах гірничого відводу, наданого їм для видобування корисних копалин.

Користувачам надр можуть надаватися й інші пільги щодо плати за користування надрами відповідно до законодавства України.

***Стаття 30*. Порядок справляння платежів за користування надрами**

Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків.

Розміри платежів за проведення пошукових і розвідувальних робіт визначаються залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Платежі за видобування корисних копалин визначаються з урахуванням геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Розміри платежів за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони визначаються залежно від площі ділянки, що надається у користування, глибини моря та мети користування надрами.

Платежі за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі для будівництва і експлуатації підземних споруд, визначаються залежно від розмірів ділянки надр, що надається у користування, корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки при їх використанні.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 31*. Розподіл платежів за користування надрами**

Платежі за користування надрами спрямовуються у державний бюджет, бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у такому співвідношенні:

1) за видобування корисних копалин загальнодержавного значення: у державний бюджет – 40 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 60 відсотків;

2) за видобування корисних копалин місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 100 відсотків;

3) за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: у державний бюджет – 80 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 20 відсотків;

4) за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: у державний бюджет – 100 відсотків.

Платежі за користування надрами, що надходять до бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, розподіляються між місцевими бюджетами різних рівнів відповідно Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів.

***Стаття 32*. Форми внесення плати за користування надрами**

Плата за користування надрами може вноситись як у вигляді грошових платежів, так і у натуральному вигляді (частина видобутої мінеральної сировини або іншої виробленої користувачем надр продукції, виконання робіт чи надання інших послуг), крім матеріалів, продуктів та послуг, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 33*. Відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету**

Відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, справляються з користувачів надр, які здійснюють видобуток корисних копалин на раніше розвіданих родовищах і повністю надходять до державного бюджету та спрямовуються на розвиток мінерально-сировинної бази.

Порядок встановлення нормативів відрахувань за виконані геологорозвідувальні роботи та їх справляння визначається Кабінетом Міністрів України.

***Стаття 34*. Збір за видачу спеціальних дозволів (ліцензій)**

Розмір збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій) на користування окремими ділянками надр визначається Кабінетом

Міністрів України, виходячи з витрат на експертизу заявок, матеріалів та обґрунтувань на користування надрами, організаційних та інших витрат, пов'язаних з видачею спеціальних дозволів (ліцензій).

Стаття 35. **Акцизний збір**

По окремих видах мінеральної сировини, що видобувається з родовищ з відносно кращими гірничо-геологічними і економіко-географічними характеристиками, при одержанні користувачем надр наднормативного прибутку може встановлюватись акцизний збір відповідно до законодавчих актів України.

Стаття 36. **Знижка за вичерпання надр**

Знижка за вичерпання надр застосовується до платежів за користування надрами і може надаватись користувачу надр, який здійснює видобування:

- дефіцитних корисних копалин при низькій економічній ефективності розробки родовищ, об'єктивно обумовленої і не пов'язаної з порушенням умов раціонального використання розвіданих запасів;
- корисних копалин із залишкових запасів зниженої якості, крім випадків погіршення якості запасів корисних копалин в результаті вибіркового відпрацювання родовища.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 27 липня 1994 року
№ 132/94-ВР

Додаток 9

Постанова Кабінету міністрів України від 1 березня 1999 р. № 303 «Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору»

Із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 1999 року № 1984, від 11 серпня 2000 року № 1261, від 26 жовтня 2001 року № 1426, від 28 грудня 2001 року № 1779, від 24 січня 2002 року № 72, від 1 липня 2002 року № 905, від 28 березня 2003 року № 402

Відповідно до статті 44 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Затвердити Порядок встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору (додається).

2. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям разом з органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки забезпечити організацію справляння збору за забруднення навколишнього природного середовища згідно з Порядком, затвердженим цією постановою.

3. Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Державній податковій адміністрації за погодженням з Міністерством фінансів і Міністерством економіки у тримісячний термін розробити і затвердити Інструкцію про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища.

4. Державному комітетові будівництва, архітектури та житлової політики за погодженням з Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Міністерством фінансів і Міністерством економіки у тримісячний термін внести до нормативно-правових актів зміни і доповнення щодо встановлення та стягнення плати, яка справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації.

5. Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки:

- подати в шестимісячний термін Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо визначення та затвердження питомих показників викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на одиницю використаної сировини або виробленої продукції для виробництв та технологічних процесів і в 1999–2000 роках розробити та затвердити зазначені питомі показники викидів;
- провести у 1999–2000 роках роботу, спрямовану на удосконалення порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища, і внести відповідні пропозиції Кабінетові Міністрів України.

6. Визнати такими, що втратили чинність:

- постанову Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р. № 18 «Про затвердження Порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища та Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища» (ЗП України, 1992 р., № 2, ст. 38, № 7, ст. 175; 1996 р., № 8, ст. 255);
- пункт 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 634 «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» (Офіційний вісник України, 1998 р., № 19, ст. 692).

7. Установити, що ця постанова набирає чинності з 1 січня 1999 року.

Прем'єр-міністр України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 1 березня 1999 р. № 303

ПОРЯДОК
встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору

(У тексті Порядку слово «Мінекобезпеки» замінено словом «Мінекоресурсів» згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2002 року № 72)

(У тексті Порядку слова «органи Мінекоресурсів» в усіх відмінках замінено словами «територіальні органи Мінекоресурсів» у відповідному відмінку згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 2002 року № 905)

1. Цей Порядок визначає єдині на території України правила встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища, а також його стягнення.

2. Збір за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збір) справляється за:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі – викиди) стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди);
- розміщення відходів.

Територіальні органи Мінекоресурсів подають до органів державної податкової служби перелік підприємств, установ, організацій, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів.

(абзац п'ятий пункту 2 в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р. № 905)

3. Нормативи збору за викиди стаціонарними джерелами забруднення та скиди, а також нормативи збору за розміщення відходів встановлюються відповідно до виду забруднюючих речовин та класу небезпеки відходів, наведених у табл. 1.1, 1.7 і 1.9 додатка 1.

Враховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за поданням територіальних органів Мінекоресурсів можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди. Нормативи збору за викиди і скиди цих забруднюючих речовин встановлюються за критеріями та відповідно до ставок, наведених у табл. 1.2, 1.3, 1.8 додатка 1.

4. Суми збору, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення, скиди і розміщення відходів, обчислюються платниками збору самостійно на підставі затверджених лімітів (щодо скидів і розміщення відходів) виходячи з фактичних обсягів викидів, скидів і розміщення відходів, нормативів збору та визначених за місцем знаходження цих джерел коригуючих коефіцієнтів, наведених відповідно в таблицях додатків 1 і 2.

(абзац перший пункту 4 зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779, від 01.07.2002 р. № 905)

Суми збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення, обчислюються платниками збору самостійно на підставі нормативів збору за ці викиди виходячи з кількості фактично використаного пального та його виду відповідно до табл. 1.4–1.6 додатка 1 і визначених за місцем реєстрації платників коригуючих коефіцієнтів, наведених у табл. 2.1, 2.2 додатка 2.

(абзац другий пункту 4 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р. № 905)

5. Пункт 5 виключено

(згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779)

6. Абзац перший пункту 6 виключено

(згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779)

Ліміти скидів у водні об'єкти державного значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціаль-

не водокористування, які видають територіальні органи Мінекоресурсів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти місцевого значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видаються місцевими державними адміністраціями, а в містах обласного значення – виконавчими органами рад за поданням територіальних органів Мінекоресурсів.

Ліміти розміщення відходів визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

7. Обсяги скидів, пов'язаних з проведенням планового ремонту каналізаційних мереж і споруд, включаються до загального ліміту скидів. Обсяги та умови проведення таких скидів погоджуються з територіальними органами Мінекоресурсів. Збір, який справляється за ці скиди, нараховується як за скиди, що проводяться в межах установлених лімітів.

У разі перевищення погодженого обсягу скидів та порушення умов їх проведення, пов'язаних з плановим ремонтом каналізаційних мереж і споруд, плата обчислюється як за понадлімітні скиди, а збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, відшкодовуються в установленому законодавством порядку.

8. За понадлімітні обсяги скидів і розміщення відходів збір обчислюється в установленому порядку в п'ятикратному розмірі.

У разі відсутності у платників збору затверджених в установленому порядку лімітів скидів і розміщення відходів збір справляється як за понадлімітні скиди та розміщення відходів відповідно до їх обсягів.

(пункт 8 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779)

9. Розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, за місцем податкової реєстрації.

Остаточний річний розрахунок збору подається платниками до органів державної податкової служби за місцем податкової реєстрації платника протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного року.

(абзац другий пункту 9 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р. № 905)

(пункт 9 в редакції постанов Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 р. № 1261, від 26.10.2001 р. № 1426)

10. Збір сплачується платниками протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору, за місцем податкової реєстрації.

(пункт 10 в редакції постанов Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 р. № 1261, від 26.10.2001 р. № 1426)

11. Платники перераховують суми збору одним платіжним дорученням на рахунки, відкриті в територіальних органах Державного казначейства, які здійснюють розподіл цих коштів у співвідношенні, визначеному законом.

(пункт 11 в редакції постанов Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 р. № 1261, від 01.07.2002 р. № 905)

12. Збір, який справляється за скиди та розміщення відходів у межах лімітів, відноситься на валові витрати виробництва та обігу, а за перевищення цих лімітів – справляється за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні юридичних осіб. Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності включають збір до складу витрат виробництва (обігу).

(абзац перший пункту 12 зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 р. № 1261, від 28.12.2001 р. № 1779)

Збір, який справляється за викиди стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, відноситься на валові витрати виробництва та обігу.

(абзац другий пункту 12 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779)

Для бюджетних організацій збір за забруднення навколишнього природного середовища відноситься на видатки і передбачається в кошторисі доходів і видатків.

13. Платники несуть відповідальність за правильність обчислення та своєчасну сплату збору згідно із законодавством.

Не внесені своєчасно кошти збору стягуються з платників у встановленому законодавством порядку.

Сплата збору не звільняє юридичних і фізичних осіб від відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства.

14. Контроль за дотриманням лімітів скидів та розміщення відходів здійснюється органами Мінекоресурсів.

(пункт 14 зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1779, від 01.07.2002 р. № 905)

15. Контроль за своєчасністю та повнотою сплати збору здійснюється органами державної податкової служби.

(пункт 15 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.10.99 р. № 1984)

Органи державної податкової служби залучають за попереднім узгодженням територіальні органи Мінекоресурсів для перевірки правильності визначення платниками фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів.

(пункт 15 доповнено абзацом другим згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р. № 905)

Додаток 1
до Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 303 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2003 р. № 402)

НОРМАТИВИ ЗБОРУ
за забруднення навколишнього природного середовища

Таблиця 1.1. **Нормативи збору, який справляється за викиди основних забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення**

Назва забруднюючої речовини	Норматив збору, грн./т
Азоту оксиди	80
Аміак	15
Ангідрид сірчистий	80
Ацетон	30

Назва забруднюючої речовини	Норматив збору, грн./т
Бенз(о)пірен	101807
Бутилацетат	18
Ванадію п'ятиокис	300
Водень хлористий	3
Вуглецю оксид	3
Вуглеводні	4,5
Газоподібні фтористі сполуки	198
Тверді речовини	3
Кадмію сполуки	633
Марганець та його сполуки	633
Нікель та його сполуки	3225
Озон	80
Ртуть та її сполуки	3390
Свинець та його сполуки	3390
Сірководень	257
Сірковуглець	167
Спирт н-бутиловий	80
Стирол	584
Фенол	363
Формальдегід	198
Хром та його сполуки	2147

Таблиця 1.2. **Нормативи збору, який справляється за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення залежно від класу небезпечності**

Клас небезпечності	Норматив збору, грн./т
I	572
II	131
III	19,5
IV	4,5

Для забруднюючих речовин, що не ввійшли до табл. 1.1, нормативи збору слід застосовувати залежно від установленого класу небезпечності забруднюючої речовини згідно з табл. 1.2.

Таблиця 1.3. **Нормативи збору, який справляється за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення залежно від установлених орієнтовно-безпечних рівнів впливу**

Орієнтивно-безпечний рівень впливу сполук (мг/м^3)	Норматив збору, грн./т
Менше 0,0001	24078
0,0001 – 0,001 (включно)	2063
0,001 – 0,01 (включно)	285
0,01 – 0,1 (включно)	80
0,1 – більше 10	3

Для забруднюючих речовин, які не ввійшли до табл. 1.1 та на які не встановлено клас небезпечності, нормативи збору застосовуються залежно від установлених орієнтовно-безпечних рівнів впливу згідно з табл. 1.3.

Для забруднюючих речовин, на які не встановлено клас небезпечності та орієнтовно-безпечний рівень впливу, нормативи збору встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності.

Нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення

Таблиця 1.4. **а) нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення**

Вид пального	Норматив збору, грн./т
Дизельне пальне	4,5
Бензин:	
етилований	6
неетилований	4,5
Зріджений нафтовий газ	6
Стиснений природний газ	3

Таблиця 1.5. **б) нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин морськими та річковими суднами**

Вид пального	Норматив збору, грн./т
Бензин	9
Дизельне пальне	6
Мазут	4,5

Таблиця 1.6. **в) нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин залізничним транспортом**

Вид пального	Норматив збору, грн./т
Дизельне пальне	4,5

Таблиця 1.7. **Нормативи збору, який справляється за скиди основних забруднюючих речовин у водні об'єкти, в тому числі у морські води**

Назва забруднюючої речовини	Норматив збору, грн./т
Азот амонійний	52,5
Органічні речовини (за показниками БСК 5)	21
Завислі речовини	1,5
Нафтопродукти	309
Нітрати	4,5
Нітрити	258
Сульфати	1,5
Фосфати	42
Хлориди	1,5

Для забруднюючих речовин, що не ввійшли до табл. 1.7, за нормативи збору беруться нормативи, наведені у табл. 1.8.

За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно-безпечний рівень впливу, за гранично допустиму концентрацію береться найменша величина гранично допустимої концентрації, наведена у табл. 1.8.

Таблиця 1.8. **Нормативи збору, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти залежно від концентрації забруднюючих речовин**

Концентрація забруднюючих речовин	Норматив збору, грн./т
Забруднюючі речовини з гранично допустимою концентрацією у воді рибогосподарських водойм (мг/літр):	
- до 0,001	4128
- 0,001 – 0,09	2993
- 0,1 – 1 (включно)	516
- 1 – 10	52,5
- вище 10	10,5

У разі скидання забруднюючих речовин в озера, ставки норматив збору, який справляється за скид забруднюючих речовин у ці водні об'єкти, збільшується у 1,5 раза.

Норматив збору, який справляється за захоронення забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, береться відповідно до табл. 1.7 чи 1.8 з коефіцієнтом 10.

Таблиця 1.9. **Норматив збору, який справляється за розміщення відходів**

Клас небезпеки відходів	Рівень небезпечності відходів	Норматив збору, грн./т
I	надзвичайно небезпечні*	82,5
II	високонебезпечні	3
III	помірно небезпечні	0,75
IV	малонебезпечні, у тому числі	

*** Норматив збору для: обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням, – 83 гривні/1 одиницю; люмінесцентних ламп – 1,5 гривні/1 одиницю.**

За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, за норматив збору береться норматив, встановлений за розміщення відходів I класу небезпеки.

Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища у 2003 році розраховуються з коефіцієнтом 0,8.

(додаток 1 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.10.99 р. № 1984)

Додаток 2

до Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору

Коригуючі коефіцієнти

Таблиця 2.1. **Коефіцієнт, який встановлюється залежно від чисельності жителів населеного пункту**

Чисельність населення, тис. чоловік	Коефіцієнт
До 100	1
100,1–250	1,2
250,1–500	1,35
500,1–1000	1,55
понад 1000	1,8

Таблиця 2.2. **Коефіцієнт, який встановлюється залежно від народногосподарського значення населеного пункту**

Тип населеного пункту	Коефіцієнт
Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення з перевагою аграрно-промислових функцій (районні центри, міста районного значення, селища та села)	1
Багатофункціональні центри, центри з перевагою промислових і транспортних функцій (республіканський* та обласні центри, міста державного, республіканського*, обласного значення)**	1,25
Населені пункти, віднесені до курортних	1,65

*Автономної Республіки Крим

** Якщо населений пункт одночасно має промислове значення та віднесений до курортних, застосовується коефіцієнт 1,65.

Таблиця 2.3. **Регіональні (басейнові) коефіцієнти**

Басейни морів і річок	Коефіцієнт
Азовське море	2
Чорне море	2
Дунай	2,2
Тиса	3
Прут	3
Дністер	2,8
Дніпро (кордон України – до м. Києва)	2,5
Дніпро (м. Київ включно – до Каховського гідровузла)	2,2
Дніпро (Каховський гідровузол включно – до Чорного моря)	1,8
Прип'ять	2,5
Західний Буг та ріки басейну Вісли	2,5
Десна	2,5
Південний Буг та Інгул	2,2
Ріки Кримського півострова	2,8
Сіверський Донець	2,2
Міус	2,2
Кальміус	2,2

Таблиця 2.4. **Коефіцієнт, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі**

Місце (зона) розміщення відходів	Коефіцієнт
В адміністративних межах населених пунктів або на відстані менше 3 км від них	3
За межами населених пунктів (на відстані більше 3 км від їх меж)	1

Таблиця 2.5. **Коефіцієнт, який встановлюється залежно від місця розміщення відходів**

Характер місця розміщення відходів	Коефіцієнт
Спеціально створені місця складування (полігони), що забезпечують захист атмосферного повітря та водних об'єктів від забруднення	1
Звалища, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів	3

Додаток 10

Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища

(Затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державної податкової адміністрації України 19.07.99 № 162/379)

1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Ця Інструкція розроблена на основі Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про підприємництво», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про систему оподаткування», «Про державну податкову службу в Україні», «Про відходи», на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 1999 року № 1984). (Пункт 1.1 зі змінами, внесеними згідно з Наказом Мінекобезпеки № 24/37 від 27.01.2000)

1.2. Інструкція визначає єдиний на території України порядок обчислення і сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збір), а також відповідальність платників за достовірність даних про обсяги викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщені відходи та за правильність обчислення, повноту і своєчасність сплати збору.

1.3. Сплата збору не звільняє його платників від сплати інших обов'язкових платежів, якщо інше не встановлено законодавчими актами України та міжнародними угодами.

1.4. За цією Інструкцією обчислюються суми збору, який справляється за:

- **викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі – викиди) стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;**

- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди)*;
- розміщення відходів.

2. ПЛАТНИКИ ЗБОРУ

2.1. Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, включаючи їх об'єднання, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої територіальної громади; бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації; постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи в Україні; громадяни, які здійснюють на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів.

2.2. Якщо платник перестає функціонувати як самостійна юридична особа, то платником збору стає його правонаступник.

2.3. Органи Мінекобезпеки разом з органами місцевого самоврядування або з місцевими державними адміністраціями визначають перелік платників збору за формою, наведеною в додатку 1 до Інструкції, та подають його до органів державної податкової служби до 1 грудня року, що передує звітному, а також вносять до переліку необхідні зміни до 1 числа місяця, що передує кожному кварталу.

3. ОБ'ЄКТИ ОБЧИСЛЕННЯ ЗБОРУ

3.2. Об'єктами обчислення збору є:

- для стаціонарних джерел забруднення – обсяги забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах;
- для пересувних джерел забруднення – обсяги фактично використаних видів пального, в результаті спалення яких утворюються забруднюючі речовини.

---

* Установлення та стягнення плати, яка справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації, регулюється нормативно-правовими актами Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України

4. НОРМАТИВИ ЗБОРУ

4.1. Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища встановлюються як фіксовані суми в гривнях за одиницю основних забруднюючих речовин та розміщених відходів і наведені в табл. 1.1, 1.7 і 1.9 додатка 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» (далі – додаток 1 до постанови) .

4.2. Ураховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за поданням органів Мінекобезпеки можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди.

За викиди забруднюючих речовин, які не ввійшли до табл. 1.1 додатка 1 до постанови, слід застосовувати нормативи збору залежно від установленого класу небезпечності даної забруднюючої речовини, згідно з табл. 1.2 додатка 1 до постанови; за викиди, на які не встановлено класів небезпечності (табл. 1.2 додатка 1 до постанови), слід застосовувати нормативи збору залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу, згідно з табл. 1.3 додатка 1 до постанови; за викиди, на які не встановлено класів небезпечності (табл. 1.2 додатка 1 до постанови) та орієнтовно безпечних рівнів впливу (табл. 1.3 додатка 1 до постанови), слід застосовувати нормативи збору як за викид забруднюючої речовини I класу небезпечності згідно з табл. 1.2 додатка 1 до постанови.

За скиди забруднюючих речовин, які не ввійшли до табл. 1.7 додатка 1 до постанови, слід застосовувати нормативи збору, які наведені в табл. 1.8 додатка 1 до постанови; за скиди, на які не встановлено гранично допустимих концентрацій (табл. 1.8) або орієнтовно безпечних рівнів впливу, за гранично допустимі концентрації береться найменша величина гранично допустимих концентрацій, наведена в табл. 1.8.

У разі скидання забруднюючих речовин в озера, ставки та інші непроточні водні об'єкти норматив збору, який справляється за скид забруднюючих речовин у ці водні об'єкти, збільшується у 1,5 рази.

У разі захоронення забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, слід застосовувати норматив збору як за скид забруднюючих речовин відповідно до табл. 1.7 чи 1.8 додатка 1 до постанови з коефіцієнтом 10.

4.3. За розміщення відходів, на які не встановлено класів небезпечності, застосовується норматив збору як за розміщення відходів першого класу небезпечності в розмірі 55 гривень за тонну.

4.4. Нормативи збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення, встановлюються залежно від виду пального та транспорту (автомобільного, залізничного, морського та річкового) відповідно до таблиць 1.4–1.6 додатка 1 до постанови.

5. Ліміти викидів, скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів:

5.1. Ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення визначаються для платників збору на підставі затверджених проектів нормативів гранично допустимих викидів.

Органи Мінекобезпеки встановлюють терміном на п'ять років щорічні ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення за затвердженою Мінекобезпеки формою і доводять їх платникам збору до 1 червня попереднього року.

5.2. Для пересувних джерел забруднення ліміти викидів забруднюючих речовин не встановлюються.

5.3. Щорічні ліміти скидів у водні об'єкти загальнодержавного значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видають органи Мінекобезпеки.

Щорічні ліміти скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти місцевого значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видаються місцевими державними адміністраціями, а в містах обласного значення – виконавчими органами рад за погодженням з органами Мінекобезпеки.

Обсяги скидів, пов'язаних з проведенням планового ремонту каналізаційних мереж і споруд, включаються до загального ліміту скидів. Обсяги та умови проведення таких скидів погоджуються з органами Мінекобезпеки. Збір, який справляється за ці скиди, нараховується як за скиди, що проводяться в межах установлених лімітів.

У разі перевищення погодженого обсягу скидів та порушення умов їх проведення, пов'язаних з плановим ремонтом каналізаційних мереж і споруд, плата обчислюється як за понадлімітні скиди, а збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, відшкодовуються в установленому законодавством порядку.

5.4. Установлення та стягнення плати, яка справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації,

регулюється нормативно-правовими актами Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики.

5.5. Ліміти на розміщення відходів установлюються терміном на один рік і після затвердження місцевою державною адміністрацією доводяться до власників відходів до першого жовтня поточного року. Ліміти на утворення та розміщення відходів розробляються, затверджуються і переглядаються в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року № 1218.

5.6. За понадлімітні обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір обчислюється і сплачується в п'ятикратному розмірі.

5.7. У разі відсутності в платника затверджених у встановленому порядку лімітів викидів від стаціонарних джерел забруднення, скидів і розміщення відходів збір обчислюється і сплачується в п'ятикратному розмірі.

6. Порядок обчислення збору:

6.1. Суми збору, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення ($П_{вс}$), обчислюються платниками самостійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів викидів, нормативів збору та коригувальних коефіцієнтів, наведених у таблицях 2.1, 2.2 додатка 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» (далі – додаток 2 до постанови), і визначаються за формулою:

$$П_{вс} = \sum_{i=1}^{n}(М_{лі} \cdot Н_{бі} \cdot К_{нас} \cdot К_{ф}) + (М_{пі} \cdot Н_{бі} \cdot К_{нас} \cdot К_{ф} \cdot К_{п}),$$

де $М_{лі}$ – обсяг викиду i-ї забруднюючої речовини в тоннах у межах ліміту (т); $М_{пі}$ – обсяг понадлімітного викиду (різниця між обсягом фактичного викиду і ліміту) i-ї забруднюючої речовини в тоннах (т); $Н_{бі}$ – норматив збору за тонну i-ї забруднюючої речовини, у гривнях (грн./т); $К_{нас}$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує чисельність жителів населеного пункту, наведено в табл. 2.1 додатка 2 до постанови; $К_{ф}$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує народногосподарське значення населеного пункту, наведено в табл. 2.2 додатка 2 до постанови; $К_{п}$ – коефіцієнт кратності збору за понадлімітний викид в атмосферу забруднюючих речовин – 5.

6.2. Суми збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення ($П_{вп}$), обчислюються платниками само-

стійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року, виходячи з кількості фактично використаного пального та його виду, на підставі нормативів збору за ці викиди і коригувальних коефіцієнтів, наведених у табл. 2.1, 2.2 додатка 2 до постанови, і визначаються за формулою:

$$П_{вп} = \sum_{i=1}^{n} M_i \cdot Н_{бі} \cdot К_{нас} \cdot К_ф,$$

де M_i – кількість використаного пального i-го виду, у тоннах (т);
$Н_{бі}$ – норматив збору за тонну i-го виду пального, у гривнях (грн./т);
$К_{нас}$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує чисельність жителів населеного пункту, наведено в табл. 2.1 додатка 2 до постанови; $К_ф$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує народногосподарське значення населеного пункту, наведено в табл. 2.2 додатка 2 до постанови.

6.3. Суми збору, який справляється за скиди ($П_с$), обчислюються платниками самостійно щоквартально наростаючим підсумком з початку року на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів скидів, нормативів збору та коригувального коефіцієнта, наведеного в табл. 2.3 додатка 2 до постанови, і визначаються за формулою:

$$П_с = \sum_{i=1}^{n} (M_{лі} \cdot Н_{бі} \cdot К_{нас} \cdot К_{рб}) + (M_{пі} \cdot Н_{бі} \cdot К_{нас} \cdot К_{рб} \cdot К_п),$$

де M_i – обсяг скиду i-ї забруднюючої речовини в межах ліміту в тоннах (т); $M_{пі}$ – обсяг понадлімітного скиду (різниця між обсягом фактичного скиду і ліміту) i-ї забруднюючої речовини, у тоннах (т); $Н_{бі}$ – норматив збору за тонну i-ї забруднюючої речовини, у гривнях (грн./т); $К_{рб}$ – регіональний (басейновий) коригувальний коефіцієнт, який враховує територіальні екологічні особливості, а також еколого-економічні умови функціонування водного господарства, наведено в табл. 2.3 додатка 2 до постанови; $К_п$ – коефіцієнт кратності збору за понадлімітні скиди забруднюючих речовин – 5.

6.4. Суми збору, який справляється за розміщення відходів ($П_{рв}$), обчислюються платниками самостійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, нормативів збору та коригувальних коефіцієнтів, наведених у табл. 2.4, 2.5 додатка 2 до постанови, і визначаються за формулою:

$$П_{рв} = \sum_{i=1}^{n} (M_{лі} \cdot Н_{бі} \cdot К_т \cdot К_о) + (M_{пі} \cdot Н_{бі} \cdot К_т \cdot К_о \cdot К_п),$$

де $M_{лі}$ – обсяг відходів *і*-го виду в межах ліміту (згідно з дозволами на розміщення), у тоннах (т); $M_{пі}$ – обсяг понадлімітного розміщення відходів (різниця між обсягом фактичного розміщення відходів і лімітом) *і*-го виду, у тоннах (т); $H_{бі}$ – норматив збору за тонну відходів *і*-го виду в межах ліміту, у гривнях за тонну (грн./т); $K_т$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів, наведено в табл. 2.4 додатка 2 до постанови; $K_о$ – коригувальний коефіцієнт, який враховує характер обладнання місця розміщення відходів, наведено в табл. 2.5. додатка 2 до постанови; $K_п$ – коефіцієнт кратності збору за понадлімітне розміщення відходів – 5.

7. ПОРЯДОК СПЛАТИ ЗБОРУ

7.1. Щорічні розрахунки збору на наступний рік (прогнозні) подаються платниками до органів державної податкової служби за місцем реєстрації платника за попереднім погодженням з органами Мінекобезпеки до 1 липня поточного року (додаток 2 до Інструкції).

7.2. Платники щокварталу складають розрахунки збору за встановленою цією Інструкцією формою та подають до органів державної податкової служби за місцем реєстрації платника до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом (додаток 3 до Інструкції).

За четвертий квартал звітного року розрахунок збору (остаточний розрахунок збору за звітний рік) подається платниками, з обов'язковим попереднім погодженням з органами Мінекобезпеки, до органів державної податкової служби за місцем реєстрації платника в 10-денний строк після подання платниками річної статистичної звітності про кількість викидів, скидів, розміщених відходів та використаного пального не пізніше 20 січня року, наступного за звітним (додаток 3 до Інструкції) .

Платники, що не складають статистичну звітність, подають річний розрахунок збору та довідку про фактичні обсяги викидів, скидів, розміщення відходів, використаного пального (додаток 4 до Інструкції) на погодження до органів Мінекобезпеки. Погоджений розрахунок збору подається до органів державної податкової служби до 15 січня року, наступного за звітним.

Приклади розрахунку сум збору, який справляється за викиди стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, скиди та розміщення відходів, наведені в додатку 5 до Інструкції.

При поданні розрахунку збору за перший квартал 2000 року платник відображає в ньому несплачені суми збору станом на 1 січня 2000 року в розрізі бюджетів (державний, обласний та

місцевий) незалежно від дати виникнення заборгованості. (Пункт 7.2 доповнено абзацом згідно з Наказом Мінекобезпеки № 24/37 від 27.01.2000.)

7.3. Збір сплачується платниками щокварталу до 20 числа місяця, що настає за звітним кварталом.

7.4. Платники перераховують збір за забруднення навколишнього природного середовища двома платіжними дорученнями: 30% до Державного бюджету і 70% до місцевих бюджетів.

7.5. Збір розподіляється між фондами охорони навколишнього природного середовища в складі відповідних бюджетів у розмірах, установлених законодавством:

- 20 відсотків – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі сільських, селищних, міських бюджетів, на рахунки, що відкриваються на ім'я відповідних фінансових органів за відповідним кодом бюджетної класифікації;
- 50 відсотків – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, на окремі рахунки, що відкриваються на ім'я Міністерства фінансів Автономної Республіки Крим, обласних фінансових управлінь за відповідним кодом бюджетної класифікації;
- 30 відсотків – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України, на окремі рахунки, що відкриваються на ім'я територіальних органів Державного казначейства за відповідним кодом бюджетної класифікації.

Між Київським та Севастопольським міськими та Державним фондами збори за забруднення навколишнього природного середовища розподіляють у таких розмірах:

- 70 відсотків – до Київського та Севастопольського міських фондів охорони навколишнього природного середовища на окремі рахунки, що відкриваються на ім'я міських фінансових управлінь за відповідним кодом бюджетної класифікації;
- 30 відсотків – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища на окремі рахунки, що відкриваються на ім'я територіальних органів Державного казначейства за відповідним кодом бюджетної класифікації.

7.6. Збір, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення, скиди та розміщені відходи в межах лімітів, зараховується на валові витрати виробництва та обігу, а за перевищення цих лімітів – справляється за рахунок прибутку,

що залишається у розпорядженні платників. Платники – фізичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності, сплачують цей збір за рахунок свого доходу.

Збір, який справляється за викиди пересувними джерелами, зараховується на валові витрати виробництва та обігу.

Для платників – бюджетних організацій збір зараховується на видатки і передбачається в кошторисі доходів і видатків.

8. КОНТРОЛЬ ЗА ОБЧИСЛЕННЯМ, СВОЄЧАСНІСТЮ ТА ПОВНОТОЮ СПЛАТИ ЗБОРУ, ДОТРИМАННЯМ ЛІМІТІВ ВИКИДІВ, СКИДІВ І РОЗМІЩЕННЯ ВІДХОДІВ

8.1. Контроль за правильністю обчислення збору, дотриманням лімітів викидів, скидів та розміщенням відходів здійснюється органами Мінекобезпеки.

8.2. Контроль за своєчасністю та повнотою сплати збору здійснюється органами державної податкової служби. (Пункт 8.2 зі змінами, внесеними згідно з Наказом Мінекобезпеки № 24/37 від 27.01.2000.)

8.3. Документальні перевірки здійснюються органами державної податкової служби разом з перевірками, які здійснюють органи Мінекобезпеки, за місцем перебування платника збору.

8.4. Повернення та зарахування неправильно сплачених сум збору проводиться із відповідних фондів охорони навколишнього природного середовища згідно з законодавством України.

9. Відповідальність і права платників:

9.1. Сплата збору не звільняє платників від відшкодування збитків, заподіяних через порушення природоохоронного законодавства.

9.2. Платники несуть відповідальність за правильність обчислення та своєчасну сплату збору, а також за правильність складання і своєчасність подання розрахунків органам державної податкової служби та органам Мінекобезпеки згідно з законодавством.

У разі несвоєчасної сплати збору невнесена сума (недоплата) стягується з нарахуванням пені в установленому законодавством порядку.

9.3. Платники мають право оскаржити дії посадових осіб органів державної податкової служби в порядку, встановленому законодавством України.

Начальник
управління економіки **М.ПИЛИПЧИК**

Про такси для обчислення розміру шкоди...

Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України. Постанова від 19 квітня 1993 р. № 287. Київ. (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 239 від 03.04.95)

З метою посилення охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів Кабінет Міністрів України постановляє:

1. (Пункт 1 втратив чинність на підставі Постанови КМ № 239 від 03.04.95.) Затвердити такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду підприємствами, установами, організаціями і громадянами внаслідок:

- **незаконної рубки або пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту (додаток № 1);**
- **пошкодження дерев і чагарників не до ступеня припинення росту (додаток № 2);**
- **знищення або пошкодження молодняку природного походження, самосіву, лісових культур на площах, що призначені для лісовідновлення (додаток № 3);**
- **сінокосіння та випасання худоби без спеціального на те дозволу (додаток № 4);**
- **знищення або пошкодження трав'яного покриву (додаток № 5);**
- **знищення або пошкодження мурашників (додаток № 6);**
- **заготівлі (збору) дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, лікарських рослин, технічної сировини без спеціального на те дозволу (додаток № 7);**
- **проїзду транспорту там, де це забороняється чинними нормативними актами (додаток № 8);**
- **влаштування без спеціального дозволу неорганізованих місць відпочинку (додаток № 9);**
- **незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження (додаток № 10).**

2. (Пункт 2 втратив чинність на підставі Постанови КМ № 239 від 03.04.95.) Розмір шкоди обчислюється за зазначеними таксами службовими особами Міністерства охорони навколишнього природного середовища, його органів та інших спеціально уповноважених органів державної виконавчої влади, яким надано право накладення адміністративних стягнень.

3. У додатках № 1, 2, 7 і 10 до постанови Ради Міністрів УРСР від 25 травня 1982 р. № 301 «Про відповідальність за порушення лісового законодавства» (ЗП УРСР, 1982 р., № 6, ст. 56) вилучити слова «ліси заповідників, національних і природних парків, заповідні лісові ділянки», «природні пам'ятки», «лісах заповідників, національних і природних парків, заповідних лісових ділянок», «природних пам'ятках».

4. Ця постанова набуває чинності з 1 травня 1993 року.

Прем'єр-міністр України Л. КУЧМА

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Інд.19

Додаток № 1
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконної рубки або пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту

Діаметр пенька (у сантиметрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне дерево:	
до 12	0,5
від 12,1 до 16	1
-"- 16,1 до 20	2
-"- 20,1 до 24	3
-"- 24,1 до 28	4

Діаметр пенька (у сантиметрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
-"- 28,1 до 32	5,5
-"- 32,1 до 36	7
-"- 36,1 до 40	9
-"- 40,1 до 44	11
-"- 44,1 до 48	13,5
Понад 48 за кожний сантиметр	0,7
За кожний кущ чагарнику	0,6

Примітка. **Під незаконною рубкою слід розуміти рубку дерев і чагарників без спеціального на те дозволу або при наявності дозволу, але не тих дерев (чагарників), не на тих площах, що передбачені дозволом.**

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 2
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок пошкодження дерев і чагарників не до ступеня припинення росту

	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне дерево віком понад 10 років	2
За кожний кущ чагарнику	1,5

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 3
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення або пошкодження молодняку природного походження, самосіву, лісових культур на площах, що призначені для лісовідновлення

	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
Віком до 5 років (за кожний гектар)	55
Віком від 6 до 10 років (за кожний гектар)	70

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 4
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок сінокосіння та випасання худоби без спеціального на те дозволу

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
При сінокосінні (за кожний гектар)	
Сіножаті, пасовища:	
- сіяні трави	15
- природні трави	6
Площі поза межами сіножатей і пасовищ	5
При випасанні худоби (за кожну голову)	
Сіножаті, пасовища:	
- велика рогата худоба і коні	0,5
- молодняк великої рогатої худоби, коней і дрібна худоба	0,3

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
Площі поза межами сіножатей і пасовищ:	
- велика рогата худоба і коні	1
- молодняк великої рогатої худоби, коней і дрібна худоба	0,3
- кози	0,5

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 5
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення або пошкодження трав'яного покриву

Місце порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
Сіножаті, пасовища (за кожний квадратний метр):	
- сіяні трави	0,02
- природні трави	0,01
Території поза межами сіножатей і пасовищ (за кожний квадратний метр)	0,02

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 6
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення або пошкодження мурашників

Діаметр мурашника (у метрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
до 1	0,75
від 1,1 до 1,5	1,5
-"- 1,6 – 2	2
-"- 2,1 і більше	3,5

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 7
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок заготівлі (збору) дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, лікарських рослин, технічної сировини без спеціального на те дозволу

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За збирання (заготівлю) лікарської сировини (за 1 кг):	
- кореневищ та коріння	8
- квіток, бруньок	6
- кори	3
- трави	4
- листя	4
- пагонів	3,5
- плодів	2,5
- наростів	2

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За збирання (заготівлю) грибів, мохів, лишайників	3
За збирання (заготівлю) ягід у напівчагарниках і трав'янистих ягідниках	2,5
За збирання (заготівлю) плодів, у тому числі горіхів у природних чагарниках	2

Примітка. **Розмір шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення рослин, занесених до Червоної книги України, пошкодження або знищення їх місцезростань, визначається за відповідними таксами за пошкодження чи знищення видів рослин, занесених до Червоної книги України, збільшеними втричі.**

Міністр
Кабінету Міністрів України *В. ПУСТОВОЙТЕНКО*

Додаток № 8
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок проїзду транспорту там, де це заборонено чинними нормативними актами

Вид транспорту	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожну одиницю транспорту:	
- мопеди, мотоцикли і моторолери	0,05
- легкові автомобілі, мікроавтобуси, пікапи	0,1
- автобуси, вантажні автомобілі і спеціальна важка транспортна техніка	0,2

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 9
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок влаштування без спеціального дозволу неорганізованих місць відпочинку

Вид відпочинку	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне місце для:	
- короткочасного відпочинку	1
- відпочинку з ночівлею	2

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток № 10
до постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
1	2
Незаконне добування або знищення (за одну тварину)	
Звірі	
Бурий ведмідь	170
Лось, олень благородний	110
Олень плямистий, лань	70
Кабан, муфлон, козуля, бобер	40
Байбак, куниця лісова і кам'яна, норка американська, єнотовидний собака, лисиця, ондатра, а також нутрія, добута в мисливських угіддях	20

1	2
Заєць-русак, тхір лісовий, ласка, білка, дикий кролик, вовчки	4,5
Інші корисні види	2,5
Птахи	
Лебідь шипун і кликун, лелека білий, велика і мала білі чаплі	29
Тетерук, сіра і руда чапля	22
Рябчик, сова, денні пернаті хижаки	15
Шилодзьобка, галагаз	9
Гуси, фазан, сіра куріпка, кеклик	4
Качка, лиска, голуб, кулик, перепілка, інші мисливські та немисливські птахи (крім сірої ворони, грака і сороки)	2
Незаконне знищення (розорення) гнізда, нори, інших жител тварин, бобрової загати	за таксою на відповідний вид тварин, збільшеною вдвічі
Незаконне вилучення яєць із гнізда	20 відсотків такси на відповідний вид птаха (за кожне яйце)
Риби (за один екземпляр)	
Осетрові риби та їх гібриди (крім білуги чорноморської, шипа, стерляді, осетра атлантичного*)	6,5
Лососеві (крім лосося чорноморського та лосося дунайського*), таймень	3
Форель, сом, камбала-калкан	2,5
Вугор, марена (крім марени дніпровської і марени кримської*)	1,5
Товстолоб, білий амур, чорний амур, окунь смугастий, сазан, лин, судак, щука, буфало, луфар, камбала (крім камбали-калкана)	1
Короп, лящ, жерех, кефаль, минь, в'язь, канальний сомик, оселедець, акула-катран, морський язик, скумбрія	0,8
Головень, шемая, скат, морський лин, морський півень	0,7
Тараня, плітка, синець, білозірка (кліпець), підуст, чехоня, карась	0,5
Бички всіх видів (крім бичка-рижика звичайного та бичка золотистого *)	0,3
Сарган	0,2
Барабуля, ставрида	0,2
Водні безхребетні	
Раки (крім рака широкопалого*), краби (крім краба трав'яного, краба волохатого, краба кам'яного, краба мармурового та краба прісноводного*), устриця (крім устриці їстівної*), рапана	0,1

1	2
Морський їжак, морська зірка, змієхвостки, голотурії та інші голкошкірі "сидячих" видів, кишковопорожнинні "сидячих" видів	0,05
Мідії, модіоли, мії, кардіуми, солени, венуси, донакси, інші двостулкові молюски "сидячих" видів	0,03
Креветки	0,01
Восьминіг	0,03
Кальмар, каракатиця	0,02
Губки "сидячих" видів	0,02 (за 1 кг)
Водні рослини	
Морські водорості "сидячих" видів	0,04 (за 1 кг)
Морські тварини, річкові та болотні водорості, ряска	0,02 (за 1 кг)

* **Види тварин, занесені до Червоної книги України.**

Примітки:

1. Розмір шкоди, заподіяної незаконною заготівлею ікри осетрових і лососевих риб, зазначених у цій Таксі, обчислюється з розрахунку 50 мінімальних розмірів заробітної плати за 1 кг заготовленої продукції.

2. Розмір шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування і знищення тварин, занесених до Червоної книги України, та видів тварин, позначених зірочкою у цій Таксі, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження, визначається за таксами за пошкодження або знищення тварин, занесених до Червоної книги України, збільшеними втричі.

Міністр
Кабінету Міністрів України В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Додаток 12

Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України

Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 26 грудня 1996 р. № 157

1. Базові нормативи плати за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення

№ п/п	Назва забруднюючої речовини	Базовий норматив плати, грн./т
		$Н_{бі}$
1	2	3
1	Алюмінію окиси, глинозем	29,0
2	Аміак	10,0
3	Аміни аліфатичні	718,0
4	Ацетальдегід (оцтовий альдегід)	116,0
5	Ацетофенон	387,0
6	Вена(о)пірен	67871,0
7	Білково-вітамінний концентрат (БВК)	683,0
8	Бутилацетат	10,0
9	Гексаметилендіамін	1335,0
10	Гексаметиленімін (пергідроазепін)	1335,0
11	Гексахлорбензол	101,0
12	Гідразин та його похідні	1355,0
13	Гідроперекис ізопропилбензолу (кумола)	191,0
14	Дибромпропан (пропілен бромистий)	13,0
15	Діетиламін	20,0
16	Диметиламін	266,0
17	Диметиланілін	241,0
18	Диметилбензиламін	39,0
19	Диметилдіоксан	211,0
20	Диметилдисульфід	4,0
21	Диметилетаноламін	366,0

1	2	3
22	Диметилсульфід	13,0
23	Диніл	116,0
24	Діоксан (діетиленовий ефір)	17,0
25	Заліза сульфат	60,0
26	Заліза хлорид	617,0
27	Ізопропілбензол (кумол)	70,0
28	Кадмій та його сполуки	422,0
29	Капролактам	19,0
30	Кобальт та його сполуки	678,0
31	Кобальту сульфат	1697,0
32	Кислота акрилова (пропенова)	29,0
33	-"- валер'янова(пентанова)	65,0
34	-"- капронова	52,0
35	-"- масляна (бутанова)	95,0
36	-"- плавикова (водень фтористий)	131,0
37	Луг	136,0
38	Марганцю двоокис (піролюзит)	1887,0
39	Інші сполуки марганцю	422,0
40	Масляний альдегід (бутаналь)	75,0
41	Меркаптани	7028,0
42	Метальдегід	447,0
43	Метилацетат	15,0
44	Метилізобутилкетон	12,0
45	Мідь та її окиси	211,0
46	Інші неорганічні сполуки міді	768,0
47	Миш'як, сполуки миш'яку	141,0
48	Миш'яковистий водень (арсин)	211,0
49	Натрію біхромат	1431,0
50	Натрію гідроокис	136,0
51	Нафталін	326,0
52	Нафтоли	543,0
53	Нікелю розчинні солі	10736,0
54	Нікель металічний та його окиси	2150,0
55	Нітроанізоли	22,0
56	Нітроаніліни (амінонітробензоли)	356,0
57	Нітробензол	166,0
58	Нітротолуоли	193,0
59	Нітрохлорбензоли	193,0
60	Олова сполуки	23,0
61	Оцтовий ангідрид	22,0
62	Поліетилен	62,0
63	Ртуть та її сполуки	2260,0

1	2	3
64	Сажа	13,0
65	Свинець та його сполуки	2260,0
66	Селену окис	30356,0
67	Сірка елементарна	18,0
68	Сірководень	171,0
69	Сірковуглець	111,0
70	Сольвент	5,0
71	Спирт аліловий (пропенол)	39,0
72	-"- аміловий (пентанол)	116,0
73	-"- бутиловий (бутанол)	16,0
74	-"- ізобутиловий (ізобутанол)	10,0
75	Стирол	389,0
76	Тетрагідрофуран	5,0
77	Толуїлендіамін	37,0
78	Фенілендіаміни (діамінобензоли)	472,0
79	Фенол	242,0
80	Формальдегід	132,0
81	Фтористі газоподібні сполуки	132,0
82	Фурфурол	23,1
83	Хром металічний	768,0
84	Хромовий ангідрид, окиси хрому	1431,0
85	Циклогексанол	19,0
86	Циклогексанон	92,0
87	Циклопентадієни	23,0
88	Етилацетат	10,0
89	Етилену окис	14,0
90	Етиленгликоля похідні	19,0
91	Етилендіамін (азіоідин)	39,0
92	Етиленхлоргідрин (хлоретанол)	133,0
93	Інші сполуки з середньодобовими гранично допустимими концентраціями (мг/куб.м.):	
	менше 0,0001	16052,0
	0,0001 – 0,001 (включно)	1375,0
	0,001 – 0,01	190,0
	0,01 – 0,1 (включно)	53,0
	0,1 – більше 10,0	2,0

Для забруднюючих речовин, що не ввійшли до вищенаведеної таблиці та не мають затвердженої середньодобової гранично допустимої концентрації, базові нормативи плати залежно від класу небезпечності забруднюючих речовин слід застосовувати рівними:

Клас небезпечності	$Н_{бі}$, грн./т
I клас	381,0
II клас	87,0
III клас	13,0
IV клас	3,0

Для забруднюючих речовин, на які не встановлені класи небезпечності, за норматив плати приймається ставка, рівна базовому нормативу плати за викид забруднюючої речовини I класу небезпечності.

Для всіх видів пилу, на які не встановлені середньодобові гранично допустимі концентрації чи класи небезпечності, за норматив плати приймається ставка, рівна базовому нормативу плати за викид забруднюючої речовини I класу небезпечності, до якого застосовується коефіцієнт 0,1 на період розробки та затвердження гранично допустимої концентрації або класу небезпечності. Для речовин, на які відсутні середньодобові концентрації і клас небезпечності, а встановлені орієнтовно безпечні рівні впливу (ОБРВ), необхідно застосовувати нормативи плати згідно з пунктом 93 Базових нормативів плати за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення.

2. Базові нормативи плати за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення:

Види пального	Базовий норматив плати ($Н_{бі}$), грн./т
Дизельне	3
Бензин:	
- етильований	4
- неетильований	2
Газ	2

3. Базові нормативи плати за скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти:

№ п/п	Назва забруднюючої речовини	Базовий норматив плати ($Н_{бі}$), грн./т
1	Азот амонійний	35,0
2	Біохімічна потреба в кисні (БПК повн.)	14,0
3	Жири, масла	183,0
4	Залізо загальне	35,0
5	Зважені речовини	1,0
6	Кальцій-катіон	0,7
7	Магній-катіон	0,7
8	Марганець-двовалентний іон	35,0
9	Масло солярне	1995,0
10	Миш'як	1995,0
11	Нафта і нафтопродукти в розчинному і емульсійному стані	206,0
12	Нікель і сполуки нікелю в перерахунку на нікель	344,0
13	Нітрат-іон	3,0
14	Нітрит-іон	172,0
15	Свинець-іон-двовалентний	1995,0
16	Сірковуглець	35,0
17	Синтетичні поверхнево-активні речовини (СПАР)	69,0
18	Сульфат-аніон	0,7
19	Феноли	2752,0
20	Формальдегід	1101,0
21	Фосфати	28,0
22	Фосфор-трихлористий, п'ятихлористий	28,0
23	Фтор-іон	172,0
24	Хлориди-аніон	0,7
25	Хром-іон-тривалентний	35,0
26	Ціаніди	344,0
27	Цинк-іон двовалентний	344,0
28	Інші речовини з гранично допустимими концентраціями у воді рибогосподарських водойм (мг/л):	
	- до 0,001 або не встановлені	2752,0
	- 0,001 – 0,09	1995,0
	- 0,1 – 1,0	344,0
	- 1,0 – 10,0	35,0
	- вище 10,0	7,0

4. Базові нормативи плати за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі:

Клас токсичності відходів	Ступінь небезпечності відходів	Базовий нормат. $Н_{бі}$, грн./т
I	Надзвичайно небезпечні	55,0
	Ртутєвмісне обладнання і прилади (за 1 штуку);	55,0
	люмінесцентні лампи (за 1 штуку)	0,6
II	Високонебезпечні	2,0
III	Помірно небезпечні	0,5
IV	Малонебезпечні	0,2
	Інертні	0,1
	Нетоксичні відходи гірничо-видобувної промисловості	0,02

Додаток 13

Базові нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин

Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. № 1014

Корисні копалини	Одиниця виміру	Плата за одиницю погашених запасів, грн./т, грн./м^3	Плата за одиницю видобутих корисних копалин, грн./т, грн./м^3	Плата у відсотках до вартості видобутих корисних копалин
1	2	3	4	5
Горючі корисні копалини				
Нафта, конденсат	тонн	-	1,64	
Газ природний	тис. м^3	-	0,67	
Вугілля кам'яне	тонн	0,27	-	
Вугілля буре	- " -	0,16	-	
Торф	- " -		не встановлюється	
Металеві корисні копалини				
Залізна руда для збагачення	тонн	0,32		
Залізна руда багата*	- " -	0,48		
Марганцева руда	- " -	0,58		
Титанова руда**	- " -	0,32		
Титано-цирконієва руда	- " -	0,62		
Нікелева руда (силікатна)	- " -	0,35		
Уранова руда	- " -	-		3
Сировина нерудна для металургії				
Бентонітова глина	- " -	0,26		
Глина вогнетривка	- " -	0,19		
Каолін вторинний	- " -	0,19		
Доломіт	- " -	0,26		

1	2	3	4	5
Флюсовий вапняк	- " -	0,16		
Кварцит та пісок кварцевий для металургії	- " -	0,16		
Пісок формувальний	- " -	0,13		
Кварцит для виробництва кремнію	- " -	0,25		
Гірничо-хімічна сировина				
Сірчана руда	- " -	0,48		
Калійно-магнієва сіль	- " -	0,29		
Кухонна сіль (кам'яна)	- " -	0,22		
Крейда для содової промисловості	- " -	0,16		
Вапняки для цукрової промисловості	- " -	0,16		
Сировина для виробництва мінеральних пігментів	- " -	0,26		
Гірничо-рудна сировина				
Графітова руда	тонн	0,22		
Сировина для виготовлення оптичної та п'єзооптичної продукції	кг		не встанов-люється	
Сировина для виробництва адсорбційних матеріалів (бентоніт, палигор-скіт, сапоніт, цеоліти)	тонн	0,26		
Сировина для виробництва абразивних матеріалів	- " -	0,16		
Пірофіліт	- " -	2,8		
Озокерит	- " -	3,5		
Сировина ювелірна (дорогоцінне каміння) (бурштин, топаз, моріон тощо)	кг, г, каратів			5***
Сировина ювелірно-виробна (напівдорогоцінне каміння)	кг			4***
Сировина виробна (виробне каміння)	тонн $м^3$			4***
Сировина для облицьовувальних матеріалів				
Високодекоративне каміння (лабрадорит, граніти типу "капустинський")	$м^3$			5****

1	2	3	4	5
Інші види декоративного каміння	- " -			3****
Сировина будівельна (у тому числі місцевого значення)				
Сировина для виготовлення цементу	тонн	0,19		
Крейда і вапняк на вапно	- " -	0,13		
Гіпс	- " -	0,16		
Керамзитова сировина	$м^3$	0,25		
Цегельно-черепична сировина	- " -	0,18		
Камінь будівельний	- " -	0,34		
Камінь пиляний	- " -	0,34		
Глина тугоплавка	тонн	0,13		
Пісок для виробництва скла	- " -	0,19		
Польовошпатова сировина	- " -	0,32		
Каолін первинний	- " -	0,26		
Перліт	- " -	0,35		
Сировина для виробництва мінеральної вати	- " -	0,26		
Піщано-гравійна сировина	$м^3$	0,11		
Бітуми	тонн	0,5		
Води				
Термальні підземні води	- " -		0,1	
Промислові підземні води (розсіл)	- " -		0,05	
Ропа	- " -		0,1	
Мінеральні грязі та мул	- " -		1,2	

* Для руд підземного видобутку в Кривбасі не встановлюється.

** Для розсипних родовищ іршанської групи.

*** До вартості необробленої мінеральної продукції.

**** До вартості блочної продукції в розрахунку на обсяг погашених запасів.

(Додаток в редакції Постанови КМ № 42 від 19.01.98, із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 456 від 07.03.2000)

Міністр
Кабінету Міністрів України А. ТОЛСТОУХОВ

ПОРЯДОК
справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин

(У Порядку слово «Мінекобезпеки» замінено словом «Мінекоресурсів», а слово «Держкомгеології» виключено згідно з Постановою КМ № 1481 від 28.09.2000)

1. Цей Порядок встановлює єдині правила справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення на території України, в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

2. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин справляється з усіх суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності, які здійснюють видобування корисних копалин, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями.

3. Об'єктом справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин є обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів (обсяг видобутих) корисних копалин.

4. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин встановлюється:

- **для вугілля кам'яного, вугілля бурого, металевих корисних копалин, сировини нерудної для металургії, гірничо-хімічної, гірничорудної та будівельної сировини – виходячи з обсягів погашених у надрах балансових запасів корисних копалин, квот (лімітів) на видобуток корисних копалин (якщо такі квоти (ліміти) встановлено) та нормативів плати за одиницю обсягів погашених у надрах запасів корисних копалин;**
- **для нафти, конденсату, природного газу, підземних вод (термальних, промислових), ропи, мінеральних грязей та мулу – виходячи з обсягів видобутих корисних копалин, квот (лімітів) на видобуток корисних копалин (якщо такі квоти (ліміти) встановлено) та нормативів плати до одиниці видобутих корисних копалин (абзац третій пункту 4 зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 456 від 07.03.2000);**
- **для урану, сировини ювелірної (дорогоцінне каміння), ювелірно-виробної (напівдорогоцінне каміння), виробної (виробне каміння) та облицьовувальних матеріалів – виходячи з вартості мінеральної сировини чи продукції її первинної**

переробки та нормативів плати до вартості видобутої мінеральної сировини. Процедура розрахунку вартості видобутої мінеральної сировини чи продукції її первинної переробки визначається інструкцією про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин;

- для мінеральних підземних вод – виходячи з обсягів видобутих мінеральних підземних вод (крім скидів без використання), квот (лімітів) на видобуток мінеральних підземних вод та нормативів плати, диференційованих за групами, обсягами видобування, напрямами використання і категоріями родовищ. (Пункт 4 доповнено абзацом п'ятим згідно з Постановою КМ № 456 від 07.03.2000 зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 42 від 19.01.98).

5. Обсяг погашених балансових запасів корисних копалин визначається як сума обсягів видобутих корисних копалин та фактичних їх втрат у надрах під час видобування.

Втрати запасів корисних копалин, які згідно з технічними проектами зосереджені в охоронних циліках, бар'єрних циліках (між шахтами) та поблизу неякісно затампонованих свердловин, не підлягають врахуванню при визначенні розмірів платежів за користування надрами для видобування корисних копалин за умови погодження їх обсягів з відповідними органами Міністерства праці та соціальної політики.

6. Нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин встановлюються для кожного виду корисних копалин (групи корисних копалин, близьких за призначенням) як базові з подальшою їх диференціацією залежно від геолсгічних особливостей та умов експлуатації родовищ.

Розрахована за базовими нормативами плата за користування надрами для видобування корисних копалин є мінімальною величиною, яку користувачі надр сплачують незалежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Базові та диференційовані нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин можуть переглядатися у разі зміни умов господарювання (оподаткування, кон'юнктура ринку, інфляція) та внаслідок вичерпання запасів надр. Перегляд цих нормативів та коефіцієнтів до базових нормативів плати здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів, Мінекономіки та Мінфіну. (Абзац третій пункту 6 в редакції Постанови КМ № 456 від 07.03.2000.)

7. За наднормативні втрати корисних копалин під час їх видобування, а також за обсяги видобування понад встановлені квоти (ліміти) плата справляється в подвійному розмірі із застосуванням базового, диференційованого нормативу*, а для мінеральних підземних вод – із застосуванням середньозваженого диференційованого нормативу. (Абзац перший пункту 7 в редакції Постанови КМ № 456 від 07.03.2000.)

До наднормативних втрат нафти, конденсату та природного газу відносяться обсяги їх витрачання понад розрахункові (планові) власні технологічні потреби.

8. Якщо користувачі надр видобувають позабалансові обсяги запасів корисних копалин, плата за відповідні обсяги запасів визначається як за балансові обсяги запасів і справляється з коефіцієнтом 0,5.

9. Якщо користувачі надр розробляють більше одного виду корисних копалин, плата обчислюється за кожний вид окремо.

Для комбінованих та комплексних родовищ конкретний перелік корисних копалин, за видобування яких встановлюється плата, визначається ліцензіями (ліцензійними угодами) чи іншими відповідними документами на право користування надрами.

10. Якщо нафта, конденсат та природний газ видобуваються понад базові обсяги (рівні), плата за відповідні обсяги їх видобування справляється з коефіцієнтом 0,5. Базові обсяги (рівні) видобування встановлюються Держнафтогазпромом.

11. На техногенних родовищах плата розраховується за нормативами, встановленими для відповідних видів корисних копалин, з коефіцієнтом 0,5.

(Абзац другий пункту 11 вилучено на підставі Постанови КМ № 42 від 19.01.98.) Якщо техногенне родовище утворилося внаслідок діяльності підприємства, плата за його розробку не справляється.

12. Якщо піщано-гравійна сировина видобувається в акваторіях морів, водосховищ, у річках та їх заплавах, до встановлених нормативів плати застосовується коефіцієнт 2 (крім видобування, пов'язаного з очищенням фарватерів річок).

13. На родовищах вуглекислих мінеральних підземних вод (гідрокарбонатних) при визначенні обсягу води, що видобувається

---

* Крім випадків, передбачених окремими рішеннями Кабінету Міністрів України.

на свердловинах, не обладнаних стаціонарними газовідцілювачами, застосовується коефіцієнт 0,85.

(Постанову доповнено пунктом 13 згідно з Постановою КМ № 456 від 07.03.2000.)

14. Групи мінеральних підземних вод визначаються ДСТУ 878-93 «Води мінеральні питні» та вносяться до протоколів Державної комісії по запасах корисних копалин і ліцензій, наданих на користування надрами.

(Постанову доповнено пунктом 14 згідно з Постановою КМ № 456 від 07.03.2000.)

15. До платежів за користування надрами може застосовуватися знижка за вичерпання запасів надр. Знижка надається користувачам надр, які здійснюють видобуток:

- дефіцитних корисних копалин з низькою економічною ефективністю розробки родовищ, об'єктивно обумовленою і не пов'язаною з порушенням умов раціонального використання розвіданих запасів;
- корисних копалин із залишкових запасів зниженої якості, а також важковидобувних запасів, крім випадків погіршення якості запасів корисних копалин в результаті вибіркового відпрацювання родовища.

Знижка за вичерпання запасів надр надається Кабінетом Міністрів України за поданням органу, що видав ліцензію, погодженим з Мінекономіки, Мінфіном, Мінекоресурсів та відповідними органами Міністерства праці та соціальної політики на підставі поданих користувачем надр техніко-економічних обґрунтувань.

16. Плата за користування надрами не справляється у разі:

- видобування погашених запасів, віднесених у процесі розробки родовищ у встановленому порядку до категорії втрачених у надрах, у тому числі повторної розробки родовищ;
- використання гірничо-промислових відходів, що утворюються в процесі переробки корисних копалин (шлами, пил, шлаки тощо);
- використання розкривних і супутніх порід, що утворюються в процесі видобування корисних копалин, не взятих в установленому порядку на баланс.

17. Плата за обсяги видобутих корисних копалин та обсяги втрат у надрах, що не перевищують нормативні, відноситься до валових витрат виробництва та обігу.

Плата за обсяги наднормативних втрат корисних копалин, а також за обсяги їх видобування понад встановлені квоти (ліміти)

справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств.

18. Розрахунок платежів здійснюється згідно з інструкцією про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин. (Пункт зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 42 від 19.01.98.)

19. Сума плати за користування надрами для видобування корисних копалин розраховується користувачами надр самостійно.

Користувачі надр несуть відповідальність за правильність обчислення і своєчасність внесення плати за користування надрами, а також за правильність складання і своєчасність подання органам Державної податкової адміністрації розрахункових сум за встановленою формою.

20. Контроль за правильністю обчислення і своєчасністю внесення плати за користування надрами здійснюється органами Державної податкової адміністрації.

Органи державного гірничого нагляду у місячний термін надсилають повідомлення обласним, міст Києва і Севастополя державним податковим адміністраціям (за місцем знаходження родовищ корисних копалин) про надання гірничого відводу для розроблення родовищ корисних копалин.

21. Контроль за правильністю визначення обсягів видобування і погашення запасів корисних копалин здійснюють органи державного гірничого нагляду в установленому порядку.

Додаток 14

Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

(Затверджено Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р. № 38)

1. ГАЛУЗЬ ЗАСТОСУВАННЯ

Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (надалі – Методика), встановлює основні вимоги щодо порядку визначення і розрахунку розмірів компенсації збитків за наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря і є обов'язкова для спеціалістів Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, що здійснюють державний контроль за дотриманням підприємствами, установами, організаціями, іноземними юридичними та фізичними особами (надалі – підприємствами), незалежно від форм власності, вимог законодавства про охорону атмосферного повітря.

2. НОРМАТИВНІ ПОСИЛАННЯ

У цій Методиці наведені посилання на такі законодавчі та нормативні акти:

- Закон України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища»;

- Закон України від 16 жовтня 1992 року «Про охорону атмосферного повітря»;

- Положення про Державну екологічну інспекцію Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1993 р. № 925.

3. ВИЗНАЧЕННЯ

3.1. Джерело забруднення атмосферного повітря – об'єкт, що розповсюджує забруднюючі атмосферне повітря речовини.

3.2. Джерело виділення забруднюючих речовин – об'єкт, в якому відбувається утворення забруднюючих речовин (технологічна установка, обладнання, апарат та ін.).

3.3. Забруднюючі атмосферне повітря речовини (забруднюючі речовини – ЗР) – домішки в атмосферному повітрі, які можуть негативно впливати на здоров'я людей або навколишнє середовище.

3.4. Гранично допустимий викид (ГДВ) – науково-технічний норматив, який встановлюється за умови, щоб вміст забруднюючих речовин в приземному шарі повітря від джерела або їх сукупності не перевищував норматив якості повітря для населення, тваринного і рослинного світу.

3.5. Тимчасово погоджений викид (ТПВ) – викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря, що встановлюється на відповідний строк на рівні викидів аналогічних по потужностях і технологічних процесах підприємств, які досягли найкращої технології виробництва до досягнення гранично допустимого викиду.

3.6. Потужність викиду – кількість речовин, що викидається в атмосферне повітря за одиницю часу в г/с.

3.7. Нормативний викид – потужність викиду забруднюючої речовини в межах гранично допустимої або тимчасово погодженої потужності викиду, встановленої юридично оформленим дозволом на викид на даний період в г/с.

3.8. Наднормативний викид – фактична потужність викиду, яка перевищує нормативний викид в г/с.

3.9. Аварійні викиди – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок промислової чи транспортної аварії, катастрофи, стихійного лиха.

3.10. Залпові викиди – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які кількісно і якісно передбачені технологічними регламентами виробництв.

3.11. Інструментальний метод контролю – безпосередній метод контролю (інструментальний, інструментально-лабораторний, індикаторний) викидів з джерел забруднення атмосферного повітря.

3.12. Гранично допустима концентрація домішок в атмосферному повітрі (надалі – ГДК) – максимальна концентрація домішки в атмосферному повітрі, віднесена до визначеного часу осереднення, яка при періодичному впливі або протягом всього життя людини не чинить на неї негативного впливу, в тому числі і при віддалених наслідках, і на навколишнє середовище в цілому.

4. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

4.1. Методика встановлює єдині на території України правила визначення розмірів відшкодування і стягнення збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами (ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

4.2. Збитки, заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, відшкодовуються підприємствами незалежно від форм власності та видів господарської діяльності (ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

4.3. Стягнення платежів за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря не звільняє підприємства від відшкодування збитків за наднормативні викиди (ст. 35 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

4.4. У разі сплати підприємством за понадлімітні викиди штрафних (кратних) платежів відшкодовується тільки сума збитків, що перевищує сплачену суму цих платежів.

4.5. Розмір компенсації збитків за наднормативний викид однієї тонни забруднюючої речовини в атмосферне повітря визначається на основі частки розміру мінімальної заробітної плати, встановленої в даний період, з урахуванням регулюючих коефіцієнтів і показника відносної небезпечності кожної забруднюючої речовини.

4.6. Спори по оскарженню дій посадових осіб Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України при нарахуванні і стягненні збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря,

вирішуються судом, арбітражним судом, Радами народних депутатів чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України (ст. 67 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

4.7. Контроль за відшкодуванням збитків, які заподіяні державі підприємствами в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, здійснюють органи Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України.

5. ПОРЯДОК ВИЗНАЧЕННЯ НАДНОРМАТИВНИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ

5.1. Наднормативними викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря вважаються:

5.1.1. Викиди забруднюючих речовин, які перевищують рівень гранично допустимих або тимчасово погоджених викидів, встановлених дозволами на викид, які видані у встановленому порядку.

5.1.2. Викиди забруднюючих речовин джерелами, які не мають дозволів на викид, в тому числі і по окремих інгредієнтах.

5.1.3. Викиди забруднюючих речовин, що здійснюються з перевищенням граничних нормативів їх утворення і вмісту в газах, що відходять для окремих типів технологічного та іншого обладнання.

5.2. Наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, визначені в пункті 5.1.1, можуть відбуватися за рахунок:

- неефективної роботи газоочисних установок;
- роботи технологічного обладнання при несправних газоочисних установках або їх невикористанні;
- порушення технологічних режимів;
- невиконання у встановлені терміни заходів по досягненню нормативів ГДВ;
- аварійних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- залпових викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які не передбачені технологічними регламентами виробництв;
- використання непроектних сировини і палива в технологічних процесах;
- інших видів порушень.

5.3. При роботі кількох джерел виділення забруднюючих речовин (технологічних агрегатів) на одне джерело викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря, для якого встановлений норматив дозволеного викиду, необхідно вести контроль величин забруднюючих речовин, що утворюються і відходять від кожного технологічного агрегату, і порівнювати їх із встановленими гранично допустимими нормативами.

5.4. Факт наднормативного викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюється спеціалістами Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України при перевірці підприємств шляхом:

- **інструментальних методів контролю;**
- **розрахунковими методами.**

5.5. Для визначення наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря використовуються результати безпосередніх вимірів (інструментальні, інструментально-лабораторні, індикаторні – далі інструментальний метод) викидів в атмосферне повітря по джерелах викидів, які виконані у відповідності з діючими вимогами відбору і аналізу проб та оформлені у встановленому порядку:

- **аналітичними службами інспекційних підрозділів Мінекобезпеки України;**
- **спеціалізованими службами інших міністерств і відомств за дорученням інспекційних підрозділів Мінекобезпеки України;**
- **відомчими аналітичними службами підприємств, установ та організацій, дані яких зафіксовані в журналах первинної облікової документації, в робочих журналах аналітичних служб.**

5.6. Відбір і аналіз проб забруднюючих речовин у викидах від стаціонарних джерел забруднення проводиться відповідно до діючих методик.

5.7. За результатами обстеження й інструментальних вимірів потужності викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від джерел забруднення атмосферного повітря складається акт.

5.7.1 Виявлені в ході перевірки факти перевищення нормативів викидів, що зафіксовані в первинній обліковій документації, також включаються до акта перевірки, який підписується спеціалістом Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України та керівником підприємства.

5.8. Результати інструментальних вимірів, що виконані з порушенням вимог діючих нормативно технічних документів, анулюються.

6. Розрахунок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

6.1. Розрахунки наднормативних викидів (M_i) в тоннах здійснюються шляхом визначення різниці між фактичними і дозволеними потужностями викидів, з урахуванням часу роботи джерела в режимі наднормативного викиду. Розрахунок виконується за формулою:

$$M_i = 0{,}0036 \cdot (V_i C_i - M_{qi}) \cdot T, \qquad (1)$$

де V_i – об'ємна витрата газопилового потоку на виході з джерела, куб.м /с; C_i – середня концентрація i-ї забруднюючої речовини (із серії відібраних проб), г/куб.м, розрахована як середня арифметична; M_{qi} – потужність дозволеного викиду i-ї забруднюючої речовини по даному джерелу, г/с, встановлена дозволом на викид; T – час роботи джерела в режимі наднормативного викиду, годин.

6.2. Термін роботи джерела в режимі наднормативного викиду визначається з моменту виявлення порушення до моменту його усунення, підтвердженого даними контрольної перевірки, з урахуванням фактично відпрацьованого часу.

6.2.1. Якщо за даними вимірів, зафіксованих в журналах первинної облікової документації підприємства, неодноразово виявлялося перевищення встановленого нормативу по даному джерелу і речовині, то термін роботи джерела в режимі наднормативного викиду береться з часу введення нормативу в дію по даному джерелу і речовині до дня контрольної перевірки, але не більше як за один астрономічний рік.

6.2.2. У випадках, коли останнім виміром, зафіксованим в журналах первинної облікової документації підприємства, не виявлено перевищення встановленого нормативу по даному джерелу і речовині, а при інспекційній перевірці перевищення встановлене, відлік часу роботи джерела в режимі наднормативного викиду береться з моменту виявлення порушення. В цьому разі приписом до акта перевірки встановлюється термін усунення порушення, після закінчення якого за замовленням підприємства здійснюється контрольна перевірка його фактичного усунення і відповідно розраховується час роботи джерела в режимі наднормативного викиду.

6.2.3. Всі контрольні перевірки фактів усунення виявлених порушень роботи джерел в режимі наднормативного викиду проводяться за рахунок підприємств.

6.2.4. В разі відсутності на підприємстві зафіксованих в первинній обліковій документації результатів вимірів потужності викидів забруднюючих речовин або результати вимірів анульовані (п. 5.8), час роботи джерела в режимі наднормативного викиду встановлюється за три попередніх місяці до дня даної перевірки.

6.3. При невиконанні у встановлені терміни заходів по досягненню нормативів гранично допустимих викидів розрахунки наднормативних викидів здійснюються як різниця між фактичною потужністю викиду, яка підтверджена результатами інструментальних вимірів, і величиною нормативу викиду після впровадження заходу, з урахуванням терміну, що минув після планового його закінчення.

6.4. Розрахунки потужності викидів забруднюючих речовин по джерелах або речовинах, які не мають дозволу на викид, ведуться на основі потужності фактичного викиду, визначеної інструментальними вимірами. При цьому час роботи джерела в режимі наднормативного викиду визначається з моменту виявлення порушення до моменту оформлення дозволу на викид.

6.5. Необхідна кількість проб для визначення потужності викиду регламентована Інструкцією по відбору проб з газопилових потоків, затвердженою Мінекобезпеки України.

Середня арифметична із визначених разових концентрацій серії проб при номінальному навантаженні технологічного обладнання є базовою для розрахунку наднормативних викидів за формулою (1).

6.6. Розрахунки потужності наднормативних викидів в результаті аварійних і залпових викидів, не передбачених технологічними регламентами виробництв, здійснюються розрахунковим методом на основі матеріальних балансів, даних технологічних регламентів та ін.

7. Розрахунок розмірів відшкодування збитків за наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

7.1. Розрахунок ведеться на основі розміру мінімальної заробітної плати з урахуванням обсягів наднормативних викидів і регулюючих коефіцієнтів. Розмір компенсації збитків в одиницях національної валюти визначається за формулою (2):

$$Z = M_i \cdot 1{,}1\Pi \cdot A_i \cdot K_m \cdot K_{zi}, \qquad (2)$$

де Z – розмір компенсації збитків, одиниць національної валюти; M_i – маса i-ї забруднюючої речовини, що викинута в атмосферне повітря понаднормативно, тонн; $1{,}1\Pi$ – базова ставка компенсації

збитків в частках мінімальної заробітної плати ($П$) за одну тонну умовної забруднюючої речовини на момент перевірки, одиниць національної валюти/тонну; A_i – безрозмірний показник відносної небезпечності i-ї забруднюючої речовини; K_m – коефіцієнт, що враховує територіальні соціально-екологічні особливості; K_{zi} – коефіцієнт, що залежить від рівня забруднення атмосферного повітря населеного пункту i-ю забруднюючою речовиною.

Безрозмірний показник відносної небезпечності i-ї забруднюючої речовини (A_i) визначається із співвідношення за формулою (3)

$$A_i = 1/ГДК_i, \qquad (3)$$

де $ГДК_i$ – середньодобова гранично допустима концентрація або орієнтовно безпечний рівень впливу (ОБРВ) i-ї забруднюючої речовини, мг/куб.м.

Для речовин з ГДК більше одиниці в чисельнику вводиться поправковий коефіцієнт 10.

Для речовин, по яких відсутня величина середньодобової гранично допустимої концентрації, при визначенні показника відносної небезпечності береться величина максимальної разової ГДК забруднюючої речовини в атмосферному повітрі.

Для речовин, по яких відсутні величини ГДК і ОБРВ, показник відносної небезпечності A_i приймається рівним 500.

7.2. Коефіцієнт, що враховує територіальні соціально-екологічні особливості (K_m), залежить від чисельності жителів населеного пункту, його народногосподарського значення і розраховується за формулою (4):

$$K_m = K_{нас} \cdot K_ф, \qquad (4)$$

де $K_{нас}$ – коефіцієнт, що залежить від чисельності жителів населеного пункту і визначається за табл. 1; $K_ф$ – коефіцієнт, що враховує народногосподарське значення населеного пункту і визначається за табл. 2.

Таблиця 1

Чисельність населення, тис.чол.	$K_{нас}$
До 100	1,00
100,1 – 250	1,20
250,1 – 500	1,35
500,1 – 1000	1,55
більше 1000	1,80

Таблиця 2

Тип населеного пункту	$К_ф$
I Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення з перевагою аграрно-промислових функцій (районні центри, міста, селища районного підпорядкування) та села	1,00
II Багатофункціональні центри, центри з перевагою промислових і транспортних функцій (обласні центри, міста обласного підпорядкування, великі промислові та транспортні вузли)	1,25
III Центри з перевагою рекреаційних функцій *	1,65

* Якщо населений пункт одночасно має промислове та рекреаційне значення, застосовується коефіцієнт $К_ф$ = 1,65.

7.3. Коефіцієнт, що залежить від рівня забруднення атмосферного повітря населеного пункту *i*-ю забруднюючою речовиною ($К_{zi}$), визначається за формулою (5):

$$К_{zi} = q/ГДК_{ci}, \quad (5)$$

де q – середньорічна концентрація *i*-ї забруднюючої речовини за даними прямих інструментальних вимірів на стаціонарних постах за попередній рік, мг/куб.м; $ГДК_{ci}$ – середньодобова гранично допустима концентрація *i*-ї забруднюючої речовини, мг/куб.м.

У випадку, коли в даному населеному пункті інструментальні виміри концентрації даної забруднюючої речовини не виконуються, а також, коли рівні забруднення атмосферного повітря населеного пункту *i*-ю забруднюючою речовиною не перевищують ГДК, значення коефіцієнта $К_{zi}$ приймається рівним одиниці.

Дані розрахунку збитків за наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря по підприємству зводяться в таблицю (додаток № 1).

Приклади розрахунків розмірів компенсації збитків за наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря наведені в додатку № 2.

Додаток № 1

до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

Форма розрахунку збитків за наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря

ПО _____

(назва підприємства)

№ з/п	Дата виявлення порушення	Назва технологічного агрегату та номер джерела викиду, по якому допущено наднормативний викид	Назва забруднюючих речовин, що викидались понад норматив	ГДК середньодобова	$A_i = 1/ГДК_{сд}$
1	2	3	4	5	6

Кількість викиду		Час роботи джерела в наднормативному режимі, годин	Маса наднормативного викиду забруднюючих речовин, тонн	Норматив плати за викид 1 т забруднюючої речовини понад нормативу, крб1, 1П х A_i	Регулюючі коефіцієнти		Загальна сума збитку, тис. крб
дозволеного, г/с	фактичного, г/с				$K_т$	K_z	
7	8	9	10	11			

Всього

Розрахунок виконав:

Державний інспектор _____

(підпис) **(прізвище й ініціали)**

Додаток № 2

до Методики розрахунку розмірів збитків,
які заподіяні державі в результаті наднормативних
викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

ПРИКЛАДИ
розрахунків розмірів компенсації збитків за наднормативні викиди

Б.1. При перевищенні дозволених викидів, які виявлені шляхом інструментальних вимірів і даних первинної облікової документації підприємства

На хімічному підприємстві м. Києва при контрольній перевірці 28 січня 1994 р. зафіксовано середню концентрацію викиду сірковуглецю 96,004 мг/куб.м при об'ємній витраті 191,7 куб.м/с, що становить 18,404 г/с.

Тимчасово погоджений викид сірковуглецю по джерелу № 18 на 1993–1994 р.р., встановлений дозволом, становить:

M_{qcs} = 13,304 г/с.

За даними журналу первинної облікової документації за формою ПОД-1 підприємства 22 листопада 1993 р. також зафіксовано перевищення встановленого нормативного викиду по даному джерелу і речовині.

За фактом виявленого порушення було видано припис про його усунення в строк до 7 лютого 1994 р. В зазначений строк порушення було усунене. За цей період джерело № 18 працювало цілодобово.

Таким чином, час роботи джерела в режимі наднормативного викиду береться з часу останнього зафіксованого порушення і становить

24 год. · 77 діб = 1848 год.

Потужність викиду сірковуглецю, що здійснювався з перевищенням тимчасово погоджених нормативів, розраховується за формулою (1) і становить:

$$M = 0{,}0036 \cdot (191{,}7 \cdot 0{,}096 - 13{,}304) \cdot 1848 = 33{,}9 \text{ т},$$

де 191,7 – об'ємна витрата газоповітряної суміші, куб.м/с; 0,096 – середня концентрація сірковуглецю в газоповітряній суміші із серії відібраних проб, г/куб.м; 13,304 – тимчасово погоджений

викид сірковуглецю, г/с; 1848 – час роботи джерела з перевищенням тимчасово погодженого викиду, годин.

Розмір компенсації збитків розраховується за формулою (2) і становить:

$$Z = 33{,}9 \cdot 1{,}1 \cdot 60000 \cdot 200 \cdot 2{,}25 \cdot 1{,}2 = 1208196000 \text{ крб.} = 1208{,}2 \text{ млн. крб.}$$

де 33,9 – маса сірковуглецю, що викинута в результаті перевищення тимчасово погодженого викиду, тонн; 1,1 – базова ставка компенсації збитків в частках мінімальної заробітної плати за одну тону умовної забруднюючої речовини; 60000 – розмір мінімальної заробітної плати на момент перевірки, крб.; 200 – показник відносної небезпечності сірковуглецю (*A*), який розраховується за формулою (3):

$$A = 1/0{,}005 = 200;$$

де 0,005 – середньодобова ГДК сірковуглецю, мг/куб.м; 2,25 – коефіцієнт ($K_т$), що враховує територіальні соціально-екологічні особливості м. Києва, розраховується за формулою (4):

$$K_т = 1{,}8 \cdot 1{,}25 = 2{,}25,$$

де 1,8 – коефіцієнт ($K_{нас}$) приймається по табл. 1; 1,25 – коефіцієнт ($K_ф$), приймається по табл. 2; 1,2 – коефіцієнт (K_z), що залежить від рівня забруднення атмосфери м. Києва сірковуглецем, розраховується за формулою (5):

$$K_z = 0{,}006/0{,}005 = 1{,}2,$$

де 0,006 – середньорічна концентрація сірковуглецю по м. Києву за даними стаціонарних постів спостережень за 1993 р, мг/куб.м; 0,005 – середньодобова ГДК сірковуглецю, мг/куб. м.

Б.2. При перевищенні дозволеного викиду і відсутності інструментального контролю

При перевірці Маріупольського радіаторного заводу відділом аналітичного контролю Головекоінспекції Мінприроди України 10 лютого 1994 року по джерелу № 28 (трубозакатка радіаторів для автомобілів) було зафіксовано, що об'ємна витрата газоповітряної суміші складала 11,45 куб.м/с з середньою концентрацією свинцю із серії відібраних проб 0,00112 г/куб.м. Потужність викиду свинцю, таким чином, склала 0,01282 г/с. Потужність дозволеного викиду по даному джерелу складає 0,00224 г/с.

Підприємство інструментального контролю за джерелами викидів не веде. Таким чином, час роботи джерела у режимі наднормативного викиду приймаємо 3 місяці, що складає 480 годин (при однозмінній роботі і п'ятиденному робочому тижні).

Викид свинцю, що здійснювався з перевищенням дозволених величин, розраховується за формулою (1) і становить:

$$M = 0{,}0036 \cdot (11{,}45 \cdot 0{,}00112 - 0{,}00224) \cdot 480 =$$
$$= 0{,}018289152 \text{ т},$$

де 11,45 – об'ємна витрата газоповітряної суміші, куб.м/с; 0,00112 – середня концентрація свинцю із серії відібраних проб, куб.м/с; 0,00224 – потужність дозволеного викиду, г/с; 480 – час роботи джерела у режимі наднормативного викиду, годин.

Розмір компенсації збитків розраховується за формулою (2) і становить:

$$Z = 0{,}018289152 \cdot 60000 \cdot 1{,}1 \cdot 3333{,}33 \cdot 1{,}9375 =$$
$$= 7795743 \text{ крб.} = 7{,}8 \text{ млн. крб.},$$

де 0,018289152 – маса свинцю, що викинута в результаті перевищення встановленого дозволу, тонн; 60000 – розмір мінімальної заробітної плати на момент перевірки, крб; 1,1 – базова ставка плати в частках мінімальної заробітної плати за одну тонну умовної забруднюючої речовини; 3333,33 – показник відносної небезпечності свинцю (A), який розраховується за формулою (3):

$$A = 1/0{,}0003;$$

де 0,0003 – середньодобова ГДК свинцю, мг/куб.м; 1,9375 – коефіцієнт ($К_т$), що враховує територіальні соціально-екологічні особливості м. Маріуполь, розраховується за формулою (4):

$$К_т = 1{,}55 \cdot 1{,}25 = 1{,}9375,$$

де 1,55 – коефіцієнт ($К_{нас}$), приймається по табл. 1; 1,25 – коефіцієнт ($К_ф$), приймається по табл. 2; 1,0 – коефіцієнт ($К_г$), що залежить від рівня забруднення атмосфери населеного пункту, приймається рівним 1,0, тому що в м. Маріуполі спостереження за рівнем забруднення атмосферного повітря свинцем не ведуться.

Підприємству видається припис про усунення порушення до конкретного терміну, і підрахунок збитків проводиться до фактичного часу усунення порушення.

Б.3. При невиконанні у запланованні терміни заходів по досягненню нормативів ГДВ

На підприємстві по виробництву залізобетонних виробів м. Бровари проектом нормативів ГДВ передбачено встановлення другого ступеня очистки викидів від технологічного обладнання приготування бетону з терміном виконання в III кварталі 1993 року з метою зменшення концентрації пилу цементу з 1 г/куб.м до 0,05 г/куб.м по даному джерелу при об'ємній витраті газопилового потоку 30000 куб.м/год (8,3 куб.м/с).

При перевірці виконання вимог законодавства про охорону атмосферного повітря 18 лютого 1994 р. зафіксовано невиконання заходу. Контрольні інструментальні виміри показали, що концентрація пилу по цьому джерелу складає 1 г/куб. м. Потужність дозволеного викиду складає 0,05 г/куб. м.

Установка працює 8 годин на добу при 5-денному робочому тижні.

Розрахунок часу роботи джерела в режимі наднормативного викиду:

$T = 8$ год. $\cdot$ 98 діб $= 784$ год.

Потужність викиду пилу цементу, що здійснювався з перевищенням граничних нормативів, розраховується за формулою (1) і становить:

$$M = 0{,}0036 \cdot (8{,}3 \cdot 1 - 8{,}3 \cdot 0{,}05) \cdot 784 = 22{,}25 \text{ т},$$

де 8,3 – об'ємна витрата димових газів від установки приготування бетону, $м^3/с$; 1 – середня концентрація пилу цементу в пилогазовому потоці із серії відібраних проб, г/куб.м.; 8,3 $\cdot$ 0,05 – маса викиду пилу від установки приготування бетону після впровадження заходу, встановлена проектом нормативів ГДВ, г/с; 784 – час роботи установки з перевищенням встановлених нормативів, годин.

Розмір компенсації збитків розраховується за формулою (2) і становить:

$$Z = 22{,}25 \cdot 1{,}1 \cdot 600000 \cdot 50 \cdot 1{,}0 \cdot 1{,}0 = 73425000 \text{ крб.} =$$
$$= 73{,}425 \text{ млн. крб.},$$

де 22,25 – маса пилу цементу, що викинута в результаті перевищення встановленого нормативу викиду, тонн; 1,1 – базова ставка компенсації збитків в частках мінімальної заробітної плати за одну тонну умовної забруднюючої речовини; 60000 – розмір мінімальної заробітної плати на момент перевірки, крб.; 50 – показник

відносної небезпечності пилу цементу (A), який розраховується за формулою (3):

$$A = 1/0{,}02 = 50,$$

де 0,02 – середньодобова ГДК пилу цементу, мг/куб.м; 1,0 – коефіцієнт ($K_т$), що враховує територіальні соціально-екологічні особливості м. Бровари, розраховується за формулою (4);

$$K_т = 1{,}0 \cdot 1{,}0 = 1{,}0,$$

де 1,0 – коефіцієнт ($K_{нас}$), приймається по табл. 1; 1,0 – коефіцієнт ($K_ф$), приймається по табл. 2; 1,0 – коефіцієнт (K_z), що залежить від рівня забруднення атмосфери населеного пункту, приймається рівним 1,0, тому що в м. Бровари не проводяться спостереження за рівнями забруднення атмосферного повітря.

Нарахування збитків продовжується до виконання заходу і зменшення обсягів викидів пилу цементу по даному джерелу до величин, передбачених проектом нормативів ГДВ.

Б.4. При відсутності дозволу на викид забруднюючих речовин в атмосферу

При перевірці меблевого комбінату м. Києва було виявлено відсутність дозволу на викид фенолу по джерелу № 4.

Однак інструментальними вимірами, проведеними 4 січня 1994 року, зафіксовано середню концентрацію викиду фенолу 458,3 мг/куб. м при об'ємній витраті газоповітряної суміші від джерела № 4 – 24 куб. м/с. Таким чином, потужність викиду становить 11 г/с і є наднормативним викидом.

По факту виявленого порушення підприємству було видано припис на отримання дозволу на викид фенолу з терміном виконання до 1 березня 1994 року.

У вказаний термін дозвіл на викид був отриманий.

Відлік часу роботи джерела в наднормативному режимі береться з урахуванням терміну усунення порушення.

Режим роботи підприємства однозмінний при 5-денному робочому тижні, таким чином, час роботи технологічного обладнання в наднормативному режимі становить:

8 год. · 38 діб = 304 години.

Потужність наднормативного викиду фенолу розраховується за формулою (1) і становить:

$$M_{фен.} = 0{,}0036 \cdot (24 \cdot 0{,}458 - 0) \cdot 304 = 12{,}03 \text{ т},$$

де 24 – об'ємна витрата газоповітряної суміші, куб. м/с; 0,458 – середня концентрація фенолу, зафіксована на джерелі № 4 із серії відібранних проб, г/куб.м; 304 – час роботи технологічного обладнання в наднормативному режимі, годин.

Розмір компенсації збитків розраховується за формулою (2) і становить:

$$Z = 12{,}03 \cdot 1{,}1 \cdot 60000 \cdot 333{,}3 \cdot 2{,}25 \cdot 2{,}33 =$$
$$= 387341301{,}995 \text{ крб.} = 1387{,}341 \text{ млн. крб.},$$

де 12,03 – маса фенолу, що склала наднормативний викид, тонн; 1,1 – базова ставка компенсації збитків в частках мінімальної заробітної плати за одну тонну умовної забруднюючої речовини; 60000 – розмір мінімальної заробітної плати на момент перевірки, крб; 333,3 – показник відносної небезпечності фенолу (A), який розраховується за формулою (3):

$$A = 1/0{,}003,$$

де 0,003 – середньодобова ГДК фенолу, мг/куб.м; 2,25 – коефіцієнт K_m, що враховує територіальні соціально-екологічні особливості м. Києва, розраховується за формулою (4);

$$K_m = 1{,}8 \cdot 1{,}25 = 2{,}25,$$

де 1,8 – коефіцієнт ($K_{нас.}$), приймається по табл. 1; 1,25 – коефіцієнт ($K_ф$), приймається по табл. 2; 2,33 – коефіцієнт K_z, що залежить від рівня забруднення атмосфери м. Києва фенолом, розраховується за формулою (5):

$$K_z = 0{,}007/0{,}003,$$

де 0,007 – середньорічна концентрація фенолу по м. Києву за даними стаціонарних постів спостережень за 1993 р., мг/куб.м; 0,003 – середньодобова ГДК фенолу, мг/куб. м.

Б.5. При перевищенні граничних нормативів утворення забруднюючих речовин від джерел виділення

На енергетичному підприємстві м. Києва на джерело № 1 працює 4 котлоагрегати. Об'ємна витрата димових газів, що відходять від кожного агрегату, становить 139 куб.м/с.

Граничний норматив утворення оксидів азоту в перерахунку на діоксид азоту для даного типу котлоагрегатів становить 200 мг/куб.м (згідно з режимною картою роботи котлоагрегату).

Інструментальними вимірами на котлоагрегаті № 2, проведеними 24 січня 1994 р., встановлено перевищення вмісту оксидів

азоту в димових газах. Середня концентрація оксидів азоту із серії відібраних проб в перерахунку на NO_2 становила 450 мг/куб.м.

За фактом виявленого порушення підприємству було видано припис про налагодження режиму роботи котлоагрегату № 2 з терміном виконання до 2 лютого 1994 року.

2 лютого на замовлення підприємства проведено повторну контрольну інструментальну перевірку, яка не виявила перевищення нормативного обсягу утворення діоксиду азоту за котлоагрегатом № 2. За цей період технологічне обладнання працювало цілодобово, таким чином, час роботи котлоагрегату з перевищенням граничного нормативу утворення становить:

$$24 \text{ год.} \cdot 10 \text{ діб} = 240 \text{ год.}$$

Потужність викиду діоксиду азоту, що здійснювався з перевищенням граничних нормативів утворення, розраховується за формулою (1) і становить:

$$M = 0{,}0036 \cdot (139 \cdot 0{,}45 - 139 \cdot 0{,}2) \cdot 240 = 31{,}23 \text{ т},$$

де 139 – об'ємна витрата димових газів від котлоагрегату, $м^3/с$; 0,45 – середня концентрація оксидів азоту в перерахунку на NO в димових газах із серії відібраних проб, $г/м^3$; $139 \cdot 0{,}2$ – маса викиду NO_2 від котлоагрегату при додержанні нормативу утворення, г/с; 240 – час роботи котлоагрегату з перевищенням нормативу утворення, годин.

Розмір компенсації збитків розраховується за формулою (2) і становить:

$$Z = 31{,}23 \cdot 1{,}1 \cdot 60000 \cdot 25 \cdot 2{,}25 \cdot 2 = 231882750 \text{ крб.} =$$
$$= 231{,}9 \text{ млн. крб.},$$

де 31,23 – маса NO_2, що викинута в результаті перевищення встановленого нормативу утворення діоксиду азоту, тонн; 1,1 – базова ставка компенсації збитків в частках мінімальної заробітної плати за одну тонну умовної забруднюючої речовини; 60000 – розмір мінімальної заробітної плати на момент перевірки, крб; 25 – показник відносної небезпечності діоксиду азоту (A), який розраховується за формулою (3):

$$A = 1/0{,}04,$$

де 0,04 – середньодобова ГДК діоксиду азоту, мг/куб. м; 2,25 – коефіцієнт (K_m), що враховує територіальні соціально-екологічні особливості м. Києва, розраховується за формулою (4):

$$K_m = 1{,}8 \cdot 1{,}25 = 2{,}25,$$

де 1,8 – коефіцієнт ($K_{нас.}$), приймається по табл. 1; 1,25 – коефіцієнт ($K_ф$), приймається по табл. 2; 2 – коефіцієнт (K_z), що залежить від рівня забруднення атмосфери м. Києва діоксидом азоту, розраховується за формулою (5):

$$K_z = 0{,}08/0{,}04,$$

де 0,08 – середньорічна концентрація діоксиду азоту по м. Києву за даними стаціонарних постів спостережень за 1993 р., мг/м^3; 0,04 – середньодобова ГДК діоксиду азоту, мг/м^3.

Додаток 15

Всемирная хартия природы (01.01.82 г.)

Генеральная Ассамблея,

вновь подтверждая основные цели Организации Объединенных Наций, в частности поддержание международного мира и безопасности, развитие дружественных отношений между нациями и осуществление международного сотрудничества в разрешении международных проблем в экономической, социальной, культурной, технической, интеллектуальной или гуманитарной областях,

сознавая, что:

а) человечество является частью природы и жизнь зависит от непрерывного функционирования природных систем, которые являются источником энергии и питательных веществ;

б) цивилизация уходит своими корнями в природу, которая наложила отпечаток на человеческую культуру и оказала влияние на все творения искусства и научные свершения, и именно жизнь в гармоничном согласии с природой предоставляет человеку наилучшие возможности для развития его творческих начал, отдыха и организации досуга;

будучи убеждена, что:

а) любая форма жизни является уникальной и заслуживает уважения, какой бы ни была ее полезность для человека, и для признания этой неотъемлемой ценности других живых существ человек должен руководствоваться моральным кодексом поведения;

б) человек может своими действиями или их последствиями видоизменять природу и исчерпать ее ресурсы, и поэтому он должен в полной мере сознавать насущную необходимость сохранения равновесия и качества природы и природных ресурсов;

будучи уверена, что:

а) долгосрочные выгоды, которые могут быть получены от природы, зависят от сохранения экологических процессов и

систем, существенно важных для поддержания жизни, а также от разнообразия органических форм, которые человек подвергает опасности в результате чрезмерной эксплуатации или разрушения природной среды обитания;

б) деградация природных систем в результате чрезмерного потребления природных ресурсов и злоупотребления ими, а также неспособность установить надлежащий экономический порядок между народами и государствами ведет к разрушению экономических, социальных и политических структур цивилизации;

в) погоня за редкими ресурсами является причиной конфликтов, а сохранение природы и ее ресурсов способствует установлению справедливости и поддержанию мира, и невозможно сохранить природу и природные ресурсы, пока человечество не научится жить в мире и не откажется от войны и производства оружия;

вновь подтверждая, что человек должен приобретать знания, необходимые для сохранения и расширения его возможностей по использованию природных ресурсов, сохраняя при этом виды и экосистемы на благо нынешнего и будущих поколений,

будучи твердо убеждена в необходимости надлежащих мер на национальном и международном, индивидуальном и коллективном, частном и общественном уровнях для охраны природы и расширения международного сотрудничества в этой области,

принимает в этих целях настоящую Всемирную хартию природы, в которой провозглашаются следующие принципы сохранения природы, в соответствии с которыми должна направляться и оцениваться любая деятельность человека, затрагивающая природу:

I. Общие принципы

1. Природу необходимо уважать и не нарушать ее основные процессы.

2. Генетическая основа жизни на Земле не должна подвергаться опасности; популяция каждой формы жизни, дикой или одомашненной, должна сохраняться по крайней мере на том уровне, который достаточен для обеспечения ее выживания; необходимые для этого среды обитания следует сохранять.

3. Эти принципы сохранения природы применяются ко всем частям земной поверхности, суше или морю; особая защита

должна обеспечиваться уникальным районам, типичным представителям всех видов экосистем и сред обитания редких или исчезающих видов.

4. Используемые человеком экосистемы и организмы, а также ресурсы суши, моря и атмосферы должны управляться таким образом, чтобы можно было обеспечить и сохранить их оптимальную и постоянную производительность, но без ущерба для целостности тех экосистем или видов, с которыми они сосуществуют.

5. Природу необходимо защищать от разграбления в результате войны или иных враждебных действий.

II. Функции

6. При принятии решений необходимо осознавать, что потребности каждого человека можно удовлетворить, лишь обеспечив соответствующее функционирование естественных систем и соблюдая принципы, изложенные в настоящей Хартии.

7. При планировании и осуществлении деятельности в области социально-экономического развития следует надлежащим образом учитывать, что охрана природы является составным элементом этой деятельности.

8. При разработке долгосрочных планов, касающихся экономического развития, роста численности населения и улучшения условий жизни, необходимо должным образом учитывать возможности естественных систем по долгосрочному обеспечению существования и расселения указанного населения с учетом того, что эти возможности могут быть расширены в результате применения науки и техники.

9. Использование человеком участков земной поверхности в определенных целях должно осуществляться на плановой основе с надлежащим учетом физических ограничений, биологической продуктивности и разнообразия, а также природной красоты этих участков.

10. Природные ресурсы должны не расточаться, а использоваться в меру, как того требуют принципы, изложенные в настоящей Хартии, и согласно следующим правилам:

а) биологические ресурсы используются лишь в пределах их природной способности к восстановлению;

б) производительность почв поддерживается или улучшается благодаря мерам по сохранению их долгосрочного плодоро-

дия и процесса разложения органических веществ и по предотвращению эрозии и любых других форм саморазрушения;

в) ресурсы многократного пользования, включая воду, используются повторно или рециркулируются;

г) невозобновляемые ресурсы однократного пользования эксплуатируются в меру, с учетом их запасов, рациональных возможностей их переработки для потребления и совместимости их эксплуатации с функционированием естественных систем.

11. Деятельность, способная оказывать вредное воздействие на природу, должна контролироваться, и следует использовать наиболее подходящую технологию, которая может уменьшить масштабы опасности или других вредных последствий для природы;

в частности:

а) необходимо воздерживаться от деятельности, способной нанести непоправимый ущерб природе;

б) деятельности, таящей в себе повышенную опасность для природы, должен предшествовать глубокий анализ, и лица, осуществляющие такую деятельность, должны доказать, что предполагаемая польза от нее значительно больше, чем ущерб, который может быть нанесен природе, а в случаях, когда возможное пагубное воздействие такой деятельности четко не установлено, она не должна предприниматься;

в) деятельности, способной нанести ущерб природе, должна предшествовать оценка ее возможных последствий, и исследования о воздействии проектов в целях развития на природу следует проводить достаточно заблаговременно, и если принято решение о проведении такой деятельности, она должна осуществляться на плановой основе и вестись таким образом, чтобы до минимума сократить ее возможные вредные последствия;

г) деятельность в области сельского хозяйства, скотоводства, лесного хозяйства и рыболовства следует вести с учетом особенностей и запасов природных ресурсов данных районов;

д) районы, пришедшие в результате деятельности человека в упадок, подлежат восстановлению в соответствии со своим природным потенциалом и требованиями благосостояния проживающего в этих районах населения.

12. Следует воздерживаться от всякого сброса загрязняющих веществ в естественные системы и:

а) если такой сброс неизбежен, то эти загрязняющие вещества должны очищаться в тех местах, где они производятся, с использованием наиболее совершенных средств, имеющихся в распоряжении;

б) должны приниматься особые меры предосторожности с целью не допускать сброса радиоактивных или токсичных отходов.

13. Меры по предотвращению, контролю или ограничению последствий стихийных бедствий, распространения паразитов и болезней принимаются в первую очередь для устранения причин этих бедствий и не влекут за собой пагубных вторичных последствий для природы.

III. Осуществление

14. Принципы, изложенные в настоящей Хартии, должны найти отражение в законодательствах и практике каждого государства, а также на международном уровне.

15. Знания о природе следует широко распространять всеми возможными средствами, в частности путем преподавания курса охраны природы, который должен быть составной частью общей системы образования.

16. При составлении любого плана в качестве одного из основных его элементов необходимо разрабатывать стратегию охраны природы, составлять атласы экосистем и определять воздействие планируемой политики и деятельности на природу; все эти элементы следует соответствующим образом и своевременно доводить до сведения общественности, чтобы она могла эффективно высказывать свое мнение и участвовать в принятии решений.

17. Для достижения целей охраны природы необходимо обеспечивать финансовые средства, программы и административные структуры.

18. Следует предпринимать постоянные усилия в целях углубления знаний о природе путем проведения научных исследований и распространять такие знания без каких-либо ограничений.

19. Необходимо вести наблюдение за состоянием природных процессов, экосистем и видов, с тем чтобы как можно раньше обнаруживать все случаи их деградации или угрозы им, обеспечивать своевременное вмешательство и способствовать правильной оценке политики и методов охраны природы.

20. Следует воздерживаться от военных действий, наносящих ущерб природе.

21. Государства, а также в меру своих возможностей государственные органы, международные организации, частные лица, ассоциации и предприятия должны:

а) сотрудничать в целях охраны природы путем проведения совместной деятельности и других соответствующих мероприятий, включая обмен информацией и консультации;

б) установить нормы использования материалов и применения технологических процессов, способных оказать вредное воздействие на природу, а также разработать методы оценки этого воздействия;

в) применять соответствующие положения международного права, направленные на сохранение природы и защиту окружающей среды;

г) обеспечивать, чтобы деятельность, проводимая в рамках их юрисдикции или под их контролем, не наносила ущерба естественным системам, находящимся на территории других государств, а также в районах, расположенных за пределами действия национальной юрисдикции;

д) охранять и сохранять природу в районах, расположенных за пределами действия национальной юрисдикции.

22. В полной мере учитывая суверенитет государств над своими природными ресурсами, каждое государство должно применять положения настоящей Хартии через посредство своих компетентных органов и в сотрудничестве с другими государствами.

23. Каждый человек в соответствии с законодательством своей страны должен иметь возможность участвовать индивидуально или коллективно в процессе разработки решений, непосредственно касающихся окружающей его природной среды, а в случае нанесения ей ущерба или ухудшения ее состояния должен иметь право использовать все средства для ее восстановления.

24. Каждый человек призван действовать в соответствии с положениями настоящей Хартии; каждый человек, действующий индивидуально, коллективно или участвующий в политической деятельности, должен стремиться обеспечить достижение целей и выполнение положений настоящей Хартии.

Хартия принята в 1982 г. на 37-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН.

Международное публичное право: Сборник документов. – М.: БЕК, 1996. – Т. 2. – С. 132–135.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агрохимия / Под ред Б.А. Ягодина. – М.: Агропромиздат, 1989.
2. Актуальные проблемы охраны окружающей среды: экономические аспекты / Н.Г. Чумаченко, Л.Н. Беланов и др.; Под ред. Н.Г. Чумаченко, Л.А. Белашова. – К.: Наукова думка, 1979.
3. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000.
5. Бейм А.М. Эколого-токсикологические критерии регламентирования метилсернистых соединений в сточных водах сульфатцеллюлозного производства. – М.,1984. – Вып. 8.
6. Беляев М.П. Справочник предельно допустимих концентраций вредных веществ в пищевых продуктах и среде обитания. – М.: Госсанэпиднадзор, 1993.
7. Берне Ф., Кордонье Ж. Водоочистка. Очистка сточных вод нефтепереработки. Подготовка водных систем охлаждения. – М.: Химия, 1997.
8. Беспамятнов Г.П., Кротов Ю.А. Предельно допустимые концентрации химических веществ в окружающей среде: Справочник. – Л.: Химия, 1985.
9. Бобков А.С., Блинов А.А., Роздин И.А., Хабарова Е.И. Охрана труда и экологическая безопасность в химической промышленности. – М.: Химия, 1997.
10. Буйташ П., Кузьмин Н.М., Лейстер Л. Обеспечение качества результатов химического анализа. – М.: Наука, 1993.
11. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
12. Вредные вещества в промышленности: Органические вещества: Новые данные с 1974 по 1984 г.: Справочник / Под общей ред. З.Н. Левиной и И.Д. Гадаскиной. – Л.: Химия, 1985.
13. Вредные химические вещества. Азотсодержащие органические соединения: Справ. изд. / Под ред. Б.А. Курляндского и др. – Л.: Химия, 1992.
14. Вредные химические вещества. Галоген- и кислородсодержащие органические соединения: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – СПб: Химия, 1994.
15. Вредные химические вещества. Неорганические соединения V–VIII групп: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1989.
16. Вредные химические вещества. Неорганические соединения I–IV групп: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1988.

17. Вредные химические вещества. Углеводороды. Галогенпроизводные углеводородов: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1990.
18. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды. – М.: Экономика, 1986.
19. Врублевська О.В. Екологічні витрати лісозаготівельного виробництва (на прикладі комплексних лісових підприємств Львівської області): Автореф. дис... канд. екон. наук. – Львів: УкрДЛТУ, 1995.
20. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природних ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998.
21. Гончарук Е.И. Санитарная охрана почвы от загрязнения химическими веществами. – К., 1977.
22. Гордон А., Форд Р. Спутник химика: Справочник. – М.: Мир. 1976.
23. ГОСТ 17.1.1.01-77 (СТСЗВ 3544-82). Охрана природы. Гидросфера. Использование и охрана вод. Основные термины и определения.
24. ГОСТ 17.1.3.07-82. Охрана природы. Гидросфера. Правила контроля качества воды, водоемов и водотоков.
25. ГОСТ 17.2.1.03-84. Охрана природы. Атмосфера. Термины и определения контроля загрязнения.
26. ГОСТ 17.2.3.07-86. Правила контроля воздуха населенных пунктов.
27. ГОСТ 17.4.1.03-84. Охрана природы. Почвы. Термины и определения химического загрязнения.
28. ГОСТ 17.4.4.02-84. Охрана природы. Почвы. Методы отбора и подготовки проб для химического, бактериологического, гельминтологического анализа.
29. Государственный доклад «О состоянии окружающей природной среды Российской Федерации в 1995 г.» – М.: Центр международных проектов, 1996.
30. Гофман Д. Чернобыльская авария: Радиационные последствия для настоящего и будущих поколений / Пер. с англ. Э.И. Волмянского, О.А.Волмянской. – Минск: Высшая школа, 1994.
31. Гофман Д. Рак, вызываемый облучением в малых дозах: независимый анализ проблемы: Пер. с англ. / Под ред. Е.Б. Бурлаковой, В.Н. Лысцова. – М.: Социально-экологический союз, 1994. – Т. 1,2.
32. Гусев А.Г. Охрана рыбохозяйственных водоемов от загрязнения. – М.: Пищевая промышленность, 1975.
33. Дерфель К. Статистика в аналитической химии. – М.: Мир, 1994.
34. Дмитриев М.Т. и др. Санитарно-химический анализ загрязняющих веществ в окружающей среде. – М.: Химия, 1989.
35. Дмитренко І.А. Екологічне право України: Підручник. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
36. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області за 1997–1999 роки (Державне управління екологічної безпеки в Сумській області).

37. Дуриков А.П. Радиоактивное загрязнение и его оценка. – М.: Энергоатомиздат, 1993.

38. Енгелфрид Ю. и др. Как защитить себя от опасных веществ в быту. – МГУ, 1994.

39. Закон РСФСР «О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения» от 19 апреля 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР. – 1991. – № 20. – Ст. 641.

40. Закон РСФСР «Об охране окружающей природной среды» от 19 декабря 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992. – № 10. – Ст. 457.

41. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 45.

42. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

43. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 219.

44. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.

45. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

46. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.

47. Закон України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 45.– Ст. 238.

48. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 34.

49. Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 18. – Ст. 191.

50. Зверев В.П. Гидрогеохимия осадочного процесса. – М.: Наука, 1993.

51. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 10. – Ст. 98.

52. Зенин А.А., Белоусова Н.В. Гидрохимический словарь. – Л.: Гидрометеоиздат, 1988.

53. Измалков В.И. Экологическая безопасность: методология прогнозирования антропогенных загрязнений и основы построения химического мониторинга. – СПб, 1994.

54. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды. – М.: Гидрометеоиздат, 1984.

55. Інструкція про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин, затверджена наказом Мінекобезпеки № 37/68 від 9 квітня 1996 р.

56. Калинкина Н.М. Эколого-токсикологическая оценка опасности сульфатного лигнина для гидробионтов: Автореф. дис... канд. биол. наук. – СПб., 1993.

57. Калоянова-Симеонова Ф. Пестициды. Токсическое действие и профилактика. – М.: Медицина, 1980.

58. Касьяненко А.А. Контроль качества окружающей среды. – М.: Российский университет дружбы народов, 1992.

59. Кодекс України про надра // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36.

60. Косов В.И., Иванов В.Н. Охрана и рациональное использование водных ресурсов. Ч. 1: Охрана поверхностных вод: Уч. пособие. – Тверь: Гос. техн. ун-т, 1995.

61. Куликов С.М. Приоритетные токсиканты в питьевой воде: стандарты на содержание, анализ, удаление // Сибирский химический журнал. – 1992. – Вып. 6.

62. Куценко А.М., Писаренко В.Н. Охрана окружающей среды в сельском хозяйстве. – К.: Урожай, 1991.

63. Лапенко Л.А., Виленский М.Г. Метод атомно-абсорбционной спектрофотометрии в фоновом мониторинге тяжелых металлов // Мониторинг фонового загрязнения природной среды / Под ред. Ю.А. Израэля, Ф.Я. Ровинского. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – Вып. 3.

64. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

65. Лужников Е.А. Клиническая токсикология. – М.: Медицина, 1994.

66. Лурье Ю.Ю. Аналитическая химия промышленных сточных вод. – М.: Химия, 1984.

67. Майстренко В.Н., Хамитов Р.З., Будников Г.К. Эколого-аналитический мониторинг суперэкотоксикантов. – М.: Химия, 1996.

68. Макар С.В. Основы экономики природопользования. – М.: Институт международ. права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998.

69. Максимов М.Т., Оджагов Г.О. Радиоактивные загрязнения и их измерение. – М.: Энергоатомиздат, 1989.

70. Малишко М.І. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2001.

71. Манита М.Д. и др. Современные методы определения атмосферных загрязнений населенных мест. – М.: Медицина, 1980.

72. Мельник Л.Г. Экологическая экономика: Учебник. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 2001.

73. Мельников Н.Н. и др. Пестициды и регуляторы роста растений: Справочник. – М: Химия, 1995.

74. Мельников Н.Н. Пестициды: химия, технология и применение. – М.: Химия, 1987.

75. Метаболизм плутония и других актиноидов. – М.: Энергоатомиздат, 1993.

76. Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України. Затверджено наказом Мінекобезпеки від 19.07.99 № 162.
77. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 36 від 18.05.95.
78. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 38 від 18.05.95.
79. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 37 від 18.05.95.
80. Мур Дж.В., Рамамурти С. Тяжелые металлы в природных водах. – М.: Мир, 1987.
81. Мухина Е.А. Физико-химические методы анализа: Учебник для техникумов. – М.: Химия, 1995.
82. Наказ Мінекобезпеки «Про затвердження базових нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища» № 157 від 29 грудня 1996.
83. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні // Мінекономбезпеки України. – К.: Видавництво Раєвського, 1994.
84. Неверов А.В. Экономика природопользования. – М.: Высшая школа, 1990.
85. Нестеренко В.Б. Радиационный мониторинг продуктов питания сельских жителей: Новые концепции реконструкции полной дозы и каталога измеренных доз облучения жителей Чернобыльской зоны Беларуси // Информационный бюллетень. – № 3. Сер. «Чернобыльская катастрофа». – Минск: Право и экономика, 1996.
86. Нестеров П.М., Нестеров А.П. Экономика природопользования и рынок: Учебник для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997.
87. Нецинеску К. Общая химия. – М.: Мир, 1968.
88. Никаноров А.М. Гидрохимия: Учеб. пособие. – Л.: Гидрометеоиздат, 1989.
89. Новиков Ю.И. Методы исследования качества воды водоемов. – М.: Медицина, 1990.
90. Новиков Ю.Ю., Ласточкина К.С., Болдина З.Н. Методы исследования качества воды водоемов. – М.: Медицина, 1990.
91. Нормы радиационной безопасности (НРБ-96). – М.: Госкомсанэпиднадзор России, 1996.
92. Нормы радиационной безопасности (НРБ-76/87) и Основные санитарные правила работы с радиоактивными веществами и другими источниками ионизирующих излучений ОСП-72/87 // Министерство здравоохранения СССР. – 3-е изд. – М.: Энергоатомиздат, 1988.

93. Основные свойства нормируемых в водах органических соединений / М.Я. Белоусова, Г.В. Авгуль, Н.С. Сафронова и др. – М.: Наука, 1987.

90. Основы общей промышленной токсикологии: Руководство / Под ред. Н.А. Толоконцева и В.А. Филова. – Л.: Медицина, 1976. – Т. 1, 2, 3.

94. Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів України / Міністерство статистики України.– К., 1991.

95. Охрана водоемов от химического загрязнения. – М.: ЦНИИСП, 1986.

96. Оценка и регулирование качества окружающей природной среды: Учеб. пособ. для инженера-эколога / Под ред. А.Ф. Порядина и А.Д. Хованского. – М.: НУМЦ Минприроды России; Издательский Дом «Прибой», 1996.

97. Перегуд Е.А. Санитарно-химический контроль воздушной среды. – Л.: Химия, 1978.

98. Перегуд Е.А., Горелик Д.О. Инструментальные методы контроля загрязнения атмосферы. – Л.: Химия, 1981.

99. Пилипенко А.Т., Пятницкий И.В. Аналитическая химия. – М.: Химия, 1990. – Т. 1,2.

100. Питьевая вода. Гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества: Санитарные правила и нормы (СанПиН 2.1.4.559-96). – М.: Информационно-издательский центр Госкомсанэпиднадзора России, 1996.

101. Политехнический словарь / Под ред. А.Ю. Ишлинского. – М.: Советская энциклопедия, 1989.

102. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання. Затверджене постановою КМУ № 780 від 20 липня 1996.

103. Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 // Урядовий кур'єр. – 28 серпня 1992. – № 35.

104. Положення про порядок обчислення розміру відшкодувань та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. Затверджене наказом Мінекобезпеки № 116 від 26 жовтня 1995 р.

105. Популярная медицинская энциклопедия / Под ред. Б.В. Петровского. – М.: Советская энциклопедия, 1988.

106. Предельно допустимые концентрации вредных веществ в воде водоемов санитарно-бытового водопользования. – М., 1971.

107. Природоохранные нормы и правила проектирования: Справочник / Сост.: Ю.Л. Максименко, В.А. Глухарев. – М.: Стройиздат, 1990.

108. Про встановлення нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів. – Постанова КМУ № 164 від 8 лютого 1997 р.

109. Про затвердження Порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища та Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища. – Постанова КМУ № 18 від 13 січня 1992 р.

110. Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору. – Постанова Кабінету Міністрів України № 303 від 1 березня 1999 р.

111. Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання прісних водних ресурсів і тимчасових нормативів плати за їх спеціальне використання. – Постанова КМУ № 75 від 8 лютого 1994 р.

112. Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і тимчасових нормативів плати за їх спеціальне використання. – Постанова КМУ № 1073 від 5 вересня 1996 р.

113. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. – Постанова КМУ № 484 від 3 липня 1995 р.

114. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу. – Постанова КМУ № 41 від 28 січня 1994 р.

115. Про затвердження такс на деревину лісових порід, що відпускається на пні, і на живицю. – Постанова КМУ № 44 від 20 січня 1997 р.

116. Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин. – Постанова КМУ № 85 від 8 лютого 1994 р.

117. Про затвердження тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин. – Постанова КМУ № 123 від 25 січня 1996 р.

118. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України. – Постанова КМУ № 399 від 1 червня 1993 р.

119. Про розміри майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні. – Постанова КМУ № 188 від 16 березня 1993 р.

120. Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню. – Постанова КМУ № 238 від 3 жовтня 1991 р.

121. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням та іншим об'єктам озеленення загального використання в межах населених пунктів. – Постанова КМУ № 676 від 26 червня 1996 р.

122. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству. – Постанова КМУ № 1464 від 5 грудня 1996 р.

123. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України. – Постанова КМУ № 621 від 8 червня 1996 р.

124. Радиационный контроль, оборудование и услуги: Каталог. – НПП «Доза», Московская обл., 1997.

125. Радиация: Дозы, эффекты, риск / Пер. с англ. Ю.А. Банникова. – М.: Мир, 1990.

126. РД 52.04.186-89. – Л.: Гидрометеоиздат, 1991.

127. Ревелль П., Ревелль Ч. Среда нашего обитания. Загрязнение воды и воздуха. – М.: Мир, 1995. – Кн. 2.

128. Реймерс Н.Ф. Азбука природы. Микроэнциклопедия биосферы. – М.: Знание, 1980.

129. Рекомендации Международной комиссии по радиологической защите 1990 года. Пределы годового поступления радионуклидов в организм работающих, основанные на рекомендациях 1990 года. – М.: Энергоатомиздат, 1994.

130. Рекомендации Международной комиссии по радиологической защите 1990 г. – М.: Энергоатомиздат, 1993.

131. Реми Г. Курс неорганической химии. – М.: Мир, 1966. – Т. 2.

132. Руководство по химическому анализу поверхностных вод суши / Под ред. А.Д. Семенова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1977.

133. Руснак П.П. Економіка природокористування. – К.: Вища школа, 1992.

134. Самонова О.А., Кулешова Н.А., Асеева Е.Н., Кудерина Т.М. Формы соединений тяжелых металлов в почвах Среднего Поволжья. – Казань, 1988.

135. Сахаев В.Г., Щербицкий Б.В. Экономика природопользования и охрана окружающей среды. – К.: Вища школа, 1987.

136. Сахаєв В.Г., Шевчук В.Я. Економіка і організація навколишнього середовища: Підручник. – К.: Вища школа, 1995.

137. Сборник санитарно-гигиенических нормативов и методов контроля вредных веществ в объектах окружающей природной среды. – М.: Искусство, 1991.

138. Семененко Б.А., Царенко А.М. Экология Сумской области глазами экономиста // Экономика природопользования на современном этапе: Сб. науч. труд. – Сумы, 1996. – С. 63–67.

139. Синякевич И.М. Классификация лесных ресурсов // Лесной журнал. – 1990. – С. 116–119.

140. Синякевич І.М. Економіка природокористування. – Львів, 1993.

141. Скурлатов Ю.И., Дука Г.Г., Мизити А. Введение в экологическую химию. – М.: Высшая школа, 1994.

142. Славов В.П., Високос М.П. Зооекологія. – К.: Аграрна наука, 1977.

143. Справочник по гидрохимии / Под ред. А.М. Никанорова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1988.

144. Справочник помощника санитарного врача и помощника эпидемиолога / Никитин Д.П., Новиков Ю.В., Рощин А.В. и др.; Под ред. Д.П. Никитина, А.И. Заиченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Медицина, 1990.

145. Стругацкий М.К., Надеинский Б.П. Общая химия. – М.: Высшая школа, 1965.

146. Толковый словарь по охране природы / Под ред. д-ра биол. наук В.В. Снакина. – М.: Экология, 1995.

147. Требования к качеству воды нецентрализованного водоснабжения. Санитарная охрана источников: Санитарные правила (СанПиН 2.1.4.544-96). – М.: Информационно-издательский центр Госкомсанэпиднадзора России, 1996.

148. Туница Ю.Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования. – М.: Наука, 1980.

149. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99.

150. Унифицированные методы исследования качества вод. – М.: СЗВ, 1987. – Ч. 1. – Т. 1, 2, 3.

151. Федеральный Закон «О радиационной безопасности населения» от 9 января 1996 г. // Российская газета. – № 9. – 17.01.96; Собрание законодательства РФ. – № 3. – 15.01.96.

152. Федеральный Закон «Об обеспечении единства измерений» от 1 июня 1993 г. // Ведомости съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ. – 1993. – № 23. – Ст. 811, 812.

153. Физико-химические методы анализа / Под ред. В.Б. Алесковского. – Л.: Химия, 1988.

154. Фомин Г.С. Вода. Контроль химической, бактериальной и радиационной безопасности по международным стандартам: Энциклопедический справочник. – М.: Протектор, 1995.

155. Химическая технология стекла и ситаллов / Под ред. П.С. Павлушкина. – М.: Стройиздат, 1983.

156. Химическая энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – Т. 4.

157. Химия окружающей среды / Под ред. Дж.О.М. Бокриса. / Пер с англ. под ред. А.П. Цыганкова. – М.: Химия, 1982.

158. Химия тяжелых металлов, мышьяка и молибдена в почвах / Под ред. Н.Г. Зырина и Л.К. Садовниковой. – М.: Изд. МГУ, 1985.

159. Царенко О.М. Екологічний механізм забезпечення якості продукції АПК. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 1999.

160. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции: теория и практика. – К.: Аграрна наука, 1998.

161. Черевко Г.В., Яцків М.І. Економіка природокористування. – Львів: Світ, 1995.

162. Чехов О.С., Назаров В.И., Калыгин В.Г. Вопросы экологии в стекольном производстве. – М.: Легпромстройиздат, 1990.

163. Чечеткин В.А., Хотулева М.В., Берзина И.Г. Рекогносцировочное обследование Томского (сельского) района Томской области. – М.: Красноярск: Социально-экологический союз, 1993.

164. Что делать со сточными водами? / Сост. С.П. Погудина. – М.: Стройиздат, 1995.

165. Шамшурин А.А., Кример М.З. Физико-химические свойства пестицидов: Справочник. – М.: Химия, 1976.

166. Щепетова Г.А. Гигиеническое значение и биологическое действие пропионовой кислоты и ее натриевой соли при загрязнении ими водоемов: Автореф. дис. канд... мед. наук. – Саратов, 1970.

167. Эйхлер В. Яды в нашей пище. – М.: Мир, 1993.

168. Эколого-экономические проблеми сельскохозяйственного производства / Под ред. О.Ф. Балацкого. – К.: Урожай, 1992.

169. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. – М.: Изд-во МГУ, 1991.

170. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. – М.: Экономика, 1982.

171. Экономическое регулирование охраны природы / П.И. Лапечук, А.В. Чупис, О.Л. Кашенко. – К.: Урожай, 1994.

172. Электроаналитические методы в контроле окружающей среды / Под ред. Р. Кальводы. – М.: Химия, 1990.

173. Электроэнергетика и природа (экологические проблемы развития энергетики) / Под ред. Г.Н. Лялика, А.Ш. Резниковского. – М.: Энергоатомиздат, 1995.

174. Air Quality Guidelines for Europe. WHO Regional Publications, European Series No.23. – Copenhagen: WHO, Regional Office for Europe, 1987. – 425 p.

175. Alloway B.J., Ayres D.C. Chemical Principles of Environmental Pollution. – Glasgow: Blackie Academic & Professional, 1994. – 291 p.

176. Elsom D.M. Atmospheric Pollution. A Global Problem (2nd edition). – Oxford: Blackwell Publishers, 1995. – 422 p.

177. Manahan S.E. Environmental Chemistry. – NY: Lewis Publishers, 1994. – 789 p.

178. Medows, Donella H. et all. The Limits to Growth. – NY: Universe Books, 1972. – 320 p.

179. Standard Methods for the Examination of Water and Wastewater. – USA, 1976. – 460 p.

180. Tietenberg T. Environmental and Natural Resource Economics. – AWL, 2000.– 630 p.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Адаптивна система землеробства 30
Антропогенне і техногенне навантаження 15
Атмосфера 26

Біогеоценоз 13
- едафотоп 13
- зооценоз 13
- мікробіоценоз 13
- фітоценоз 13
Біогеоценологія 15
Біологізація виробництва 13
Біологічне різноманіття 28
Біологічні ресурси 28, 48
- рослинні ресурси 28
Біоресурсний потенціал території 131
Біосфера 13
Бюджет природоохоронний
- державний 107
- місцевий 107

Виробництво екологічно чистої продукції 173
Виробнича сфера 26
Відходів захоронення та утилізація 72
Водні живі ресурси 115
Водні ресурси 26,27
- гідросфера 26
Вторинна інформація 77

Гранично допустимі концентрації 63,65
- вода 65
- ґрунт 65
Ґрунт (родючий шар) 29
- деградація 30

Декларація про державний суверенітет України 142
Дефіяція 31
Дозвіл на спеціальне використання водних живих ресурсів 115
Дохід додатковий 83

Екологізація матеріального виробництва 173
Екологізація сільськогосподарського виробництва 30, 175
Екологічна безпека 130
Екологічна експертиза 76, 132
- висновки 134
- громадська 133
- державна 133
- завдання 132
- об'єкти 133
- принципи 133
Екологічне законодавство 139
Екологічне право 139, 140
Екологічний аудит 79
Екологічний паспорт 127, 128
Екологічний податок 110
Екологічний результат 80, 100
Екологічний ризик 123, 125
Екологічні витрати виробника 89
Екологічні катастрофи 18
Екологічні норми 137
Екологічні фактори 14, 52
- абіотичні 14, 52
- антропогенні 52
- біотичні 14, 52
Екологічно чиста продукція 75
Екологічно чисте виробництво 76
Екологічно чисті ґрунти 75
Екологія 12
Економіка 12
Економіка природокористування 12, 15, 34
- завдання 35
- методи 36
- об'єкт дослідження 15
- предмет 35
Економічна ефективність 80
- абсолютна 82
- порівняльна 83
Економічна оцінка землі 102
Економічна оцінка природних ресурсів 101
- відтворювальний підхід 102
- енергетична 102
- затратний підхід 101
- затратно-збитковий підхід 102
- результатний підхід 101

- рентний підхід 102
Економічний ефект
- очікуваний 84
- фактичний 84
- чистий 83
Економічний механізм 99
Економічний результат 53, 100
Ерозія 30
- вітрова 30
- водна 30
- дефіяція 30
Ефективність 81, 82, 85
- екологічна 85
- економічна 83
- природоохоронних заходів 80, 84
- соціальна 85
- економічні показники 84

Забруднення 36
- атмосфери 16
Збитки 89
- екологічні 89
- економічні 83,89
- емпірична оцінка 91
- прямі розрахунки 91
- статистичні методи розрахунку 91
Зовнішні ефекти 54
Зона екологічної катастрофи 131
Зона підвищеної екологічної небезпеки 131

Індекс забрудненості 64
Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності 63
Інформація
- первинна 77
- вторинна 77

Кадастри природних ресурсів 79
Квота 115
Кислотні дощі 20
Конституція України 142
Критерій сталого розвитку 131

Ліміт 63,115
Ліміт водовідведення 68
Ліміт водоспоживання 68
Літосфера 13
Ліцензія 114
Ліцензування 114,116

Міжнародні організації системи ООН 165
Методи економічного стимулювання 162
Міжгалузевий баланс 56
Модель 55
- витрати – випуск 56
- світової динаміки 55
Моніторинг 13

Навколишнє середовище 12
- порушення глобальні 88
- порушення локальні 88
- порушення регіональні 88
Національна програма 76
Невиробнича сфера 26
Необхідність міжнародного співробітництва 169
Норма водовідведення 68
Норма водоспоживання 68
Нормативи 63, 65
Нормативи плати 103
Норми процесуального характеру 140
Нормування водоспоживання 68
Нормування якості навколишнього природного середовища 62
Орієнтовно безпечні рівні впливу 63
Основні напрями державної політики 143
Охорона
- атмосферного повітря 43, 70
- водних ресурсів 43, 71
- земельних ресурсів 47, 71

Первинна інформація 77
Питна вода 64
Планування 70
Плата за право використання 98
Плата за ресурси 99
Платежі
- за забруднення 98
- компенсаційні 99
- на відтворення 102, 105
Популяційна екологія 14
Поріг шкідливої дії 63
Порушення
- джерела 88
- причини 88
Потепління клімату 19
Право використання
- загальне 114
- спеціальне 114
Принцип Ле-Шательє 51
Природа 12

Природне середовище 12
Природні ресурси 24, 34
- використання 114
- відновлювані 25
- земельні 29
- класифікація 25
- невичерпні 25
- невідновлювані 25
- потенційні 25
- реальні 25
- рекреаційні 26,31
- рослинні 28
Природо-ресурсне законодавство 139
Природокористування 14
- загальне 14, 114
- непряме 14
- спеціальне 14, 114
- пряме 14
Природоохоронні заходи 80
Пріоритети охорони навколишнього середовища 75
Програмування природоохоронної діяльності 70

Раціональне землекористування 94
Рибогосподарські водні об'єкти 115

Сертифікат 127
Система 54
- склад 54
- структура 54
Система державних гарантій по кредитах 162
Система екологічної сертифікації 128
Соціальна ефективність 85
Соціально-економічний результат 80
Спеціальне використання
- водних живих ресурсів 116
- надр 11
Спеціальний дозвіл 115
Співробітництво
- багатостороннє 171
- на двосторонній основі 169
Спустелювання 19
Сталий розвиток 131
Стан навколишнього природного середовища 100
- критерії соціально-економічної оцінки 100
Статистична звітність 78
Стимулювання сільськогосподарських товаровиробників 178
Страхове відшкодування 120
Страховик 119
Страхувальник 119
Страхування екологічне 116
- договір 121
- мета 121
- обов'язкове 125
- порядок 122
Суспільні блага 29

Тарифи 98
Тваринний і рослинний світ 28
Техногенний вплив 15, 87
Тимчасово допустимі концентрації 63
Тимчасово погоджені викиди і скиди 63
Токсична доза 63
Токсичність 63
Трансферти 102

Управління в галузі охорони навколишнього середовища 58
- функції 59

Факторіальна екологія 14
Фінанси 112
Фінанси природокористування 112
Фінансові методи стимулювання 111
- застава 111
- кредити 111
- підвищені норми амортизації 111
- пільги 111
- стимулювання працівників 112
Фонди охорони навколишнього природного середовища 108
- державні 108
- місцеві 108
- розподіл коштів 108
Функції управління 59
- Верховна Рада України 59
- Кабінет Міністрів України 60
- Міністерство екології та природних ресурсів України 61
- органи місцевої влади 59, 60

Штраф 98

Якість атмосферного повітря 64
Якість води 64
Якість водних ресурсів 64, 65
Якість продуктів харчування 66

Навчальне видання

Серія «Бібіліотека економічних наук»

Царенко Олександр Михайлович
Нєсвєтов Олександр Олександрович
Кадацький Микола Олексійович

Основи екології та економіка природокористування

Курс лекцій. Практикум.
Навчальний посібник

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Художнє оформлення В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка В.Б. Гайдабрус
Технічний редактор Н.Ю. Курносова

Підписано до друку 24.12.2003.
Формат 60x90 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний.
Гарнітура Скулбук. Друк офсетний.
Ум. друк. ар. 23,48. Обл.-вид. ар. 24,36.
Тираж 1000 екз. Замовлення № 321

Видавничо-торговий дім «Університетська книга»
40030, Україна, м. Суми, вул. Кірова, 27
Тел./факс: (0542) 21-13-57
Тел: (0542) 27-51-43
E-mail: info@book.sumy.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів у друкарні «Торнадо»
Україна, 61045, м. Харків, вул. Отакара Яроша, 18